

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Teréza Nováková mezi romantismem a realismem

Bc. Andrea Kamenická

Diplomová práce
2012

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Andrea Kamenická**
Osobní číslo: **H10610**
Studijní program: **N7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny - Dějiny literární kultury**
Název tématu: **Teréza Nováková mezi romantismem a realismem**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování:

V diplomové práci půjde v první řadě o rozkrytí příslušných částí dobového diskurzu o povaze české a evropské literatury 19. století. Na základě analýzy dobových statí se diplomantka pokusí o charakteristiku základních poloh rozpravy o romantismu, realismu a naturalismu. Na pozadí této charakteristiky bude posléze interpretovat vývojové proměny díla Terézy Novákové (resp. kritickou reflexi těchto proměn) a jeho pozici v českém písemnictví konce 19. a počátku 20. století.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Durdík, Josef: O naturalismu v básnictví. Osvěta, r. XXI, 1891. Durdík, Josef: Všeobecná aesthetika. Praha, I. L. Kober 1875. Hostinský, Otakar: Studie a kritiky. Praha, Československý spisovatel 1974. Hrbata, Zdeněk. Procházka, Martin: Romantismus a romantismy. Praha, Karolinum 2005. Hrbata, Zdeněk: Romantismus a Čechy. Jinočany, HH 1999. Chaloupka, Otakar: Teréza Nováková a východní Čechy. Havlíčkův Brod, Východočeské nakladatelství 1963. Janáčková, Jaroslava: Realismus a modernost. Proměny v české próze 19. století. Praha, Nakladatelství České akademie věd 1965. Krásnohorská, Eliška: Poezie a pravdivost. Květy, 1891. Máchal, Jan: Boje o nové směry v české literatuře. Praha, Jednota českých filologů 1926. Novák, Arne: O Teréze Novákové. Česká Třebová, Fr. Lukavský 1930. Novotný, Jaroslav: Kraj a dílo Terézy Novákové. Praha, nákladem Jos. R. Vilímka 1924.

Vedoucí diplomové práce:

PhDr. Ivo Říha, Ph.D.

Katedra literární kultury a slavistiky

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2011**

Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2012**

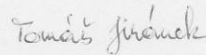

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
532 10 Pardubice, Studentská 84

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2011

Prohlášení autora

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Moravanech dne 20. 03. 2012

Bc. Andrea Kamenická

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucímu práce PhDr. Ivu Říhovi, Ph.D. za cenné rady, věnovaný čas, vstřícnost a pomoc při zpracování mé diplomové práce.

Anotace

Práce s názvem „Teréza Nováková mezi romantismem a realismem“ se zabývá rozbory východočeských prozaických děl spisovatelky Terézy Novákové. Prostřednictvím znovuotevření dobového diskurzu o povaze české a evropské literatury 19. století a analýzy dobových statí vystihuje charakteristiku základních poloh rozpravy o romantismu, realismu a naturalismu. Následná interpretace na pozadí této charakteristiky pak zkoumá vývojové proměny díla Terézy Novákové. Cílem práce je popsat a interpretovat kritickou reflexi vývojových proměn próz a jejich pozici v českém písemnictví konce 19. a počátku 20. století.

Klíčová slova

česká literatura 19. století; Nováková, Teréza; východočeské romány; romantismus; realismus; naturalismus

Title

Teréza Nováková between Romanticism and Realism

Annotation

This thesis titled “Teréza Nováková between Romanticism and Realism” deals with analyses of author Teréza Nováková’s works of East Bohemian prose. By reopening the period discourse on the nature of Czech and European literature of the 19th century and analyzing period essays, it identifies the basic positions of the discourse on Romanticism, Realism and Naturalism. The subsequent interpretation based on the identified features then examines the developmental changes in Teréza Nováková’s work. The objective of the thesis is to describe and interpret the critical reflection of the developmental changes in the works of prose and their position within Czech literature of the late 19th and early 20th centuries.

Keywords

Czech literature of the nineteenth century; Nováková, Terézy; East Bohemian novels; Romanticism; Realism; Naturalism

Obsah

Úvod	9
1. Východiska tvorby Terézy Novákové	12
1.1. Životní osudy Terézy Novákové	12
1.2. Literární tvorba Terézy Novákové	17
2. Dobový literární diskurs o povaze české literatury	24
2.1. Problematika sporů o realismus v 80. a 90. letech 19. století	24
2.2. Dobová reflexe díla Terézy Novákové.....	38
3. Kritická reflexe vývojových proměn literárních děl Terézy Novákové na pozadí romantických a realistických tendencí	49
3.1. Národopisné aspekty a umělecká reflexe dialektu jako projevy realistické tendence	49
3.2. Typizace ženských postav	55
3.3. Pojetí kraje a prostředí.....	63
3.4. Tragické prvky próz	74
3.5. Naturalistické rysy tvorby Terézy Novákové.....	79
4. Závěr: vývojové proměny tvorby Terézy Novákové	82
Prameny a literatura	91
Resumé	99

Úvod

Cílem diplomové práce je reflektovat vývojové proměny prozaických děl Terézy Novákové a interpretovat je na pozadí romantických, realistických a naturalistických tendencí. Základem práce je kritická analýza námi vybraných teoretických kategorií, jejichž prizmatem jsou následně interpretována konkrétní prozaická díla.

Vzhledem k tomu, že Teréza Nováková byla jako spisovatelka velmi produktivní, je práce zaměřena pouze na námi vybraná díla, která patří do skupiny próz zobrazujících život venkovského lidu ve východních Čechách. Soustředíme se však pouze na určitou část, a to na soubor povídek *Úlomky žuly* a na pět tzv. východočeských románů (*Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě, Děti čistého živého, Drašar*).

První kapitola představuje Terézu Novákovou a literárně historický kontext doby, ve které spisovatelka žila. Všimáme si zde především toho, co mohlo ovlivnit její myšlení a literární tvorbu. Soustředíme se na obraz autorčina života a díla, kde hlavní důraz klademe na prozaické práce zasazené dějově do východních Čech. Věnujeme se pasáži o vlivu východních Čech na literární práce Terézy Novákové. Tato kapitola není stěžejní částí naší práce, proto je pro tuto tematiku vyhrazen pouze krátký úsek z celkového obsahu. Úvodní kapitola tedy dotváří tematický rámec námi zkoumané problematiky.

Svou pozornost jsme zaměřili především na okamžiky a události, které mohly být podnětem pro budoucí literární tvorbu spisovatelky. Věnujeme se tedy pobytu v Litomyšli, kam se Novákové po svatbě přestěhovali, což lze považovat za probuzení literárního talentu Terézy Novákové. Od této doby se totiž Nováková začíná seznamovat s východočeským lidem, načež vznikají její etnografické studie, povídky a romány zasazené na východočeský venkov.

Druhá část práce znovuotevívá dobový diskurs o povaze české a evropské literatury 19. století. Na základě analýzy dobových statí jsou charakterizovány nejpodstatnější polohy rozpravy o romantismu, realismu a naturalismu. Výchozí otázkou této kapitoly se stalo vymezení povahy „sporů o realismus“.

V českém prostředí probíhaly nejvýraznější spory o umělecký realismus a naturalismus kolem roku 1890. Využíváme zde teoretický výklad Otakara Hostinského, jenž své myšlenky shrnul do studie *O realismu uměleckém*. Mezi dalšími přispěli do rozpravy o vlivech realismu, popřípadě naturalismu, na podobu literatury Eliška

Krásnohorská, Josef Durdík, Vilém Mrštík, či Ferdinand Schulz. Jejich postoji a názory na povahu umělecké tvorby se zabýváme v první podkapitole této části diplomové práce.

Druhý oddíl této kapitoly je zaměřen na analýzy dobových reflexí díla Terézy Novákové. Abychom se mohli blíže zabývat romantickými a realistickými prvky v autorčiných prózách, musíme nejprve nastínit nejpodstatnější postřehy dobových kritiků. Tyto analýzy jsou důležité pro následující část práce, kde se věnujeme kritické reflexi vývojových proměn literárních textů Terézy Novákové.

Reflexe byly čerpány z periodik *Literární Listy*, *Osvěta*, *Rozhledy*, *Zlatá Praha*, *Lumír*, *Novina*, *Přehled*, *Ženský svět*, *Zvon* a *Akademie*. Nejvíce podnětnými statěmi se pro nás staly články F. V. Vykoukala uveřejněné na stránkách časopisu *Osvěta*. Vykoukal totiž jako jediný kriticky reflektoval všechna významná díla Terézy Novákové, počínaje souborem povídek *Úlomky žuly* a konče románem *Drašar*.

Hlavní část práce se zabývá detailní analýzou námi stanovených problémových okruhů na pozadí romantických a realistických tendencí. Tyto okruhy vyplynuly na základě provedené analýzy dobových statí. Postupujeme tedy zcela v návaznosti na kapitolu předchozí. Opíráme se o konkrétní citované ukázky z jednotlivých prozaických děl, na kterých ukazujeme vliv námi zkoumaných uměleckých směrů.

Doboví kritici díla Terézy Novákové se v přístupu k autorčině díle soustředili na několik vybraných jevů, které ve vzájemné shodě pokládali za nejdůležitější. Zdůrazňovali především národopisnou složku, dokumentaristické popisy jednotlivých lokalit, psychologizaci a typizaci postav, tragické ladění próz. Na základě těchto poznatků jsme utvořili čtyři teoretické kategorie, kde se jednotlivým problémovým okruhům věnujeme. Tyto tematické celky posuzujeme z hlediska romantických, realistických a naturalistických tendencí.

Závěrečná kapitola shrnuje poznatky získané z předchozí analýzy. Odkazuje především na provedený rozbor, který se stal podkladem pro interpretaci vývojových proměn literárních děl Terézy Novákové. Prostřednictvím interpretace také poukazujeme na pozici díla Terézy Novákové v českém písemnictví konce 19. a počátku 20. století. Tato poslední část práce se pro nás stala zároveň závěrem, proto obsahuje i komplexní shrnutí cílů, ke kterým jsme v rámci výzkumu daného tématu došli.

Záměrem práce je ukázat problematiku vlivů romantismu a realismu na vývoj literárních textů Terézy Novákové. Na základě analýzy a interpretace konkrétních textů je provedena kritická reflexe vývojových proměn próz, jež je uskutečněna v rámci dobového diskurzu o romantismu a realismu a s přihlédnutím k dobovým požadavkům na podoby české

literatury. Tím, že práce řeší problematiku vlivů romantismu a realismu na vývoj literárních textů Terézy Novákové, odkrývá také nové souvislosti týkající se sporů o povahu české národní literatury. Z metodologického hlediska se jako vhodné jeví využití deskripce, analýzy, syntézy, případně komparace.

1. Východiska tvorby Terézy Novákové

1.1. Životní osudy Terézy Novákové

Teréza Nováková, rozená Lanhausová, se narodila 31. 7. 1853 jako nejstarší ze čtyř sourozenců. „Bylo to v ranních hodinách, v klenuté zeleně malované alkovně ve 3. poschodí velikého, rozsáhlého domu č. 525 na rohu ulice Žitné a V Túních. A událo se při tom dvojnásobné znamení, z něhož bylo možno předurčovat osud novorozeněte. Byla neděle a jitra. Bylo to tedy dítě sváteční a jitřní, což podle rozšířené víry lidu znamená štěstí, veliké štěstí. Ale dítě při tomto svém vstupu do štěstí bylo by málem zahynulo. Porod byl těžký, bylo třeba lékařského zákroku, při němž bylo dítě tak zmučeno, že přišlo na svět zsinale a vlastně bez dechu, takže již je odnášeli pryč, jako mrtvé, aby je matka neviděla. Když tu, v náručí oddané služky, přece jen vzkřiklo, vydechlo a tak vstoupilo v život. V tom tedy bylo zase špatné znamení pro život novorozeněte. Ale kdož se tehdy staral o budoucnost! Matka i otec byli šťastni z příchodu svého dítěte a zasypali je takovou láskou, že jim ani nepřipadlo, že by jejich dítě mohlo čekati něco jiného než veliké, veliké štěstí.“¹

Otec Terézy Novákové, František Lanhaus, byl úředníkem České spořitelny. Jeho rodina pocházela z Porýní, sám však byl vlastenecky orientovaný. Matka Novákové, Ernestina, byla původem z německé židovské rodiny Deutschových. Byla to zřejmě právě ona, kdo měl na Terézu v dětství největší vliv.

Téměř druhým domovem se malé Teréze stala ordinace síň. Ve svých pěti letech totiž onemocněla těžkou spálou, které málem podlehla. Následkem tohoto onemocnění zůstala dívka ušní choroba. Nováková byla tedy nucena trávit dlouhé hodiny u lékaře. Nemoc trvala zhruba dvanáct let, přičemž dívku značně oslabil. Nováková na své utrpení vzpomíná ve vlastním životopise z roku 1893: „...dlouhou dobu jsem stonala a na konec z ní památkou podržela ušní chorobu, která celé moje mládí černým mrakem zahalovala, mne od 5. do 18. roku z ordinace síně do síně vodila a vůbec ze silného, krevnatého dítěte učinila pouhý stín bývalé jeho bytosti.“²

V roce 1859 začala Teréza navštěvovat soukromou dívčí školu, již zřídila a vedla Františka Svatava Amerlingová, manželka Karla Amerlinga. Do školy docházela po dobu

¹ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Teréza Nováková*. Praha: Československý spisovatel, 1958, s. 28.

² NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové: Se dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové*. 1. vydání. Česká Třebová: Fr. Lukašský, 1930, s. 51.

devíti let. „Učila se sice dobře, ano výtečně, ale myšlenkami byla vždy spíše všude jinde než právě ve škole. ...Poněvadž pak při tom byla i velmi bystrá, takže všechno, čemu se učily, ihned uměla, byla se školou teprve brzy hotova.“³

Více než školní výuka však Terézu oslovila četba. Stala velmi vášnivou čtenářkou a s pomocí otce si brzy zřídila i vlastní knihovnu. „Školní moje leta byla však pro mou chorobu dobou chmurného utrpení, všechno moje vědění těžce bylo vydobyto, a jen úspěchy moje při učení, vášně čtenářská a nade vše něžná láska mé matky, jejíž jsem byla do konce jejího života výhradním miláčkem, učinily, že jsem vůbec ráda žila.“⁴ Terézu stále více lákalo vytvořit vlastní umělecké dílo, do kterého by promítla to, co ji jako čtenářku v knihách uchvacovalo. Právě v této době tedy vznikají její první literární pokusy.

Další zájmovou činností mladé dívky se stala hudba. K té byla vedena již od dětství svým otcem, který svým dětem hrál na klavír a navštěvoval s nimi operu. K hudbě se bezprostředně váže i zpěv, jež si Teréza též velice oblíbila. Nejráději pak měla české lidové písně. Záliba v lidové hudbě přirozeně souvisela s její zálibou v lidovém umění obecně, což se později výrazně promítlo v její literární tvorbě.

Teréza Nováková se v dětství neustále oddávala nejrůznějším představám a touhám. Byly to však pocity zcela neurčité. „Teréza toužila, ale sama nevěděla, po čem vlastně touží. Tušila jen cosi daleko před sebou a vysoko nad sebou, za čím se musela rozlétnout, a svou vznětlivostí se dávala za tím unášeti, ale docela jen takto do neurčita, neznajíc ani cesty, ani cíle, jen když ji to odnášelo z prostředí, ve kterém žila.“⁵

„Lnula vůbec ke každému, kdo musel nějak bojovat. Zamilovala se do vidiny Havlíčka a Němcové, češství se stalo základem její bytosti a předmětem patosu jejího ducha a srdce.“⁶

V roce 1870 byla Teréza Nováková uvedena Sofií Podlipskou do Amerického klubu dam. Od této doby se začala účastnit společenských akcí a zábav. V září roku 1874 se zasnoubila s doktorem filozofie Josefem Novákem, kterého poznala jako kolegu svého bývalého učitele H. V. Tůmy. 5. srpna 1876 pak byli snoubenci oddáni v kostele sv. Štěpána na Novém Městě v Praze. Nováková tuto událost komentuje ve svém životopise: „Po krátké svatební cestě přistěhovali jsme se v září do Litomyšle, kam byl můj ženich v červenci 1876 za profesora c. k. gymnasia jmenován, což pro mne bylo skokem tak ohromným, že sem se dlouho z toho vzpamatovati nemohla. Života maloměstského a jeho složitých pravidel

³ NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové: Se dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové*. 1.vydání. Česká Třebová: Fr. Lukašský, 1930, s. 35.

⁴ Tamtéž, s. 52.

⁵ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Teréza Nováková*. Praha: Československý spisovatel, 1958, s. 41.

⁶ PRAŽÁK, Albert. *Velké ženy české. Teréza Nováková*. 1. vydání. Praha: X-gen, Nova, 1997, s. 101.

naprosto jsem neznala, o lidu dočetla jsem se leda z knih – vše bylo tak cizí, nepřátelské a jak se mi to zdálo bezbarvým a nezajímavým! A nad to se měl bývalý vyhýčkaný miláček státi pojednou vážnou, samostatnou ženou!⁷

Pobyt v Litomyšli znamenal pro Novákovou změnu. Přišla do maloměsta, jehož lid žil naprosto jinak, než obyvatelé Prahy. Litomyšl byla poměrně zaostalé město, které bylo ještě pomyslně rozděleno na dvě části – zámecký německý svět a české podzámčí. Městem se šířily neustálé klepy, vše se Novákové zdálo přízemní. Byla odtržena od všeho, co znala. Navíc jí v této její životní etapě stíhala jedna tragédie za druhou. „Hned roku 1877 v září zoufala jsem si nad mrtvě narozenou dceruškou, roku 1879 našli mou vášnivě milovanou matku mrtvu na prahu pokoje, a mne po tři týdny hýčkali zprávami o jejím zlepšeném stavu, poněvadž byla obava o můj život – narodil se mi můj nejstarší synek Theodor. Roku 1883 ztratila jsem otce, krátce to po narození pátého mého dítěte Františka Vladimíra. Obklopena tlumem čtyř malých dětí, zbavena rodičů, takměř beze přátel, podporována jsem byla jen něžnou láskou svého chotě, jediného svého přítele, slunečního svého paprsku, jenž nastoupil na místo mé matky a nyní chránil někdejšího jejího vyhýčkaného miláčka.“⁸

V průběhu sedmi let se Novákové narodilo šest dětí, přičemž, jak zmiňujeme výše, prvorozená dcera se narodila již mrtvá. Druhým potomkem byl pak Theodor, dále Arnošt, dcera Marie, Vladimír a nejmladší dcerka Lila. S nimi pak manželé Novákoví žili od roku 1879 na idylickém litomyšlském předměstí Záhradí. V roce 1896 se pak Novákovým narodil ještě syn Jaroslav.

V Litomyšli se Nováková seznámila s historikem města Františkem Jelínkem, s děkanem Antonínem Šantou, se spisovatelem Aloisem Vojtěchem Šmilovským a Aloisem Jiráskem. Zřejmě i jejich zásluhou se Nováková začala s Litomyšlí pozvolna sžívat. Navštěvovala litomyšlskou Besedu a stala se starostkou Spolku paní a dívek, kde se přednášelo, pěstovala hudba a také pořádaly výlety.

Nováková se počala zabývat také etnografií. V této souvislosti se seznámila s redaktorkou Domácí hospodyně a Včelky Miloslavou Procházkovou, do jejíchž listů též přispívala svými články. Nejvíce ji z národopisu zajímaly kroje a obydlí na Vysočině. V roce 1887 uspořádala se Spolkem paní a dívek výstavu ručních prací, načež své zkoumání shrnula ve článku *Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku* (1887). Následovaly další studie – například *O rozličném nádobí a náčiní na Litomyšlsku* (1893), *Český kraj východočeský*

⁷ NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové: Se dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové*. 1.vydání. Česká Třebová: Fr. Lukašský, 1930, s. 53.

⁸ Tamtéž, s. 54.

(1895), *Východočeské lomenice* (1903). Prosazovala věrnost českým tradicím a neustálé dědění národních zvyklostí a kultury z pokolení na pokolení. „Studium lidového umění, lidové písně a lidových nářečí pokládala za rovnocenné, za nejvydatnější pomoc pro osvěžování a uchovávání národní síly a svéráznosti.“⁹

V roce 1882 vystoupila Teréza Nováková v Litomyšli s přednáškou o Karolině Světlé. Přednáška měla úspěch a byla uveřejněna v poličské Jitřence. Přečetla si ji i Karolina Světlá, která Novákovou oslovila. „To vlastně bylo příčinou mé spisovatelské dráhy. Vzácná paní dopsala mi, k další činnosti mne nabádala – byla jsem u vytržení nad listem, který ještě teď jen s pohnutím běhu do ruky. Váhala jsem uposlechnouti, nedůvěřovala jsem sobě a konečně přece tak učinila.“¹⁰ Své první literární články uveřejňovala zprvu pod pseudonymem N. T. Feodorovič, do kterého se promítlo otcovo křestní jméno.

Nováková chovala již od mládí velký obdiv ke Karolině Světlé, o které jí v dětství často vyprávěla její matka. „Karolina Světlá jest již od mládí vedle Svatopluka Čecha mým miláčkem v české literatuře; v anglické jest jím Charles Dickens, jehož knihy mi učarovaly, rovněž jako básnická bytost Byronova a Swiftova. Z Němců po příkladě své matky již v dětství přilnula jsem k Schillerovi – byl a zůstane tento veliký, spravedlivý Germán mým vyvolencem!“¹¹

Teréza Nováková poznávala blíže vesnický život na Litomyšlsku, když v roce 1886 trávila prázdniny v Budislavi, kam se později ještě několikrát vrátila.¹² Její pozornosti neunikly ani další vesnice na Vysočině. Pobývala v Lubné na Litomyšlsku, v Nových Hradech na Vysokomýtsku, v Telecím na Poličsku. Arne Novák píše o cestách své matky ve studii *Teréza Nováková a Čechy východní*: „Roku 1893 dostalo se mé matce od spolku Svatoboru nevelikého cestovního stipendia k důkladnému poznání kraje, jež sama s oblibou nazývala nejvýchodnějšími Čechami, míníc tím hlavně Litomyšlsko, Poličsko a Skutečsko; sotva které bohaté stipendium přineslo naší literatuře užitek tak mnohonásobný jako tato skromná podpora. Na jejím základě pobyla Teréza Nováková na jaře a v létě 1894 v Borové, v Pusté Rybné, v Telecím a v Bystrém na Poličsku, v Krouné a v Luži na Vysokomýtsku; ve

⁹ PRAŽÁK, Albert. *Velké ženy české. Teréza Nováková*. 1. vydání. Praha: X-gen, Nova, 1997, s. 106.

¹⁰ NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové: Se dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové*. 1. vydání. Česká Třebová: Fr. Lukařský, 1930, s. 58.

¹¹ Tamtéž, s. 59.

¹² Prozkoumala zároveň i sousední vesnici – rázovitá Kamenná Sedliště, která se jí později stala východiskem pro některá její literární díla.

feuilletonech, sebraných roku 1898 v knížce *Z nejvýchodnějších Čech*, podala první, průpravnou žeň svého studia.¹³

V září roku 1895 opouštěla Nováková Litomyšl a vracela se do Prahy. Za devatenáct let, které v Litomyšli strávila, se jí toto město stalo milovaným domovem, oblíbila si tamní lid i krajinu. V Praze pak na základě vzpomínek a národopisných průzkumů psala své východočeské romány. Do milovaného kraje od roku 1898 neustále jezdila, tudíž s ním zůstávala v kontaktu. Na základě výzvy Aloise Jiráka zpracovávala pro *Ottovy Čechy* oddíly Litomyšlska, Poličska, Lanškrounska a Vysokomýtska, které byly zařazeny do XIII. dílu této knižní řady.¹⁴ V národopisném mapování těchto míst jí pomáhal syn Theodor, nadějný přírodopisec.

Od roku 1895 stíhaly Novákovou opět životní tragédie. V témže roce jí zemřela čtrnáctiletá dcera Marie, v roce 1901 zahynul při botanickém terénním výzkumu její nejmilejší syn Theodor. Arne Novák o smrti svého bratra píše: „Když roku 1901 Theodor, matčina láska a chloubka, při botanické výpravě utonul, zatím co vědecký svět skládal do mladého přírodopisce a myslitele nejkrásnější naděje, chtěla má matka dáti bezměrnému svému zoufalství projev tím, že navždy odloží pero spisovatelské. Vrátila se sice po roce do východních Čech, ale hledala tu všude jen stopy ztraceného svého syna, s nímž prochodila všecky ty končiny.“¹⁵ Roku 1905 spáchal sebevraždu syn Vladimír a v témže roce na podzim umírá nejmladší dcera Novákových Lila. O dva roky později ztratila Teréza Nováková i svého manžela. Tím přišla o své zázemí a jedinou útěchou se jí stala literární činnost.

Roku 1903 koupili Novákoví chalupu v Proseči¹⁶, kde se Nováková seznámila s učitelem Josefem Chalupníkem, který se jí stal spolehlivým informátorem o životě na Vysočině. V Proseči se věnovala především literární tvorbě, právě zde vznikaly její dva poslední východočeské romány – *Děti čistého živého* a *Drašar*. Poslední literární práci, kterou Nováková napsala, je povídka *Na faře* (1912). Měla připravené i podklady pro další práci s názvem *O kousek pole*, ale stihla jí pouze stručně načrtnout.¹⁷ Toto téma podrobněji zpracováváme v kapitole 1.2. Literární tvorba Terézy Novákové.

Poslední léta života trávila Nováková v Proseči. V říjnu roku 1912 se její zdravotní stav náhle zhoršil. Byla odvezena do Prahy, kde 13. listopadu 1912 podlehl kornatění tepen a

¹³ NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové: Se dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové*. 1. vydání. Česká Třebová: Fr. Lukašský, 1930, s. 30.

¹⁴ Dále na základě těchto cest vznikla i kniha *Potulky po Čechách východních*, která byla vydána v roce 1913.

¹⁵ NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové: Se dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové*. 1. vydání. Česká Třebová: Fr. Lukašský, 1930, s. 34.

¹⁶ Proseč je obec nedaleko Skutče, Litomyšle a Vysokého Mýta. V blízkosti se nachází i Budislav.

¹⁷ Tematicky mělo dílo zobrazovat typický osud agrární rodiny z vesnice Bor u Proseče.

angině pectoris. Pohřbili jí na Olšany vedle jejího muže a syna Theodora. „Její popel neodpočívá ve východních Čechách, jako tam nestála její kolébka. A přece nelze říci, že Teréza Nováková byla ve východních Čechách jen hostem. Nedobyla si tam pro vždy domovského práva pouze činností, studiem a láskou, nestala se tam čestnou občankou toliko velikými uměleckými činy, nýbrž srostla pro vždy s chmurným a krásným krajem tím a vzala na sebe úkol vykoupiti jej: V jeho temném utrpení, v jeho tvrdém zápase lidském, příliš lidském, našla prvky božské krásy, božské věčnosti.“¹⁸

1.2. Literární tvorba Terézy Novákové

O vlastní literární tvorbu se Teréza Nováková pokoušela již v mládí. Z jejích raných prvotin můžeme jmenovat především črty *Klepy z plesů ze 70. let*.

První otištěnou prací Novákové se stala již námi zmiňovaná přednáška o Karolině Světlé, která vyšla roku 1882 v poličské *Jitřence*. Spisovatelka Novákovou za její práci pochválila a povzbudila ji v další tvorbě. Nováková tedy publikovala několik romanticky laděných próz z městského prostředí. Zde se Teréza Nováková inspirovala vzpomínkami na vlastní mládí. Zobrazila v nich konflikty vyvěrající z nenaplněné lásky, z nerovných vztahů mezi mužem a ženou, či z vnitřních bojů mezi láskou a povinností (*Z mého rodného domu; Laura*). Důraz kladla především na vysoké mravní hodnoty jedince. Ranou tvorbu Novákové popisuje její syn Arne Novák: „...první ty práce, kromě příležitostných přednášek, vzpomínek a úvah čerpaly povídkově z dívčích vzpomínek, ironizovaly spíše rozmarně než útočně úzkoprsé maloměšťáctví, pokoušely se o psychologickou kresbu ženských sentimentálně roztoužených a vzdorovitě osamělých postav i obdobných rozervaných a snivých postav mužských: všude jest tu plno byronství, jež zpravidla zavádí k mlhavosti podání a k patetické strojenosti slohu.“¹⁹ Tyto prvotiny vycházejí pak souborně pod názvy *Z naší národní společnosti*, první samostatná knížka Terézy Novákové; *Z měst a ze samot; Kresby a črty*. Již zde můžeme cítit jemný satirický tón, který autorka výtěžila ze zkušeností s litomyšlským maloměstským prostředím.

První autorčiny prózy z venkova jsou situovány do jižních Čech. Tyto povídky jsou podníceny návštěvou rodiny Josefa Nováka v jižních Čechách v roce 1884. Kladla v nich otázky viny, zločinu, trestu a pokání (*Na saních, Železný kříž*).

¹⁸ NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové: Se dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové*. 1.vydání. Česká Třebová: Fr. Lukašský, 1930, s. 38.

¹⁹ Tamtéž, s. 26.

Nováková se se životem venkova stále více seznamovala. V její tvorbě docházelo postupně k posilování smyslu pro všední realitu. Objevují se zde pak postavy, které se od městských obyvatel neliší svými tužbami a přáními, ale pouze nemožností je naplnit (*Lojzicka Hendrychová, dívka z lidu*).

První rozsáhlejší románová skladba Terézy Novákové vznikla v roce 1889.²⁰ Tímto dílem je *Maloměstský román*, v němž autorka poprvé odsoudila romantická gesta. Námětem prózy se stal fiktivní příběh dcery Karla Havlíčka Borovského Zdeny. Její osudy zpracovala zcela volně, ne s dokumentární přesností. „Svatava Krovecká z Maloměstského románu má se svou předlohou nemnoho společného, stejně jako ostatní postavy románu, převážně zcela vymyšlené. Autorka tu klade důraz především na zachycení té části měšťanské společnosti, jež si hrála na vlasteneckou a národní, ve skutečnosti však sledovala jen zájmy osobního prospěchu a obohacení. V tomto, do té doby rozsahem největším svém díle, ne náhodou připsaném 'slovutné paní, paní Karolině Světlé, spisovatelce české, na důkaz nejhlubší úcty a obdivu', těží již Nováková – podobně jako ve svých povídkových črtách a náladách, psaných od poloviny osmdesátých let – hlouběji ze své osobní zkušenosti litomyšlské.“²¹ Radiměř, město, kde se děj Maloměstského románu odehrává, připomíná totiž v mnohém právě Litomyšl včetně svého předměstí Záhradí. V tomto díle je stále patrný idealizující tón, kde se autorka opírá spíše o svá vlastní přesvědčení a o své tužby.

Přelomem v spisovatelčině tvorbě je povídkový soubor *Úlomky žuly*. V něm Nováková využila své pobyty v Budislavi, kde studovala život tamních obyvatel. „Zprvu netušila Teréza Nováková sama, že bohatých svých poznatků a poznámek národopisných užije povídkově; vracela se novelisticky k místům prázdninových svých pobytů, měnila je v dějiště svých konverzačních novel neb lyricky zbarvených pohádek.“²²

„První novelistická práce, založená na intenzivním studiu bytu, mravů, povahy a jazyka lidu na Budislavsku, jest *Drobová polévka*, psaná roku 1893 podle příběhu a postav na Kamenných Sedlištích. Spisovatelka ji označuje jakožto 'kresbu podle skutečnosti z nejvýhodnějších Čech': vlastní intervence autorčina potlačena je na míru nejskrovnější, každý projev myšlenkový i jazykový doložen je dokumentárně, kolorit místní až do vlastních

²⁰ Knižně vydáno v roce 1890 v knižnici Přítel domoviny.

²¹ CHALOUPKA, Otakar. *Teréza Nováková a východní Čechy*. Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1963, s. 21.

²² NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové: Se dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové*. 1. vydání. Česká Třebová: Fr. Lukašský, 1930, s. 28.

jmen (v té věci se Teréza Nováková lišila vědomě a zásadně od K. Světlé) úzkostlivě je zachován; umění záleží v zhuštěnosti, intensivně mužně realistického podání.²³

V letech 1894 – 1900 napsala autorka další tři povídky (*S nůši; Zrána před svatbou; Před pohřbem*), které byly rovněž zařazeny do svazku *Úlomky žuly*, jenž byl vydán v roce 1902. Nováková v nich opět čerpá z prostředí Budislavi, hojně využívá tamního dialektu a krajinného líčení. Svůj soubor pojmenovala příznačně, vždyť „již názvem tohoto cyklu vyjadřuje své chápání člověka Vysočiny, tvrdého a neústupného ve svém zápase se životem, jenž pro něho měl ze všeho nejvíce ostré a zraňující hrany tohoto kamenitého a chudého kraje. Tak asi Teréza Nováková název svého povídkového souboru mínila. Ale zároveň jsou to úlomky – drobné, ale nikoliv málo významné – ze žuly, z nichž tehdy již tesala velké plastiky svých vrcholných románů.“²⁴

Po příchodu do Prahy začala Teréza Nováková pracovat na svých pěti rozsáhlejších románových pracích, které jsou dějově opět zasazeny do východních Čech. Jako základ pro tyto prózy jí posloužily písemné záznamy, které objevila na svých cestách po východních Čechách. Tyto prameny vypovídaly o reálných osobách, jež se vyznačovaly především svou výjimečností, vysokou mravní odpovědností a tragičností svých osudů. Soustředění na život jednotlivce autorku podněcovalo k psychologickému vykreslení postavy. V románech se zabývá též vztahem hrdiny k sociálnímu prostředí, které ho obklopuje. Uplatňuje zde i svůj zájem o dobové náboženské a ideové proudy, jež se na Vysočině šířily.

Prvním východočeským románem se stal *Jan Jílek*, jímž se Nováková začala zabývat v roce 1895. V tomto roce jí totiž zapůjčil farář Josef Martínek z vesnice Telecí²⁵ německy psaný spis Zprávy Jednoty bratrské 1856, v němž Jan Jílek sám popisuje svůj životní boj. Námět spisovatelku zaujal natolik, že se rozhodla na něm postavit děj svého prvního románu. V Praze se pak důkladně zabývala studiem pramenů v knihovnách a archivech, v nichž hledala záznamy o dějinách české protestantské emigrace. V předmluvě k románu pak udává prameny, ze kterých při psaní čerpala. Po dopsání díla pak podnikla cestu do Berlína, kde vyhledala Jílkův hrob.²⁶ Na románě pracovala Nováková dva roky. Knižně vyšel ve Vilímkově knihovně v roce 1904. „Jan Jílek je – jak Teréza Nováková sama zdůrazňovala – románový přepis skutečné události. Jeho základem jsou osudy českobratrského exulanta Jana

²³ NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové: Se dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové*. 1. vydání. Česká Třebová: Fr. Lukašský, 1930, s. 29.

²⁴ CHALOUPKA, Otakar. *Teréza Nováková a východní Čechy*. Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1963, s. 38.

²⁵ Telecí je obec na Českomoravské vrchovině; leží nedaleko města Poličky.

²⁶ První cesta do Berlína byla pro autorku neúspěšná, hrob se jí nepodařilo najít. O rok později se vypravila do Německa znovu. Tentokrát jí bylo umožněno zhlédnout alespoň náhrobní kámen, na němž bylo zřetelné svědectví o existenci Jana Jílka.

Jílka z Lubného, poddaného zámku litomyšlského, který 'pro svedomí ze země český a z vůbce ujít musel'.²⁷

Monograficky je pojat i další román Novákové *Jiří Šmatlán*. Základem příběhu je opět skutečná postava – Josef Šmatlán z Borové u Poličky, který se narodil roku 1840 a zemřel v roce 1896. Jeho životní příběh autorka zachovává s velkou věrností, pouze v díle mění některé místní názvy. Vesnici Borovou přejmenovává na Javorov, Telecí na Třišť, Lucký vrch nad obcí Telecí dostává název Vysoký vrch. Román čerpá z autorčiných vlastních zkušeností, konkrétně pak z jejího poznání prostředí v okolí Poličky. Práce vyšla nejprve časopisecky v Květech v roce 1900 pod názvem *Jiří Šmatlán, tkadlec*, s podtitulem *Kresba dle skutečnosti z nejuvýchodnějších Čech*.²⁸ Knižně pak vychází v roce 1906 ve Vilímkově knihovně.

V románu *Jiří Šmatlán* je znázorněn problém náboženského soužití na Vysočině, který byl aktuální i v autorčině současnosti. „Náboženské složení obyvatelstva bylo tehdy velmi komplikované v tomto kraji, kde v malých vískách, osadách i samotách roztroušených po stráních, svazích, pasekách a kopcích žili vedle sebe katolíci i ti 'na druhou stránku', evangelíci, ale kde navíc ještě trvala stará česká protestantská tradice husitské a předbělohorské ražby a kde mezi hloubavými tkalci a dřevaři vznikaly a bujely i nejrůznější 'bludařské' sekty deistického charakteru.“²⁹ I Jiří Šmatlán hledá po celý svůj život pravdu víry, která mu je vlastně i pravdou života.

Třetím východočeským románem Terézy Novákové se stala práce *Na Librově gruntě*, již psala v letech 1900 – 1901. Poprvé jí vydala v roce 1901 v časopisu Květy, knižně vychází roku 1907 ve Vilímkově nakladatelství. Námět pro tento román získala autorka v roce 1894 na svých národopisných studijních cestách³⁰, kdy se v obci Nedvězí na Poličsku setkala s mužem, jehož osudy použila jako předlohu pro hlavní postavu románu Jobka Libru. Román *Na Librově gruntě* není však již vyprávěním, jež se soustřeďuje na jednu hlavní postavu. Toto dílo má hlavní postavy dvě, sedláka Libru a kominíka Vedřela, kteří se každý ze svého úhlu pohledu dívají na revoluční rok 1848. Dílo je pohledem na všední život venkova, ale zároveň Nováková mistrně zachycuje i majetkové rozdíly na vesnici a vztahy lidí. „Pro autorku je v této nové knize východočeská vesnice zpočátku zdánlivě jen příležitostí k zachycení její

²⁷ CHALOUPKA, Otakar. *Teréza Nováková a východní Čechy*. Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1963, s. 44.

²⁸ I *Jan Jilek* vyšel nejprve časopisecky v Květech, a to v roce 1898.

²⁹ CHALOUPKA, Otakar. *Teréza Nováková a východní Čechy*. Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1963, s. 48.

³⁰ Tyto cesty byly podniknuty na základě stipendia, které Nováková získala od Svatoboru.

rozmanitosti a jejího koloritu. Více než kde dříve využívá tu svých bohatých znalostí prosté všední reality, odpozorovaných dlouholetým pobytem v kraji.³¹

Další léta autorčina života byla provázena utrpením nad smrtí členů její rodiny. „Po celé dva roky, až do léta roku 1903, skutečně také nesáhla k peru. Teprve pak se soustředila opět k práci, jež jí dávala ne snad zapomenutí, ale novou životní energii a odvalu...Bezprostředním podnětem nové literární tvorby tu byl jistě i častější návrat do kraje, v němž se její spisovatelství zrodilo, do východních Čech.“³² Novákovi totiž v tomto roce koupili v Proseči domek, kde Teréza Nováková napsala své dva poslední velké romány, *Děti čistého živého* a *Drašara*.

Děti čistého živého psala Nováková od roku 1903 do roku 1906. Časopisecky vyšel román v roce 1907 v Květech, knižně v roce 1909 ve Vilímkově nakladatelství. „Látka *Děti čistého živého* zajímala autorku od poloviny let devadesátých, kdy prodlévala na Poličsku, v Borové, v Pusté Rybné, v Telecím, v České Rybné, v Miřetíně a v Otradově. Zajímala ji vlastně již od jejich prvních prázdninových pobytů v Budislavi z poloviny osmdesátých let.“³³ V Proseči se pak věnovala průzkumu tohoto nábožensky smíšeného kraje, v němž jí pomáhal učitel Josef Chalupník. Tohoto muže pak v románu znázornila v postavě pana Koutného.

Tento román nemá ústředního hrdinu, je kompozičně nejsložitějším dílem Novákové. Zachycuje zde osudy tzv. skupiny abrahamistů. Tato náboženská sekta se v románovém ději rozpadá, čímž jsou současně odhalovány charaktery jednotlivých postav. „Zde již jde Nováková důsledně cestou literárního ztvárnění motivů, jež na Vysočině našla. Volně mění ne pouze jména obcí, ale i osudy lidí skutečně žijících, kteří jsou v knize spojováni s postavami vymyšlenými. Vidíme to nejprve v místních názvech, které tu autorka často pozměňuje – Proseč sluje v románě jen ‘městečko’, vesnici Českou Rybnou nazývá Dolce, místo Otradov píše Zderadov, Miřetín přejmenovává na Rovinku, a tak jen Paseky mají v knize stejný název jako ve skutečnosti....Porovnáme-li ony rozdíly v životě lidí ve skutečnosti a postav v knize, nemůže nám ujít, jak tu autorčiny změny směřují k větší dramatičnosti a tragice osudů jednotlivých hrdinů románu...“³⁴ Na tragickém ladění celého románu má z velké části podíl vlastní spisovatelčin zármutek, který byl způsoben především smrtí syna Theodora, jenž jí byl ze všech dětí duševně nejbliže.

³¹ CHALOUPEK, Otakar. *Teréza Nováková a východní Čechy*. Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1963, s. 60.

³² Tamtéž, s. 68.

³³ Tamtéž, s. 69.

³⁴ Tamtéž, s. 72.

Posledním románem Terézy Novákové je *Drašar*. Ten vznikl též v Proseči a jeho tvorba byla znesnadňována autorčinou srdeční chorobou.³⁵ V roce 1893 se při svých procházkách po budislavském okolí poprvé setkala se jménem Josefa Václava Justina Michla, jehož osudy již o rok později zaznamenala v podobě krátké črty, v níž se zamýšlela nad buditelskou činností tohoto spisovatele. Nováková postupně sbírala vzpomínky mezi pamětníky, studovala Michlovu korespondenci a listiny, které byly uloženy v muzeu v Poličce. Věnovala se též studiu pramenů o poměrech v piaristických řádech, zamýšlela se nad náboženským a kulturním životem v Čechách v době předbřeznové. „Ve vdovské samotě prosečské chalupy, v letech 1908 – 1909, zamýšlela se pak Nováková nad osudy vlasteneckého kněze a domýšlela je, vžívala se do jeho literárního zápalu a tvůrčího odhodlání, ale i do jeho tvůrčích osudů, šířících dlouhá léta marnou a nenaplněnou vášní, touhou po lásce, štěstí a pohodě klidného života, jehož mu nebylo dopřáno.“³⁶ V *Drašarovi* se autorka opět vrátila k monografickému portrétu jedince, který je postavou výjimečnou. Nováková sleduje životní osudy tohoto kněze, přičemž analyzuje příčiny jeho pádu.

„Tematika Drašara vedla Terézu Novákovou k bohatšímu členění děje, k širšímu rejstříku postav, prostředí i míst, v nichž se román odehrává. Drašarovo putování, jeho návštěva u Kolára v Budíně a především jeho pobyt v Praze, jeho setkání s postavami českého národního života i jeho vlastní názory, ideály a představy, to vše přináší do románu jako významný prvek i problematiku českého národního života a vlastenectví v době předbřeznové i po ní.“³⁷ Drašara Nováková uzavírá doslovem, kde zmiňuje své přesvědčení o tom, že jeho oběť nebyla marná. Dílo vyšlo časopisecky v Květech v roce 1910, ve Vilímkově nakladatelství pak vychází, již po autorčině smrti, v roce 1914.

V posledních letech života zamýšlela Nováková vytvoření druhé řady *Úlomků žuly*, která by „proti prvním čtyřem povídkám, vydaným roku 1902, postavila cyklus nový, odrážející její za posledních deset let značně se prohloubivší pohled na milovaný kraj znovu v drobnějších epizodických příbězích.“³⁸ Podařilo se jí však stihnout napsat pouze práce dvě, a to povídku *Halouzky* (1907) a rozsáhlou povídku *Na faře* (1911 – 1912). Arne Novák ve druhém, rozšířeném vydání souboru *Úlomky žuly* v roce 1919 připojil tyto dvě povídky k tzv. první řadě, čímž spojil obě řady v jeden celek.

³⁵ Pobyt T. Novákové v Proseči byl v této době neustále přerušován cestami do Prahy a léčebnými pobyty v Karlových Varech.

³⁶ CHALOUPKA, Otakar. *Teréza Nováková a východní Čechy*. Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1963, s. 83.

³⁷ Tamtéž, s. 88.

³⁸ Tamtéž, s. 92.

Kromě románů a povídek vydala Nováková v roce 1911 sbírku lyrických próz *Výkřiky a vzdechy*, která se ubírá „ve stopách staršího souboru lyrických obrazů, nazvaného *S kamenité stezky*, který vyšel již roku 1908 a byl připsán památce zemřelé dcery Ludmily.“³⁹ Za zmínku dále stojí kniha pro mládež s názvem *Dvě stařenky* z roku 1908, která zahrnuje práce *Špitálnice Kovářová* a *Babička Divišová*.⁴⁰ Do konce života psala Nováková také cestopisné a vlastivědné črty, dále též drobné symbolické pohádkové prózy. Jak již zmiňujeme výše, zamýšlený román *O kousek pole* autorka již napsat nestihla, její zdravotní stav jí dovilil vytvořit pouze jeho osnovu a stručný náčrt děje.

³⁹ CHALOUPEK, Otakar. *Teréza Nováková a východní Čechy*. Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1963, s. 93.

⁴⁰ V těchto dvou pracích je zahrnut didaktický aspekt.

2. Dobový literární diskurs o povaze české literatury

Druhá část diplomové práce znovuotevívá dobový diskurs o povaze české a evropské literatury 19. století. Na základě analýzy dobových statí budeme charakterizovat základní polohy rozpravy o romantismu, realismu a naturalismu. Výchozí otázkou této kapitoly se stalo vymezení povahy „sporů o realismus“.

Abychom se mohli blíže zabývat romantickými a realistickými prvky v autorčiných prózách, musíme nejprve nastínit nejpodstatnější postřehy dobových literárních kritiků, kteří se vyjadřovali k problematice romantismu a realismu v české literatuře. Tyto analýzy jsou důležité pro příští část práce, kde se budeme věnovat kritické reflexi vývojových proměn literárních textů Terézy Novákové.

Druhý oddíl této kapitoly je zaměřen na analýzy dobových reflexí díla Terézy Novákové. Reflexe byly čerpány z periodik *Literární Listy*, *Osvěta*, *Rozhledy*, *Zlatá Praha*, *Lumír*, *Novina*, *Přehled*, *Ženský svět*, *Zvon* a *Akademie*. Nejvíce podnětnými statěmi se pro nás staly články F. V. Vykoukala uveřejněné na stránkách časopisu *Osvěta*. Vykoukal totiž jako jediný kriticky reflektoval všechna významná díla Terézy Novákové, počínaje souborem povídek *Úlomky žuly* a konče románem *Drašar*.

2.1. Problematika sporů o realismus v 80. a 90. letech 19. století

Vývoj tvůrčí osobnosti Terézy Novákové procházel v 80. letech rozhodující etapou. Počátky autorčiny literární tvorby jsou ve znamení sentimentalismu. Její první prózy tedy obsahují celou řadu romantických prvků a postupů. Postupně však literární díla Novákové nabývají prvky realismu. Abychom mohli lépe reflektovat vývoj její umělecké tvorby, je nutné, abychom hlouběji pronikli do problematiky tzv. sporů o realismus, které do značné míry na osobnost Terézy Novákové působily. Seznámení se s jednotlivými názory a požadavky na podobu národní literatury nám mohou pomoci lépe pochopit vývojovou linii autorčiných prozaických děl.

Od první poloviny 19. století probíhají na půdě české literární kritiky spory o podobu české národní literatury. Kořeny těchto sporů sahají již do doby J. K. Tyla, přičemž podstatně

se vyhrotily v době nástupu generace májovců. Další velmi výraznou etapou ve vývoji tohoto diskurzu se stala 80. a 90. léta 19. století.

V 80. a 90. letech 19. století stále více v umělecké tvorbě ustupuje do pozadí romantismus a začíná se intenzivněji hovořit o realismu. Realistické podněty se k nám dostávají především z Francie, realismus se však uplatňuje i v tvorbě ruských autorů.

Zhruba do roku 1880, kdy se do českého prostředí dostávají zprávy o Zolově naturalismu, se v kritických statích používalo bez jakéhokoli znepokojení pojmu realismus. Jako realistická byla označována díla, která se inspirovala domácím prostředím, o němž věrně vypovídala.

Jedni z prvních bojovníků za realismus byli Eliška Krásnohorská a Ferdinand Schulz. Krásnohorská vznáší v Muzejníku⁴¹ požadavek, aby v naší literatuře bylo více pravdy, konkrétnosti, životní reality. I Ferdinand Schulz hlásal mínění, „že pro poesii jest skutečnost zdrojem nejlepším, že se umění nezastkvěje nikde více než na základě reálnosti, když pronikne a ovládne skutečný život lidský. Na básni žádá těsné spojení reálného obsahu s uměleckou formou, jak je světová literatura všech národů pěstuje.“⁴²

Později se ovšem Krásnohorská i Schulz postavili ostře proti realismu. Bylo to tehdy, když realismus začal skutečně pronikat do literární tvorby. Oba měli totiž o podstatě realismu zvláštní mínění. Jejich myšlenky se značně lišily od toho, jaký byl doopravdy realismus francouzský, či ruský.

Eliška Krásnohorská, Ferdinand Schulz či Josef Durdík prosazovali koncepci tzv. ideálního realismu. Předloha pro umělecké dílo by měla být idealizovaná. Úkolem umělce není podávat obecnstvu čistou pravdu, ale pravdu vznešenější, oproštěnou od všech záporných aspektů. Umění by mělo být morální, mělo by mít pozitivní vliv na lidský život. Pojetí ideálního realismu tak v sobě zahrnuje prvky romantismu.

Po roce 1880 se však pojem realismus stává nejednoznačným a problematickým. Zolovy romány, především pak *Zabiják* a *Nana*, pronikly na začátku osmdesátých let do evropských nakladatelství. Pracovalo se na jejich překladech. Díla se stala během krátké populárními, lákala čtenáře i kritiky. České časopisy se začaly o Zolu zajímat v letech 1879 – 1880.

⁴¹ článek *Obraz novějšího básnictví českého* (Časopis Musea království Českého, 1877)

⁴² MÁCHAL, Jan. *Boje o nové směry v české literatuře: 1800 – 1900*. 1. vydání. Praha: nákladem Jednoty českých filologů, 1926, s. 20.

Čeští kritici uvažují o překladu Zolových děl do češtiny. Periodika poukazují na rozruch, jaký romány ve světě způsobily. „Už z těchto prvních, většinou jen drobných článků je zřejmé, koho v Zolovi část české publicistiky vidí – přijímá jeho dílo jako nový, vyšší stupeň ve vývoji realismu; naturalismus je pro ni metodou překonávající metodu realistickou, především pokud jde o intenzitu kontaktu a o míru respektování skutečnosti.“⁴³ Část české kritiky se vyslovila proti překladu Zolových děl do českého jazyka, čtenáři byli varováni před četbou Zoly.

V letech 1880 – 1881 dochází ke střetu dvou odlišných představ o umění. Čeští kritici totiž nesouhlasí se Zolovou tezí ohledně poznávací funkce umění. Zola viděl v pravdivosti jednu ze základních kategorií estetiky. Zdůrazňoval, že věda a literatura mají stejné metody a hlavně stejný cíl, čímž je pravda.⁴⁴ Tyto názory však prudce odmítli Schulz, Durdík i Krásnohorská, kteří hlásali, že literatura má mít především výchovnou funkci.

V roce 1880 publikoval Ferdinand Schulz v Osvětě článek *Zolovy senační romány*. V něm protestuje především proti pronikání Zolových románů do českého prostředí.⁴⁵ Nesouhlasí se zamýšlenými překlady do češtiny. Ostře se staví hlavně proti románům *Zabiják* a *Nana*, které označuje jako nejodpornější četbu. „Tu končí nejen slušná, ale vůbec každá lidská řeč a začínají pouhé – posušky, kterými člověk nucen jest vyjádřiti svou bezednou ošklivost. Společnou věc oba řečené romány mají tu, že způsobily, co průvodce jejich obmýšlel, totiž senzaci; ale jest to senzace skandálu.“⁴⁶

Nařkl Zolu z toho, že hřeší proti přírodě a kazí mládež. „My z příčin estetických rovněž jako z nejsvětější povinnosti vlastenecké musíme ohraditi se co nejdůrazněji proti všelikému pokusu, aby mateřský náš jazyk těmi romány se pokálel a mládež naše takovým čtením aby strhala svůj květ, zmařila nejkrásnější a nejoprávněnější naděje svého národa.“⁴⁷

Tvrdí, že Zola v literárním umění zcela mění jeho základy a účely, dále že „se odříká veškerého sdružení s krásou, citem, duchem, ideálem, že nadále nezná a nebude pěstovati nic jiného leda úplně bezduchou, třeba organickou a organisovanou hmotu, životní nízkost až

⁴³ HRZALOVÁ, Hana. Z historie sporů o realismus a naturalismus. In: FORST, Vladimír (red.). *Realismus a modernost: proměny v české próze 19. století*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 85.

⁴⁴ Zola shrnul svůj umělecký program do spisu *Experimentální román*.

⁴⁵ Přes negativní stanovisko F. Schulze a některých dalších kritiků zájem o Zolovo dílo stoupal. Od začátku 90. let se české překlady románů setkávaly s velkým čtenářským ohlasem.

⁴⁶ SCHULZ, Ferdinand. Zolovy senační romány. In *Osvěta*, 1880, č. 10, s. 494.

⁴⁷ Tamtéž, s. 583.

v nejdopornějších zjevech vyžilosti, v ohyzdných podobách sprostoty, hnusu, kalu a v sobě samé propadávající se bestiálnosti.“⁴⁸

Realisté se stavěli na odpor proti romantické tvorbě a snažili se posílit realistické tendence. Začali šířit mezi veřejnost ruskou realistickou literaturu, referovali o románech Turgeněva, Tolstého a Dostojevského. Snažili se dokázat, že realismus není pouze popisování skutečnosti, ale že realistické dílo má své určité ideje a přednosti. V českém prostředí však stále chyběl dostatek umělců, kteří by realistickou metodu aplikovali ve své tvorbě.

V této době českou vědeckou veřejností otřáslý spory o Rukopisy, které značnou měrou přispěly již k probíhajícím sporům. „Bojem rukopisným vyhranil se znenáhla nový kritický a vědecký směr, kterému bylo dáno později jméno realism. Orgánem přívrženců tohoto realismu stal se vedle *Athenaea*⁴⁹ časopis *Čas*, založený na konci roku 1886.“⁵⁰ Zakladatelem *Času* byl Jan Herben.

V 80. letech se na scéně Národního divadla objevují dramata s prvky realismu. Prvním takovým dramatem byli *Naši furianti* od Ladislava Stroupežnického. Drama vyvolalo rozruch u diváků, jenž byl vyvolán především neidealizovanou podobou sedláků a též jejich nespisovnou mluvou. V roce 1889 byla v Národním divadle uvedena hra *Gazdina roba* od Gabriely Preissové, o rok později pak i další autorčino drama *Její pastorkyňa*. Obě tyto hry byly následně veřejností kritizovány.

V dramatické tvorbě by se za průkopníka realismu dal považovat Vilém Mrštík. Ten přeložil stať francouzského naturalisty Emila Zoly *O divadle* do češtiny. V *České Thalii* pak v roce 1887 Mrštík zveřejnil svou stať *O realismu v dramatickém umění*. Mrštík v ní analyzuje současnou situaci, kdy je realismus falešně vykládán. Zamýšlí se nad tím, proč Zolovy romány nenalezly mezi lidmi pochopení, proč je Zola za svůj naturalistický pohled na svět odsuzován. „Analysovatí chtějí realisté, rozebíratí všechno až do těch nejmenších podrobností. Tedy hlavní síla jejich popisu jsou detaily. Všechny? Dokonce ne. Jen ty, které nejvíce charakterisují ten neb onen předmět.“⁵¹ Jako mistry detailu uvádí Zolu, Gogola a Turgeněva.

⁴⁸ MÁCHAL, Jan. *Boje o nové směry v české literatuře: 1800 – 1900*. 1. vydání. Praha: nákladem Jednoty českých filologů, 1926, s. 52.

⁴⁹ *Athenaea* byl kritický vědecký časopis, který založil v roce 1884 T. G. Masaryk.

⁵⁰ MÁCHAL, Jan. *Boje o nové směry v české literatuře: 1800 – 1900*. 1. vydání. Praha: nákladem Jednoty českých filologů, 1926, s. 35.

⁵¹ MRŠTÍK, Vilém. O realismu v dramatickém umění. In *Česká Thalia* 1, 1887, č. 9, s. 111.

„Nemáme ideálního obecnstva, které by hned a přímo hledělo k umění; není možno přece hned tak najednou na nejširší masse obecnstva žádati, aby jednotlivé detaily oceňovala, jimi právě se bavila a úspěch takového díla aplausem posvětila... Posavadní autoři dramatického umění krmili své obecnstvo delikatesami ostrovtipu, jemnými pokroutkami bravurních obrátů a překvapujících situací.“⁵²

Mrštík nechce, aby byly na jevišti představovány výjimečné postavy, čímž vlastně zahrhuje romantismus. „Realismus záleží v kresbě povšechného života v jednotlivých jeho zástupcích – typech.“⁵³ Na jevišti by se mělo hovořit takovým způsobem, jakým lidé ve skutečnosti v životě mluví. Především vyzdvihuje mluvu lidových vrstev na vesnici. Pro takovou tvorbu musí autor využít svůj pozorovatelský talent. „Bylo by tedy povinností dramatického autora realistického směru I. shledávati fakta (prvky velkých scen, které se logicky spojí v účinnou osnovu děje) a II. studovati řeč, jakou vyvolený typ mluví.“⁵⁴ Autor nemá čtenáři, či divákovi lhát a za každou cenu postavy idealizovat. Nikdo není ve skutečnosti oproštěn hříchu, každý člověk má nějakou negativní vlastnost, neexistuje dokonalost. „Pravý umělec musí mítí všechny své figury rád. Umělec se nezlobí na ně pro jejich vady – naopak, je rád ještě, že ty vady mají a že se jim smáti může, ale smíchem jasným, světlým, humanním a ne úšklebky.“⁵⁵

V roce 1888 publikoval Mrštík v časopise Ruch článek *Zolovy studie o francouzské literatuře*, kde vítá naturalistické umění v českém prostředí. Snaží se zde očistit Zolovo jméno od neadekvátních interpretací. V umění by měla být obsažena především síla, originalita a pravda.

Odpor proti realismu byl posilován především nesprávným pochopením jeho rázu a podstaty. V souvislosti s kritikou realistických tendencí publikuje v roce 1890 Otakar Hostinský stať *O realismu uměleckém*, kde se snaží tento umělecký směr vysvětlit. Zároveň má snahu realismus bránit a oprostít ho od neadekvátních interpretací.

Hostinský se zamýšlí nad tím, že svět se ocitl uprostřed velké estetické revoluce. „Na západě i na východě evropském již dávno se bojuje s onou přirozenou horlivostí, ba vášnivostí, s níž člověk to, co má dobrého, hájí, a tomu zase, co přináší nového, klestí dráhu. Všude mluví a píše se o realismu a naturalismu, jehož odpůrcové stojí ovšem pod nejrůznějšími prapory, kritika nabývá jakožto zbraň útočná i obranná nové důležitosti, ve velkých městech zařizují se dokonce zvláštní divadla především novému umění zasvěcená,

⁵² MRŠTÍK, Vilém. O realismu v dramatickém umění. In *Česká Thalia* 1, 1887, č. 9, s. 123.

⁵³ Tamtéž, s. 136.

⁵⁴ Tamtéž, s. 136.

⁵⁵ Tamtéž, s. 167.

realistické hnutí samo již tak zmohutnělo, že se dělí na různé směry a proudy...“⁵⁶ Tím Hostinský zdůrazňuje nutnost zabývat se realismem, jakožto novým uměleckým směrem, neboť realistické tendence zasahují do všech sfér umění.

Na vznik realismu měly dle Hostinského vliv politické události, sociální hnutí, náboženství, ale i přírodní vědy, například darwinismus.

„Vlastní otázku realismu Hostinský uvádí na jednoduchou a populární formuli sporu mezi krásou a pravdou. Dosud bylo zvykem prohlašovat, že nejvyšším zákonem umění jest krása; a kdykoli pravda jí odporuje a překáží, musí umělec straniti kráse, nikoliv pravdě. Ale stanovisko toto není oprávněno. Pravda umělecká, tj. věrnost obrazu uměleckého jest právě tak prvkem estetickým, činitelem krásna, jako úhlednost linií a tvarů, harmonie barev a zvuků, plynulost a kontrast myšlenek básnických, souměrnost komposice celkové.“⁵⁷ Dříve se tvrdilo, že pokud autor znázorňuje ve svém díle ošklivo, dostává se za hranice umění.

Jako podstatný znak realismu dále Hostinský uvádí umělcovu dokonalou opravdivost. To znamená, že pokud se v díle objeví autorův subjektivní názor, musí to být myšlenka pouze jeho, nesmí to být nic vypůjčeného z jiného literárního díla, či skutečnost, jež je umělci samotnému lhotejná.

Realismu je často vytýkáno, že si libuje v pesimismu. Jeho odpůrci tvrdí, že jeho jádro je spíše v šerednu než v krásnu, více ve zlu než v dobru. Je to dáno ale zřejmě tím, že zla a ošklivosti je na světě více, než si společnost připouští. Realisté nechtěli zamlčovat, či zkrášlovat aktuální problémy společnosti.

Další výtkou proti realismu je jeho tendenčnost. Hostinský zamítá tendenci, kterou do díla umělec vnáší zvenčí, čímž je narušena logika a celistvost děje. Je však přesvědčený, že umělecké dílo má jistou výchovnou funkci, která je však nepřímá. Realistům nevytýká nedostatek morálky v jejich dílech. Domnívá se, že čtenář se sám na základě realistických obrazů skutečnosti poučí o tom, jaký by měl svět v lepším případě být. Nevyčítá tedy autorům volbu jejich námětů. „Každé umělecké dílo je zjevem zvláštním, jedinečným; kde výslovně nás původce jeho sám k tomu neoprávnil, nesmíme zjev ten generalizovati, nesmíme v něm spatřovati výraz názoru všeobecného.“⁵⁸

Hostinský dále vysvětluje, že realistovi nestačí sbírat pouze detaily, což je pro něj pouze technická pomůcka, ze které poté může teprve budovat umělecké dílo.

⁵⁶ HOSTINSKÝ, Otakar. O realismu uměleckém. In: *Studie a kritiky*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 78.

⁵⁷ MÁČHAL, Jan. *Boje o nové směry v české literatuře: 1800 – 1900*. 1. vydání. Praha: nákladem Jednoty českých filologů, 1926, s. 42.

⁵⁸ HOSTINSKÝ, Otakar. O realismu uměleckém. In: *Studie a kritiky*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 79.

„...mechanickým hromaděním pravdivých podrobností nepovstává ještě pravdivý celek...zřetelem k celku, tj. k jeho dokonalé přirozenosti a pravděpodobnosti dovršuje se teprve realismus uměleckého díla. S pravdivými detaily rádo pracuje i umění nejkonzervativnější, hledíc takto pláštíkem pravdy zakrývati třeba i zjevnou lež.“⁵⁹

Autor stati si pokládá otázku, v čem spočívá umělecká pravda. Zamítá názory, že dílo je realistické jen tehdy, pokud popisuje, co se skutečně přihodilo skutečným lidem. Podotýká: „...o realismu díla básnického nerozhoduje historická pověrenost toho, co se děje, nýbrž psychologická pravděpodobnost a přirozenost způsobu, jak se o děje.“⁶⁰

Pravý realista vychází z konkrétních objektů. Realismus žádá, „aby estetická vidina uměleckou iluzí z fantazie naší vykouzlená – nikoliv snad pouhý obraz samotný, rozumem střízlivě pojatý – snesla srovnání se skutečností, aby ve všem s ní se shodovala a v ničem jí neodporovala.“⁶¹ Realistický obraz tedy není pouhou kopií lidského života či přírody. Ale obraz má podnítit lidskou představivost ke srovnání se skutečností. Hostinský se tak vyrovnává s fotografičností, která byla nejednou realismu vytýkána.

Ve své stati Hostinský také určuje poměr realismu k idealismu. Idealismus má podle něj stejné postavení jako realismus. Realista předmět svého zájmu shledává v přírodě, idealista pak ve své fantazii. Čtenář však může se skutečností posoudit pouze dílo realisty, čímž jeho tvorbu staví na vyšší pozici. Oba dva jsou však povinni ve své tvorbě stylizovat, neboť ani realista nemůže čtenářovi předkládat pouhou kopii skutečnosti.

To, jakým způsobem však umělec dílo ztvární, závisí především na předmětu tvorby. Tato myšlenka Hostinského přivádí k vyčlenění předmětů, jenž jsou charakteristické buď pro realismus anebo idealismus. Pro román, drama, historický obraz a žánr, popisující události přítomné, portrét, krajinu a zátiší je vhodný realismus. Idealistické ztvárnění je vhodnější pro alegorii, mýtus, báji, legendu nebo náboženský výjev. Historické látky mohou být ztvárněny jak realisticky, tak idealisticky.

Hostinský tedy nekladl idealismus a realismus proti sobě. Podle něj by se tyto směry měly vzájemně respektovat a doplňovat. Oba jsou opodstatnělé, přičemž pouze realismu patří budoucnost umělecké tvorby.

⁵⁹ HOSTINSKÝ, Otakar. O realismu uměleckém. In: *Studie a kritiky*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 106.

⁶⁰ Tamtéž, s. 66.

⁶¹ Tamtéž, s. 89.

Hostinský se zamýšlí ve svém článku i nad naturalismem. Ten chápe jako určitou metodu vycházející z realistických principů, přičemž člověk je v rámci naturalismu zobrazován ze stanoviska přírodních věd. K realismu pak Hostinský nachází dva možné přístupy, čímž je naturalismus a humanismus. Naturalismus ztělesňuje Zola, humanismus pak dílo Tolstého a Dostojevského.

Kritická stať Otakara Hostinského vyvolala vlnu nesouhlasu. Nepřímo na ní reagoval Josef Durdík, který v roce 1891 v časopise *Osvěta* uveřejnil článek *O naturalismu v básnictví*. V tomto textu Durdík rozšiřuje myšlenky, jež formuloval již v roce 1875 ve svém díle *Všeobecná aesthetika*.

Ve *Všeobecné aesthetice* se mimo jiné Durdík zabývá otázkou idealizace. Pro svou tvorbu musí být umělec inspirován nějakým podnětem, čili motivem. Ten je nejčastěji vybrán z přírody, historie, běžného života. „Ale přece není pouhou kopií skutečnosti, vždycky jej musí umělec změnit, aby ze skutečnosti pozvedl jej na umělecké dílo; musí jej změnit, aby úplněji hověl aesthetickým formám. Pokud při tom každá forma spolu vyslovuje příkaz, tedy ideou se stává, a pokud jakožto výsledky vznikají obrazy vzorné čili ideály, sluje pochod ten idealizováním. Obraznost idealizuje vše, čeho se zmocní; idealizovat je tolik, co vzít něco ze skutečnosti, ale proměnit to podle všech aesthetických forem, v pořadí, v jakém jich vůbec užíváme k celku. Tedy nejprve dle formy správnosti přizpůsobit danou látku pravidlům vkusu, čili dílo ode všeho očistit, co vkus by uráželo, kde by však něco takového ponecháno bylo, rozvést to v působení nových kontrastů a přece v konečný lad.“⁶²

Pokud by však umělec napodobil skutečnost tak důrazně, že dílo je až jednostranně pravdivé, umění zde uvízlo v naturalismu, jenž je „umělecké přirozenství.“⁶³ Naturalismus Durdík staví do protikladu k idealizaci. Naturalismus se však prohřešuje i proti slohu. Umělecké dílo má mít v každém případě dojem krásna. Ošklivo by mělo být vyloučeno z umění, neboť člověku nic estetického nepřináší. „Každý umělec musí studovat skutečnost, aby vyhověl formě význačnosti (pravdě). Prarysy ke svým výtvorům bere ze svého okolí, ze svého národa...“⁶⁴

Celým spisem prochází myšlenka nezničitelnosti idealizace. Durdík tento fakt nedokazuje pouze na poli literárním, nýbrž i v oblasti hudby, malířství, přírodních věd. Zabývá se velkým množstvím vědeckých oblastí, čímž dílo poskytuje čtenáři detailní informace. Autor je přesvědčen, že idealizování nikdy nedojde k ztracení. V některých

⁶² DURDÍK, Josef. *Všeobecná aesthetika*. Praha: I. L. Kober, 1875, s. 530.

⁶³ Tamtéž, s. 532.

⁶⁴ Tamtéž, s. 102.

dobách lidské historie bude upozaděno, poté se však opět vrátí na umělecký vrchol. „Staré výtvořy umělecké více nelákají, obecnstvo se honí za novinkami, a jen co prý pikantní a paradoxní jest, má naději na úspěch; přemrštěnost, surové, necudné, oplzlé žerty jsou v oblíbě, ladnost klassického ideálu prchá, vkus upadá strašným způsobem.“⁶⁵

V článku *O naturalismu v básnictví* Durdík tento směr plně odsuzuje. Považuje ho za extrémní proud realismu. Vysvětluje významy slova naturalismus: „Abych zažehnal možná nedorozumění, budiž především připomenuto, že slova naturalismus užívá se hlavně v trojím smysle, a to ještě s některým vedlejšími odstíny. Nejdříve naturalismus znamená světový názor, který nic jiného neuznává nežli přírodu, jí za postatu světa považuje a zrovna na místo starého Boha klade, - přírodu matkou zove a jí všechny vlastnosti přikládá, jež jindy v bytosti Boží shrnujeme, jako moudrost, všemocnost, lásku a jiné.... Za druhé, v esthetice znamená naturalismus uměleckou činnost, která se děje bez znalosti pravidel, bez hlubšího studia, bez trvalejší snahy, - nevspělost umělce, která třeba při skutečné vloze školou povrhá a jen pudu přírodnímu se poddává, jedním slovem neumělectví.... Konečně v třetím smysle naturalismus znamená určité heslo pro umělecké tvoření a zvláštní krásovědu.“⁶⁶ Podrobně se pak věnuje třetímu významu slova naturalismus.

„Poněvadž naturalismus všechno co možná věrně a do podrobnosti malovati chce, upadá v široká popisování, v dlouhé výčty věcí vedlejších, zbytečných a nahodilých. Nechtějice prý idealizovati, hromadí té tak zvané pravdy tím více; všechno říci, ničeho smlčeti, jest přiznané vodítko jejich. Konečně je svádí náhled o závislosti člověka na podmínkách celého okolí, ve kterém žije. To vše určuje náladu jeho, rozhodnutí a činění, tak že posléze člověk sám jest výsledkem těchto rozmanitých vlivů, součinem tolika a tolika přírodních činitelů.“⁶⁷ Abychom pak jednání člověka mohli důkladně pochopit, je nutné vylíčit dopodrobnosti aktuální situaci.

Durdík tvrdí, že nejdůležitější v oblasti zobrazování pravdy v díle je to, jak je ona pravda podávána. Kritizuje, že západní naturalisté hromadí pouze pravdu, přičemž z toho pak vzniká sled hnusu, ošklivého a drsného.

Naturalisté popisují ve svých dílech intimní scény, což podle Durdíka narušuje slušnost a dobrý mrav. Nejvíce si v takových výjevech libuje Émile Zola, který bez váhání zapojuje do svých textů „sexualismus, alkoholismus a sprostý kriminalismus“⁶⁸. Naturalisté odkrývají nové, nezpracované látky. „Tu sáhnou často poněkud hloub, k věcem, které ovšem

⁶⁵ DURDÍK, Josef. *Všeobecná aesthetika*. Praha: I. L. Kober, 1875, 592.

⁶⁶ DURDÍK, Josef. *O naturalismu v básnictví*. In *Osvěta*, 1891, č. 2, s. 98.

⁶⁷ Tamtéž, s. 104.

⁶⁸ Tamtéž, s. 106.

v umění posud zpracovány nebyly, k nejvšednějším a přepeřeným, dráždivým, a konečně k hnusným, ke sprostému zločinství, k nemoci a šílení, k odpornostem všeho druhu.⁶⁹ Autorové naturalismu horlí proti společenskému uspořádání, státnímu řádu a individuální morálce. Naturalismus tím tedy odstraňuje veškerou vědu o kráse. Krása pro naturalisty znamená to samé, co pravda. Naturalisté brojí především proti romantismu.

Durdík předpokládá, že naturalismus nemůže zcela překrýt stávající umění. Obhajuje idealismus, který je v současnosti nekorektně vysvětlován, a proto je naturalisty tolik zavrhován. „Naturalisté se domnívají, že nejničivější námitku vyhodí proti ideálu, když prokáží, že jej ve své zkušenosti marně hledáme; není prý reálním.“⁷⁰

Durdík se zamýšlí také nad vymezením pojmu realismus. „Realismus pak na onom poli jest umírněný naturalismus, - jako zase říkají, že tento jest extrem realismu. Poněvadž při naturalismu přemrštění jest patrné, jímžto příliš divoce proti podstatě uměny čelí, užívají spisovatelé nyní raději druhého slova.“⁷¹ Čtenáři pak dle jeho slov netouží po tom, aby byla v umění zobrazována všední realita a negativní události v lidském životě. S tím se setkávají mimo pole umění. V literárních dílech se pak chtějí odreagovat a zabavit.

„Naturalisté hlásají, že uměna má jiný vyšší cíl než blažiti člověka a kráseliti svět; týž cíl prý jako věda: poznávati svět, - poučovati, polepšovati! Stále a stále to zní: krása jest něco vedlejšího, my nechceme krásy, my jsme slídiči pravdy, my naturalisté jsme pracovníci v její službě, anatomové, analisté, snášeči dokumentů lidských (Zola), - a hned zase dodávají, že věděti a zvidati jest slast.“⁷²

Durdík završuje svou stat' slovy: „...v kráse celé jest význačnost či pravdivost esthetická obsažena, a pokud naturalismus uskromní se na ni, má on v básnictví své místo i právo. Tak jsme uznali jeho pravdu, ale také domítli jeho přemrštění.“⁷³

Další reakcí na Hostinského článek *O realismu uměleckém* je stat' Elišky Krásnohorské *Poesie a pravdivost*, kterou publikovala v časopise *Květy* v roce 1891. Krásnohorská se otázce realismu věnovala již dříve, kdy ho bránila. Realismus však chápala jiným způsobem než Hostinský. Realismus ve svém pojetí idealizovala. Přiznává mu zásluhy za to, že rozšířil obor uměleckých látek, že rozšířil možnosti literární tvorby.

„Jest sice pravdivost', ale nikoli reálná, nýbrž tvůrčím duchem spracovaná pravdivost' podmínkou uměleckosti, ale alfou i omegou není. Obraz naprosto nepravdivý, skreslený,

⁶⁹ DURDÍK, Josef. O naturalismu v básnictví. In *Osvěta*, 1891, č. 2, s. 108.

⁷⁰ Tamtéž, s. 296.

⁷¹ Tamtéž, s. 297.

⁷² Tamtéž, s. 298.

⁷³ Tamtéž, s. 302.

nemůže být uměleckým, ale obraz naprosto pravdivý a pouze pravdivý proto ještě dávno nemusí být uměleckým. Pravdivost' je stupněm uměleckosti, ale daleko nedostačuje k celé její výši. K té vede stupňů celá řada, a pravdivost' z nich daleko není nejvyšším.⁷⁴

Krásnohorská toleruje pravdu v umění. Ukázat čtenáři pravdu se však nesmí stát hlavním cílem autora. „...nikdy není pravdivost totožná s poesí, ani pouhé sledování pravdy účelem umění. Poesie nesmí nám neuměleckým způsobem vtírat nepravdu a musí být svým způsobem a do jisté míry pravdivou, ale kromě té pravdivosti musí obsahovat něco více a něco ještě jiného.“⁷⁵

Krásnohorská považuje za důležité, aby byla předloha pro literární dílo idealizovaná. Idealizace je nutná především v divadelních hrách. „...na divadlo se nehodí ani všecko ze života, ani holá pravdivost' toho, co se předvádí. Má-li kde pouhé zdání pravdivosti, umělecká illuse, velitelské místo, tedy především na divadle. Právě dramatické umění musí velmi často pravdu jen naznačiti, nikoliv celou předvésti, musí často za podstatu její podvrhnouti pouhou náhradou za ni, musí ze všech uměň nejvíce klamati, a není to nadarmo, že symbolem jeho jest maska....Objevuje se na jevišti nejzřetelněji, že umění, které by přestávalo na pouhé pravdivosti, vedlo by ku zkáze vkusu, ku zdivočení potřeb duševních, ku zvrácení a zničení samého pojmu umění, ale zvláště k úplnému odumření poesie.“⁷⁶

Krásnohorská odsuzuje především naturalismus, v této souvislosti pak i Zolovo dílo. Nesouhlasí s tím, že naturalisté předkládají čtenáři výjevy plné zla, pesimismu, hnusu a zvrhlostí. Umění by mělo mít morální aspekt, čímž by ovlivňovalo pozitivně smýšlení a činy člověka. Prvky negativní pak budou tvořit určitou harmonii s prvky ideálními. „Neškodno by však nebylo opětované předvádění černých stránek života bez protiváhy vznešené poesie a bez mravního důrazu tím silnějšího a čistšího, v čím hlubší stín odvážný umělec sáhl pro svou látku. Dojem zla musí v pravém uměleckém celku být aspoň přibližně vyrovnán dojemem dobra, dojem šeredy dojemem krásy; toť nutno již v ohledu estetickém, tím více pak v ohledu mravním.“⁷⁷

Umění by mělo člověka povznést nad jeho útrapy a vytrhnout ho ze všednosti života. Nemělo by tedy podávat čistou pravdu, ale pravdu vznešenější. Krásnohorská se nebrání negativním motivům, dílo však musí obsahovat i možnosti nápravy, rozřešení situace. Tuto tezi potvrzuje i na samém konci svého článku, kde zároveň shrnuje jeho hlavní myšlenky: „Nechceme viděti v básnickém díle jen kus surové skutečnosti, slyšeti v něm jen dissonanci a

⁷⁴ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Poesie a pravdivost. In *Květy*, 1891, s. 332.

⁷⁵ Tamtéž, s. 334.

⁷⁶ Tamtéž, s. 336.

⁷⁷ Tamtéž, s. 337.

buď na ní přestávati, buď se nutiti, abychom ji sami v soulad rozřešili, abychom sami teprv dobásnili neuspokojivé dílo básníkovu; chceme, aby umělecké dílo v sobě samém chovalo uměleckou harmonii. Se skutečností setkáváme se při všem svém všedním konání; umělecké dílo však jest pro nás setkáním svátečním, jest to styk s duší básníkovou, umělcovou, jež na křídlech myšlenkových nás pozvedá nad obzor každodenní. Jen tím nás blaží umění. Takže chceme i v realismu vyšší rozhled, ideál.⁷⁸

Dalším, kdo se zabýval otázkou realismu, byl Hubert Gordon Schauer. Patřil mezi literární kritiky, kteří své články uveřejňovali především na stranách Literárních Listů. Schauer prokázal důkladnou znalost světových literatur, jejichž hlavní teze hodlal aplikovat na literaturu českou. Především prosazoval přední rys všech významných děl – národnost. Literatura by měla mít na zřeteli národní potřeby, čímž by se vytvořila typicky národní literatura.

Problematicke realismu věnoval Schauer kolem roku 1890 několik statí, především pak článek *Naturalism v poesii*⁷⁹, *Portrét v románě*⁸⁰, *Nastane reakce v umění?*⁸¹. Schauer spatřoval v realismu moderní způsob umění. „Vycházejte ze zásady, že podstata pravého umění nezáleží v zpodobování zevnější skutečnosti, nýbrž duševní atmosféry, prostředí, v kterém se zevnější zkušenost obráží, tvrdil, že pravým realistou je pouze ten, kdo si zjedná nejvyšší v době své dosažitelný názor o světě a životu a podle toho pak zpodobňuje skutečnost podle různých sfér existence, ze kterých předměty svého tvoření a nadšení si volí.“⁸²

Schauer však neprohlašoval realismus za poslední možný umělecký směr. Věřil, že realističtí autoři nynější doby (Tolstoj, Zola, Ibsen,...) jsou pouze předchůdci nového uměleckého směru, jemuž bude zasvěcena budoucnost. Schauerovy názory se plně shodovaly s myšlenkami ruských realistů, především pak s H. A. Dobroľjubovem. Požadoval, aby literatura byla v těsném spojení se skutečným životem. Literární díla by se měla zabývat společenskými zájmy a problémy. Literatura by tak plně sloužila životu. Ideálem by bylo, aby se literatura stala reálnou, demokratickou a národní.⁸³

⁷⁸ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Poesie a pravdivost. In *Květy*, 1891, s. 339.

⁷⁹ *Květy* 1889

⁸⁰ *Květy* 1888

⁸¹ *Literární Listy* 1891

⁸² MÁČHAL, Jan. *Boje o nové směry v české literatuře: 1800 – 1900*. 1. vydání. Praha: nákladem Jednoty českých filologů, 1926, s. 51.

⁸³ Srov. MÁČHAL, Jan. *Boje o nové směry v české literatuře: 1800 – 1900*. 1. vydání. Praha: nákladem Jednoty českých filologů, 1926, s. 50.

„Schauer odmítá fotografičnost jako princip, skutečné, pravdivé není pro něho dílo, které je otiskem reality, pravdivé je umělecké dílo tehdy, objeví-li podstatu zobrazovaného jevu a souvislosti, v nichž existuje k ostatnímu světu.“⁸⁴

Obráncem realismu byl také Leander Čech, jenž v roce 1887 zveřejnil v Literárních Listech článek *Nová literární revoluce*. V této úvaze obhajuje realismus, naturalismus však odmítá. Podle něj se totiž naturalismus staví proti kráse a ideálu. Jediným cílem mu pak je postihnout úplné pravdy. Čech správně rozlišil, že se nejedná o jediný umělecký směr, jak se někteří domnívali, ale o dvě umělecké metody, které se v mnohém rozcházejí. Společné však mají to, že oba vypovídají boj idealismu a romantismu. „...hlásajíce, že dílo umělecké, hlavně pak román má býti zrcadlem života skutečného a má podávati obraz života, jaký jest, žádají, aby hlavně pravda byla vodítkem básníkovým. Látky své básník má tudíž bráti ze života skutečného a současného, při čemž zachovávatí jest pravdivost lokálního tónu a předmětnost výrazu. Psychologické vyličení a rozbor děje duševního jest cílem jejich, proto vědecká analýza, studium individuí, vůbec metoda experimentální důležitými jsou činiteli. Hájí úplnou volnost látek, připouštějí veškeré situace, ovšem tedy i hnusné, ošklivé, necudné, nemravné.“⁸⁵ Čech však není proti tomu, že se na poli uměleckém objevil nový směr. Píše, že idealismus musel být jednou překonán, jelikož byly odhaleny jeho nedostatky.

Svou úvahu uzavírá slovy: „Mnohé zásady nové revoluce ovšem uznáme za platné a důvodné, a pravý realismus za skutečný směr literární, jenž literaturu vůbec může obroditi a obrodil...Roku 1879 se ovšem objevil směr naturalistický, který jest nadsazováním a přepínáním principů realistických...Jako lživost a pokrytectví v životě společenském odstraniti jest snahou duchů velikých, podobně arci zdravý směr literární k tomu se ponese, aby tyto nekalé nešvary vymýceny byly i z literatury, to jest, aby tato lživost a pokrytectví sociální nedostalo rouchem krásy stvrzenky pravdy. Rozhodně však jest otázkou, zdali směrem tím jest naturalismus. Pokud naturalisté praví, že krásy nepotřebují a že krásných děl nepíší, zbýval by jim zajisté aspoň jeden půvab – půvab pravdy. Ale co s takovými plody literárními, kde není ani krásy, ani pravdy?“⁸⁶

Po filozofické stránce formuloval český realismus T. G. Masaryk, který vysvětlil metodu, tendenci a obsah tohoto uměleckého směru v dílech *Česká otázka a Naše nynější krize* z roku 1895. Masaryk uvádí, že realismus v českém prostředí není pouze stranou, ale

⁸⁴ ⁸⁴ HRZALOVÁ, Hana. Z historie sporů o realismus a naturalismus. In: FORST, Vladimír (red.). *Realismus a modernost: proměny v české próze 19. století*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 102.

⁸⁵ ČECH, Leander. *Nová literární revoluce*. In *Literární Listy* 8, 1886 - 1887, s. 2.

⁸⁶ Tamtéž, s. 119.

spíše je směrem a metodou. Realismus má v první řadě čelit historismu. „Musíme pochopovat přítomnost, přítomnost vlastní a cizí, musíme poznat naše postavení ve světě nynějším a budoucnost utvářet na základě toho poznání. To neznamená nepoznávání naši minulosti, to neznamená nevžívání se do naší minulosti, ale znamená to, minulost tu pochopovat podle plnosti přítomné, znamená to ještě více, postihnout v té přítomnosti a minulosti empiricky dané smysl našeho života a našeho povolání.“⁸⁷

V estetické rozpravě z roku 1884 *O studiu děl básnických* se Masaryk zamýšlí nad úlohou uměleckého díla. Umělecké dílo vidí Masaryk jako specifický druh a prostředek poznávání světa. Nemá však být napodobením přírody, takto pojatý realismus Masaryk odmítá. Rovněž odsuzuje naturalistickou metodu. Umělec by měl svět poznávat, ale nenapodobovat ho. „Není-li umění napodobováním přírody, není podstatou jeho realism. Dnes arci mnozí hlásají, že realism je ta pravá esence umění, avšak nemenším právem může se hlásati, že idealism podstatou jest umění....A speciálně není naturalistická metoda tvůrčí totožná s uměním vůbec.“⁸⁸

Masaryk vznáší požadavek toho, aby nová generace provedla literární revoluci. Předním rysem českého realismu po stránce etické pak má být humanitní ideál. Ten má podle něj pro Čechy velkou důležitost. „Humanitou, plně a opravdově pojatou, navážeme na nejlepší svou dobu v minulosti, humanitou překleneme duchovní a mravní spánek několika století, humanitou kráčet budeme v čele lidského pokroku. Humanita znamená nám náš národní úkol...“⁸⁹

Polemiky na poli české literární kritiky na konci 19. století byly výrazem hluboké proměny v charakteru české prózy. Můžeme konstatovat, že česká literární kritika byla vnitřně velmi diferenciovaná, o čemž svědčí různé pohledy na realistické umění.

Odpor proti realismu byl posilován především nesprávným pochopením jeho rázu a podstaty. V souvislosti s kritikou realistických tendencí publikoval Otakar Hostinský stať *O realismu uměleckém*, kde se snažil tento umělecký směr vysvětlit. Oprostit realismus od neadekvátních interpretací se však Hostinskému nepodařilo. Na jeho stať reagovali další, především pak Josef Durdík a Eliška Krásnohorská, kteří s ním polemizovali.

Naturalismus můžeme považovat za samostatnou vývojovou linii realismu. Některé naturalistické prvky realistickou metodu obohatily. Zolovo dílo vyvolalo v českém prostředí

⁸⁷ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození; Naše nynější krise: pád strany staročeské a počátkové směrů nových*. 6. vydání. Praha: Čin, 1948, s. 28.

⁸⁸ MASARYK, Tomáš Garrigue. *O studiu děl básnických*. 2. vydání. Praha: G. Voleský, 1926, s. 10.

⁸⁹ Tamtéž, s. 33.

negativní emoce, protože narušovalo dosavadní koncepci literární tvorby. Souhrnně lze říci, že Zolovo pojetí umění bylo českými kritiky zavržováno a odsuzováno.

Realismus si na přelomu 19. a 20. století vydobyl v české literatuře rovnocennost s romantismem. V době, kdy u nás ještě probíhaly boje o realismus, rodila se ve francouzské literatuře prudká reakce proti dosavadnímu naturalismu. Ustalovaly se skupiny symbolistů a dekadentů.

2.2. Dobová reflexe díla Terézy Novákové

S první reflexí díla Terézy Novákové se setkáváme již v roce 1887, kdy časopis *Literární listy* uveřejňuje referát V. Vítězného, jenž se zaměřil na prózu *Železný kříž*. Autor si vysoce cení národního motivu v povídce. Dějiště *Železného kříže* je zasazeno do českého venkova a postavy jsou prostí chalupníci, což jsou dle Vítězného taktéž pozitivní práce.

„Příběh to velmi prostý, ale zamlouvá se ušlechtilou tendencí a pochopením něžného citu náboženského, jehož spisovatelka si váží nečiníc jeho terčem vtípů, jak u nás někteří spisovatelé často činívají. Jsme za tuto šetrnost spisovatelce upřímně vděční.“⁹⁰

O několik let později reflektuje časopis *Osvěta* vydání povídkového souboru *Úlomky žuly*. Recenzi publikoval v roce 1903 F. V. Vykoukal, který upozorňuje na odlišnost těchto próz od předešlých autorčiných prací. „Svoje kresby venkovské buduje spisovatelka na správném, pevném základě. Zvolilať si k nim určitá, nesmyslná a nepřikrášlená místa a tím též určité vrstvy lidu, tak že prostředí, z něhož vybírá své náměty, má význačný ráz a pomáhá buditi dojmy živé a syté, prosté vší mlhavosti a sploštělosti. Jest to kout sám sebou zajímavý, do něhož jsme tu uváděni, kout, jež paní Nováková za mnoholetého pobytu svého v Litomyšli také po stránce lidopisné hojně využítkovala, jak je zřejmo z cenných studií, vydaných o sobě i v listech odborných.“⁹¹

Vykoukal vyzdvihuje popisnou a dokumentační složku povídek. Prvky folkloru se pak v jednotlivých prózách uplatňují různou měrou. V první povídce, v *Drobové polévce*, „spisovatelka postihuje s podrobností, jdoucí až k nepatrným jednotlivostem, denní život chudé rodiny tkalcovské a shrnuje množství poznatků, vyzozorovaných ze skutečnosti, v jednotný, harmonický obrázek. Folkloristický živel však ještě zde nenabývá vrchu nad

⁹⁰ VÍTĚZNÝ, Vítězslav. Ref. *Železný kříž*. In *Literární listy* 8, 1886/1887, s. 174.

⁹¹ VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. *Úlomky žuly*. In *Osvěta*, 1903, s. 471.

vespolnými vztahy zvolených osob.⁹² Nováková v *Drobové polévce* ukazuje na tvrdý život obyvatel na Vysočině.

Konflikty mezi lidmi na vesnici jsou zachyceny i v dalších povídkách *Úlomků žuly*. *Zrána před svatbou* a *Před pohřbem* jsou však od *Drobové polévky* odlišné v míře folkloristických prvků. V obou prózách je folklor vytlačen do popředí. O povídce *Zrána před svatbou* Vykoukal přímo konstatuje, že „jest vhodným rámcem drobnokresby a mohla by býti i dobrým rámcem povídky, kdyby tu povídka vůbec byla.; zatím tu máme do široka provedený detail, jehož těžiště leží v popisu co možná věcném a usilujícím podati i maličkosti, jichž by si například malíř na témž thematu ani nepovšiml.“⁹³ Povídku *Před pohřbem* hodnotí jako více prohloubenější a více si všímající vnitřního života postav.

Umělecky nejvýše z celé knihy pak Vykoukal postavuje povídku *S nůší*. Dokonce jí klade k nejzdařilejším pracím z oblasti vesnické prózy. „Předmět zobrazený jest sám sebou prostý, ale síla jeho dojmu, působící klidnou a nevypočítanou bezprostředností, jest nepopíratelná a trvalá.“⁹⁴

Celkový dojem této kritické stati je kladný. Vykoukal vysoce cení to, že povídkám byly vzorem vyzorované a podrobně prozkoumané modely. „Tvrdý, žulový lid, tužený v zápasech o život, ale v podstatě dobrý, dodal k nim látku; nápis knihy vhodně naznačuje tuto okolnost.“⁹⁵

V roce 1905 uveřejňuje Osvěta kritický referát F. V. Vykoukala na nový román Terézy Novákové *Jan Jílek*. Román nejprve porovnává již s vydaným souborem povídek *Úlomky žuly*. „V *Úlomcích žuly*, o nichž jsme se svým časem na tomto místě zmínili, Teréza Nováková postavila řadu figurek z určitého prostředí, jež názorně ukazují povahovou pestrost a neotřesnou tuhost, s kterou prostý lid náš obhájí svého života. Byly to v celku drobné obrázky a přese vši hloubku jednotlivých prací přece spíše jen mžikové pohledy do nitra podhorského lidu, do jeho trudů a lopot. Mnohem zevrubněji zabývá se spisovatelka jednotlivcem jakožto svérázným představitelem vrstevnictva v Janu Jílkovi.“⁹⁶

Vykoukal spatřuje v Novákové sběratelku národopisu na Litomyšlsku a Poličsku. Spisovatelka v těchto krajích zkoumala především život vesnického lidu. Právě při této činnosti se dozvěděla o postavě Jana Jílka a začala se jím více zabývat. To jí dle autora

⁹² VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. *Úlomky žuly*. In *Osvěta*, 1903, s. 471.

⁹³ Tamtéž, s. 472.

⁹⁴ Tamtéž, s. 472.

⁹⁵ Tamtéž, s. 472.

⁹⁶ VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. *Jan Jílek*. In *Osvěta*, 1905, s. 168.

článku v Osvětě přivedlo na pole historické povídky. Historii pak doplnila tak podrobným vykreslením kraje, že čtenář má dle spisovatelčina líčení krajinnou scenerii věrně před očima.

„K tomu se u Novákové pojí důkladná znalost tamního lidu, jeho obyčejů, kroje, smýšlení i nářečí. Toto nářečí – mimochodem řečeno, zvukoslovně dost podivné a ne právě libozvučné, za našich dnů valem mizí. Spisovatelka, důkladně je seznavši, hojně ho užívá, dávajíc v něm mluvití svým vesničanům, a užívá ho tak, že práce její bude jednou dokumentem pro toto nářečí východočeské. Že tím vypravování její nabývá barvitosti, která zároveň pomáhá do jisté míry charakterizovati osoby mluvící, netřeba dokládati.“⁹⁷ Autorka uvádí fakta objektivně, straní se veškerých příznaků subjektivity, což dodává dílu bezprostřednost. Především pak při popisu náboženských dobových poměrů a Jílkovy pevnosti ve víře využívá působivé scény, které ještě více podtrhují závažné situace.

V pořadí druhý východočeský román Terézy Novákové, *Jiří Šmatlán*, se stal tématem pro další kritické články. F. V. Vykoukal staví tento román do stejné linie jako *Jana Jílka*, neboť oba hlavní hrdinové mají společný rys, a to touhu po čistém náboženském životě. Velký význam připisuje Vykoukal i prostředí, do něhož je román zasazen. „Okolí Poličky, drsný kraj z českomoravského pomezí, jest rázovité prostředí, jež nemůže nemíti vlivu na povahu lidí tam žijících a jež také s technické stránky nabízí spisovateli výhodný rámeček, značně zesilující svéráznost všeho díla.“⁹⁸

Dle této kritiky v Osvětě z roku 1906 Teréza Nováková zpracovala látku na *Jiřího Šmatlána* velice zdařile. „Ryze objektivním způsobem znázorňuje, jak Šmatlán duševně roste sám ze sebe, jak vnímá a zažívá vnější vlivy, ... V této objektivnosti, k níž se pojí hlavně nutný klid a přirozenost, s kterouž se vyvíjí pásma dějová a s kterou se nám kus po kuse osvětluje povaha jednajících osob, vidíme hlavní přednost knihy. Umělecký dojem práce pak zvyšuje se jednak pevnou soustředěností její, jednak i tím, že vypravování postupuje jakousi přirozenou gradací, vyvrcholenou v posledních fásích, na nichž se uchytil duch Šmatlánův.“⁹⁹

V roce 1908 přináší Osvěta informace o dalším románu Terézy Novákové, a to o díle *Na Librově gruntě*. „Teréza Nováková stává se znenáhla, ale čím dál tím určitěji, nejzazšímu východu českému tím, čím byla a jest v literatuře naší Karolina Světlá krajinně Podještědské. Řada jejích povídek a rozsáhlých obrazů znázorňuje svéráznou povahu českého lidu na území

⁹⁷ VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. Jan Jílek. In *Osvěta*, 1905, s. 170.

⁹⁸ VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. Jiří Šmatlán. In *Osvěta*, 1906, s. 755.

⁹⁹ Tamtéž, s. 756.

od Litomyšle za Poličku a vyzdvihuje z ní zvláště snahy, kterými se jednotlivci, udržující v sobě souvislost s dávnou minulostí, vyšinuli nad průměr svých krajanů.¹⁰⁰

Autor kritického článku hodnotí pozitivně to, že Nováková v díle velmi dobře vystihuje ráz českého lidu na venkově. Teréza Nováková dokáže barvitě zaznamenat jak klid vesnice, tak i lidové slavnosti, kde čtenáře překvapuje důkladnými národopisnými popisy. „Sám příběh jejího obrazu jest v celku prostý, nevalně složitý....Střízlivost místa, doby i lidu zobrazena jest mistrně. Není tu prudkých vášní, není nerozvážných bojů, není vůbec překotných snah a činů. Přirozeným, dnes už historickým vývojem pokračují události, spisovatelka pak věcně, správně a umělecky pravdivě postihuje a zobrazuje jejich důsledky v životě určité rodiny. Že stavba práce jest pevná, jednotná a souměrná a že jednotlivé figurky jsou rázovité a plny života, netřeba snad ani zvláště připomínati.“¹⁰¹

Časopis *Rozhledy* zveřejňuje v roce 1907 též kritické postoje k novému románu Terézy Novákové. Pisatel článku, J. Rowalski, je přesvědčen o tom, že próza *Na Librově gruntě* je velmi blízká předchozím dvěma autorčiným pracím, jelikož Nováková ve všech těchto románech kreslí postavy výjimečných mužů. Rowalski podotýká, že sedlák Libra je postava silně idealizovaná. Nesouhlas je vznesen proti šťastnému a smířlivému konci románu.

Rowalski spatřuje i přednosti literárního díla. „Román paní Novákové má svojí přednost hlavně v tom, že je kulturním dokumentem, a snaha spisovatelčina po tom, aby jím byl, zatlačila všechny ostatní stránky do pozadí.“¹⁰²

Referent se staví proti tomu, aby spisovatel postavy v literárním díle přílišně psychologizoval. Nesouhlasí s tím, že Nováková popisuje psychické stavy postav knihy *Na Librově gruntě*. Takovými poznatky by se dle autora kritické stati měla zabývat psychologie, ne však literatura.

Rozhledy vyzdvihují národopisnou stránku díla, použité folkloristické detaily, rázovité lokální obyčeje i různé společenské zvyky. Terézu Novákovou pak chválí především za pečlivost, s jakou tyto podrobnosti zpracovala a zasadila do celkového rámce obrazu díla. Závěrem jsou informace o románu shrnuty slovy: „Tak uchopila se thematic, jež dosud leželo téměř nespracováno, a jejímu pokusu, byť se vztahoval k pouhému výseku národního života, nelze nepřičítati jisté zásluhy.“¹⁰³

V roce 1908 reflektuje vydání románu *Na Librově gruntě* také periodikum *Zlatá Praha*. Autor článku, V. Červinka, upozorňuje na skutečnost, že Teréza Nováková se ve své tvorbě

¹⁰⁰ VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. Na Librově gruntě. In *Osvěta*, 1908, s. 69.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 71.

¹⁰² ROWALSKI, Jean. Ref. Na Librově gruntě. In *Rozhledy* 17, 1906/1907, s. 583.

¹⁰³ Tamtéž, s. 584.

neustále vyvíjí a zdokonaluje. Spatřuje její cestu od počátečních literárních pokusů až po tento nejnovější autorčin román. „Teréza Nováková je z těch autorů, kteří ve svém tvoření jdou stále výše a hlouběji. Pracují umělecky poctivě a seriosně, snažíce se obsáhnouti co nejvroucněji a nejintenzivněji český život, vyvažující z něho a ukládající do nitra svých hrdin se vzácným pochopením a proniknutím samotný obsah národní duše, tvoříce díla trvalé literární a národní ceny. Paní Teréza Nováková začala svoji literární činnost pracemi novelistického, lidopisného a historického rázu. A pojednou před třemi lety překvapila literární veřejnost historickým obrazem Jan Jílek, ...“¹⁰⁴

Nejnovější román Terézy Novákové, *Na Librově gruntě*, pokračuje, dle článku ve Zlaté Praze, stejným směrem literární tvorby, kterým se ubíraly i její předchozí dva romány. Román tak „definitivně určuje umělecký profil autorčin a vykazuje jí přesně vymezené místo v české literární produkci. Celá vnitřní struktura, systém, i vnější zpracování, forma, určují Librovův grunt jako další článek začaté řady.“¹⁰⁵ Červinka upozorňuje i na skutečnost, že román oplývá scénami, jež jsou plné vzrušení a života, což se samozřejmě značnou měrou přenáší i na čtenáře.

Zlatá Praha též upozorňuje své čtenáře v roce 1909 na vydání knihy *S kamenité stezky*. V krátkém článku hodnotí V. Červinka tyto drobné prózy velice kladně. Jako jeden z mála si také všímá realistických tendencí autorčiných vydaných románů: „Paní Teréza Nováková po třech románových obrazech se zajímavým pozadím českého vývoje lidového, po dílech velmi objektivního a sytého realismu přišla se sbírkou drobnějších prací, která v tomto souboru až překvapila. Kniha *S kamenité stezky* je silně a čistě subjektivní; obsahuje drobné i rozměrnější práce, ...“¹⁰⁶

V roce 1909 reflektuje Lumír vydání dalšího románu Terézy Novákové, *Děti čistého živého*. Dílo je zde charakterizováno jako ucelená práce, která sleduje rozvoj a úpadek celé sektářské generace. Tím se také román liší od *Jana Jílka* a *Jiřího Šmatlána*, což jsou práce zaměřující se na myšlenkové a morální krize jednotlivců. Spojovníkem těchto výše uvedených románů je to, že všechny tři se zabývají náboženskými vášněmi hlavních postav.

„Znalost podmínek historických, drobných dobových i místních detailů, touha, vystihnouti co nejvěrněji vnější tvářnost lidu a jeho myšlenkový i citový život, sytá kresba

¹⁰⁴ ČERVINKA, Vítězslav. Ref. Na Librově gruntě. In *Zlatá Praha* 25, 1907/1908, č. 3, s. 34.

¹⁰⁵ Tamtéž, 34.

¹⁰⁶ ČERVINKA, Vítězslav. Ref. S kamenité stezky. In *Zlatá Praha* 26, 1909/1910, č. 22, s. 263.

mravů, názorů a poměrů hospodářských i společenských – to vše přispělo netoliko ke vnějšímu rozsahu, ale i k vnitřní plnosti a dokumentární váze práce. Spisovatelka však neustrnula na folkloru a historických dokumentech. Jí šlo jistě o více než o snůšku nových zajímavých dokladů o tom, jak nevyhladitelný jsou stopy reformace v naší zemi...¹⁰⁷

Autor tohoto kritického článku, Karel Sezima, je toho mínění, že Teréza Nováková ve své práci podává dílo národní. Jejím cílem v tvorbě byla národnost. „Nespokojila se ani pouhým vnějškovým tradováním látky, vzaté z osudů a zmatků svého lidu. Teprve zcharakterizováním jejím, pronikavým tvůrčím pohledem do české povahy a hodnotícím soudem, jemuž ji podrobila, hleděla zmocí vážný úkol.“¹⁰⁸ Přitom však autorka nelichotí přehnanému vlastenectví a texty neprokládá falešným idealismem.

V románu *Děti čistého živého* je zobrazen ohlas novodobých myšlenek, národní i sociální citění. Životy všech hlavních postav jsou krušné a končí téměř vždy ztroskotáním. Pouze jejich duchovní úsilí nepřichází nazmar.

Sezima dává najevo lítost nad tím, že *Děti čistého živého* zůstaly pouhou kronikou. Autorka se v nich jeví „dosud více podrobným a láskyplným letopiscem, nežli tragickou básničkou. Místo umění současně hromadného i symbolického, jež i formově rozlišuje imanentní věcné jádro od obalů denní marnosti, je tu passivní pokojný tón vypravovatelský, který i tragickou trpkost cedí jaksi po krůpějích.“¹⁰⁹

Autor tohoto kritického článku vytýká Teréze Novákové také některé nedokonalosti v oblasti plastiky a stylové výraznosti. „Všude rozlito totéž klidné, kalné, jednotvárné světlo, až nepříjemné ve své šedošedé barvě; vše viděno jako v jediné nepohnuté ploše, v nevypuklých liniích a zplihlých tvarech, jako by autorčin zrak uvykl vnímat všude jen dva rozměry.“¹¹⁰

Dílo je vypravováno jazykem popisně registrujícím, který přesně vykresluje místa, ale slabě vyvolává nálady, mdle a nevýrazně rýsuje jednotlivé scény. Teréza Nováková také zachází příliš daleko v reprodukci dialektu. „Je tak málo libozvučný, že až rozlaďuje jeho vytrvalý monotonní spád; aspoň jako tištěné slovo. Snad zní šťavnatěji jako živá řeč, zejména provázen-li je gestem. Jenže skulpturální zachycení pohybu je právě jednou z věcí, jež nám spisovatelka dosud neodpustitelně dluhuje.“¹¹¹ Závěrem však autor článku radostně chválí stoupající umělecký vývoj Terézy Novákové.

¹⁰⁷ SEZIMA, Karel. Ref. *Děti čistého živého*. In *Lumír* 38, 1909/1910, s. 323.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 323.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 324.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 324.

¹¹¹ Tamtéž, s. 325.

F. V. Vykoukal v *Osvěta* z roku 1909 označuje jako přímé předchůdce románu *Děti čistého živého* díla Jan Jílek a Jiří Šmatlán. *Děti čistého živého* jsou pak jejich přirozeným a logickým vyvrcholením. Svou nejnovější literární prací tak Nováková docílila konečného záměru svého díla, kdy po celou dobu s určitostí sledovala jednotnou myšlenku dle pevně stanoveného plánu.

„V hlavním pásmu dějovém, jak patrně, jest mnoho chmur, mnoho stínů z bolestných příhod životních, málo utěšené radosti z příznivých výsledků lidských snah a práce. Zdá se, jakoby tento rozsáhlý obraz byl vzešel z nitra bolestně rozháraného, útrapami zkrúšeného, z myslí, jež v tvůrčí práci úsilně hledá zapomenutí na zažitá pohromy a trpká zklamání....Vypravování, jako se běže za vážnými cíli uměleckými a oplývá přísným pozorováním života, všecko jest vážné a obsažné. Spisovatelka, nezavírajíc očí před dojmy zrakovými a líčíc lidi zároveň s jejich místním a krajinným prostředím, zachovává všude naprostý epický klid a epickou objektivnost, která je vůbec z největších předností jejích románových prací. Styl autorčin při všem vnitřním klidu jest vzácně názorný, výraz přiléhá k myšlence, zejména epitheta volena jsou tak, aby působila suggestivně.“¹¹²

Periodikum *Novina* podává v roce 1909 taktéž zprávu o vydání románu *Děti čistého živého*. Autor článku, Otokar Šimek, hned v úvodu poukazuje na to, že v žádné jiné evropské literatuře „nepřilnul romantismus a realismus tak k venkovskému lidu, jako u nás. Čeští spisovatelé nechodí si na venkov oddychnout, nechodí tam za idyllou, za pouhou potěchou z lidí primitivních a tím lidštějších, lepších....Venkovský román stává se patrněji a patrněji pokusem o hledání kořenů české národní povahy a o psychologii českého myšlení.“¹¹³

Šimek také čtenářům *Noviny* sděluje, že Teréza Nováková ve svých čtyřech dosavadních románových pracích podává sytý obraz Českomoravské vysočiny, lidových zvyků, krojů, životních podmínek. „Jest to historie posledního století, sociologický výklad dnešního kraje, ve formě beletristické, ne však chudší přesně zjištěnými, vybadanými a překvapujícími fakty, než by bylo dílo vědecké.“¹¹⁴

Stejně jako ostatní pisatelé kritických článků o literárních pracích Terézy Novákové, zamýšlí se i Šimek nad jazykem jejích děl. „Dialekt, jímž mluví její lidé, jest snad nejsmutnější, nejméně zvučný dialekt český a sugeruje téměř nevlídný vzhled studeného a hubeného kraje u Hlinska, Skutče a Poličky, jež maluje v střízlivých barvách, ale z těch

¹¹² VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. *Děti čistého živého*. In *Osvěta*, 1909, s. 942.

¹¹³ ŠIMEK, Otokar. Ref. *Děti čistého živého*. In *Novina* 3, 1909/1910, s. 25.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 25.

hmotných poměrů, z toho chudého kraje organicky vzrůstá přímý květ myšlení, ne bohatý a skvělý, ne omamný, ale vysoce vzepjatý a vzácný.¹¹⁵

V této stati se dobový čtenář seznamuje i s tragickým laděním *Děti čistého živého*. Dokonce autor píše, že osudy lidí v díle jsou tak tragické, že znemožňují nějaké optimistické pojetí životního smyslu. Je zde naznačena možnost, že tragičnost prózy souvisí s prožitým utrpením autorky, především s vnitřní ránou, jež jí zasadila smrt syna Theodora. „Věnuje svou bohatou knihu památce svého syna Theodora, svobodného myslitele, neohroženého hochy, ježž jí a nám všem osud tak krutě vyrval. I on věřil, že žádná myšlenka nepřichází na zmar. A tak i z této smutné knihy lze vyčíst poesii naděje.“¹¹⁶

Dalším, kdo podává referát o *Dětech čistého živého*, je Otakar Theer. Uveřejňuje ho v časopise *Přehled* v roce 1909. Theer popisuje kraj, který Nováková učinila dějištěm svých literárních děl. Píše, že její práce jsou „uměleckou ozvěnou tohoto kraje, jsou jeho epickou freskou a zároveň i žalmem jeho myšlenkového a citového života. A právě poslední znak tvoří osobitou rázovitost naší autorky. Nashromáždila si překvapující vědomosti o vnější tvářnosti svého lidu. Zná, jako snad nikdo jiný, všechny jeho odstíny krojové, ví, jak se vyvíjelo u něho stavitelství, dovedu mu vykouzlit se rtů drsnou, ale širokozvukou mluvu horáckého nářečí; vyzná se v jeho zaměstnáních, skoro jako by mu sama patřila; má dosti pružné pohotovosti, aby vnikala v drobné příhody a náhody jeho celodenního bytí, aby pevnou rukou uváděla čtenáře do spleti rodinných zájmů tohoto lidu.“¹¹⁷

Theer tvrdí, že Teréza Nováková ve své tvorbě projevuje velkou citlivost pro nové myšlenkové směry. Její práce jsou hlubokého náboženského založení. Jakožto vyvrcholení dosavadní tvorby Novákové považuje *Jirího Šmatlána. Děti čistého živého* jsou pak Šmatlánovým opakem, jelikož nejnovější autorčin román nemá ústřední postavu, Nováková v něm kreslí osudy celé skupiny lidí.

„Náboženský a vlastenecký živel provívá se tu v řadě scén, z nichž některé jsou zachyceny v celé své tvrdosti, ano, možno říci, v celé své brutalitě. Je málo stránek v naší literatuře, které by vyzněly tak krutě bezohledným naturalismem jako místo, kde autorka líčí smrt starého Faimona.“¹¹⁸

Teréza Nováková vše vykreslila velmi podrobně. Theer proto nesouhlasí s románovým žánrem díla, navrhuje spíše podtitul kronika. „Ve své skladbě, chronologicky utříděné, postupující vpřed spíše s ohledem k jednotě časové než ku vnitřní logice jednotlivých postav,

¹¹⁵ ŠIMEK, Otakar. Ref. *Děti čistého živého*. In *Novina* 3, 1909/1910, s. 26.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 61.

¹¹⁷ THEER, Otakar. Ref. *Děti čistého živého*. In *Přehled* 7, 1908/1908, s. 627.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 627.

ve svých detailech, často znovu opakovaných, i v přebytku lidových líčení nabývá chvílemi vrchu kronikář a folklorista nad umělcem.¹¹⁹

Jak je již vidno, vydání *Děti čistého živého* vzbudilo největší vlnu časopiseckých kritik v dosavadní umělecké tvorbě Terézy Novákové. Poslední reflexí, o níž se zmíníme, je referát Pavly Maternové v *Ženském světě* v roce 1909.

„Smutná, vážná, přísná práce z péra vážné a přísné autorky, ze srdce smutné Matky...Dojmem svým je to kniha bezútěšná, kniha dekadentní; epopěj posledního tragického zápasu o život krásné a velké idey náboženské, dohořívající na rozhraní dvojí doby v duších celého jednoho pokolení našeho lidu na určitém proužku vlasti.“¹²⁰

Maternová sděluje čtenářům časopisu, že z historického hlediska je zajímavé, jak se v lidské společnosti vzrůstá proud národního uvědomění. „Stojíme tu při zrození ducha moderního v srdci prostého českého člověka.“¹²¹

Pavla Maternová si všímá drastických scén a ponurého ladění celé knihy, například upozorňuje na vysokou frekvenci pohřbů v rámci celého díla. „Také sociálních, národnostních, národně hospodářských postřehů a pokynů má kniha více než dosti. Plod mnohaletých, s láskou konaných studií a posléz odborné znalosti místa, lidu, jeho řeči, kroje, duše i života, jest dílem velké a trvalé ceny kulturně historické. Tvůrčí mohoucnost autorčina po stránce formální i psychické je hodna obdivu, tím více, že šlo o postavy a celé vrstvy již mizící z obzoru současnosti.“¹²²

V roce 1914 vychází poslední román Terézy Novákové, *Drašar*, jehož vydání se již autorka nedožila. Osvěta v roce 1915 na svých stránkách vydání tohoto díla, stejně jako všechny předchozí romány, reflektuje. Autor stati, F. V. Vykoukal, si všímá tragického ladění díla, což spojuje s autorčinými životními útrapami

„Příhody života Michlova, byť i nejprostšími slovy byly podány, jistě jsou pestré nápadnými změnami, střídavostí dějův i míst, kde se sběhly. Spisovatelka zosnovala román tak, že řadou souměrných kapitol zobrazila jednotlivé události ze života svého hrdiny, jež se jí zdály význačné buď pro jeho povahopis, buď pro zdůvodnění jeho snah, smýšlení a činů, buď pro osvětlení způsobu, kterým jej líčí. Že se ze všech sil snažila, aby ten způsob co nejvíce se srovnával se skutečností, pravdou, o tom netřeba ani dost málo pochybovati...Román vyniká vzácnou předmětností. Spisovatelka, snesší bohatou látku dokladovou a opatřena jsouc

¹¹⁹ THEER, Otakar. Ref. *Děti čistého živého*. In *Přehled* 7, 1908/1908, s. 627.

¹²⁰ MATERNOVÁ, Pavla. Ref. *Děti čistého živého*. In *Ženský svět*, 1909, s. 187.

¹²¹ Tamtéž, s. 187.

¹²² Tamtéž, s. 188.

zevrubnou znalostí místní, kreslí své postavy tak, že sama zcela za nimi mizí, kdežto ony rostou samy ze sebe, svým rozumem a svými city jednají, svou řečí se projevují. Soubor postav je tu z míry hojný a není mezi nimi figurky neživotné.¹²³

Z těchto jednotlivých protagonistů díla však vyniká jednotící postava Drašara, jehož psychologickému portrétu je věnována největší péče. Čtenáři je vše předkládáno nenásilnou cestou a s dávkou objektivitu. V díle jsou zaznamenány jak přednosti Drašara, tak i jeho negativní vlastnosti. Román obsahuje tedy výjevy hluboce dojmavé i mohutně otřásající. Zde Vykoukal poukazuje na popisy milostných scén, jež jsou pro spisovatelčinu tvorbu dosud nezvyklé.

Zlatá Praha v roce 1915 zpravuje své čtenáře o vydání dvoudílného historického románu Terézy Novákové s názvem *Drašar*. „Ve vší literární tvorbě Terézy Novákové, předloni zesulé, je zřejmý a harmonický umělecký vzestup; historické práce její, k nimž látku čerpala z východočeského života, opravdu korunuje román poslední, jehož knižního vydání se již nedočkala....Jak znamenitě, jak skvěle se jí to podařilo, o tom její dílo mluví každou svou kapitolou, o tom svědčí bohatá galerie výtečně kreslených postav románu, mezi nimiž jsou mnohá jména česká, známá z literární a kulturní historie let obrozenských.“¹²⁴

Drašarem se na svých stránkách zabývá i časopis *Zvon*. Pisatel reflexe, jehož jméno není v časopise uvedeno, se zaměřuje především na rozbor kompozice románu. Je té myšlenky, že Nováková se v prvních kapitolách prózy snaží imitovat svůj vytyčený vzor pro toto dílo, a to literární práce Aloise Jiráka F. L. Věk. Naštěstí od této tendence, kdy napodobovala předlohu, brzy ustoupila. Na dalších stránkách knihy se tak již zcela projevil její vlastní umělecký talent a znalost prostudované látky.

„V Drašarovi jako ve většině svých prací je Teréza Nováková duch převahou mužský, a látka, pod její rukou veskrze tvárně se poddávající, roste pak v ztělesnění snu o tvrdé lidské bolesti, změkčené jenom reminiscencí ryze ženského soucitu. Zdůrazňuji tento mužský rys ve prospěch životního odkazu autorčina. Vše, přimykající se těsněji k těžce řešitelným záhadám ženského nitra, zůstalo přece autorce thematem nejvlastnějším a nejtvárnějším. Dějinná data, jazykové i místopisné podrobnosti sneseny jsou v harmonický celek. Drašar je souborem cenných lidských dokumentů, je to psychologický román nezvykle upřímný, působivý a zvláštní jazykové ryzosti.“¹²⁵

¹²³ VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. Drašar. In *Osvěta*, 1915, s. 220.

¹²⁴ ČERVINKA, Vítězslav. Ref. Drašar. In *Zlatá Praha* 32, 1915, č. 10, s. 120.

¹²⁵ FER (pseudonym; autor neznámý). Ref. Drašar. In *Zvon* 15, 1914/1915, s. 127.

Pro úplnost uvádíme ještě jednu analýzu kritické stati, kterou uveřejnil G. Winter v časopise *Akademie* v roce 1915. Winter upozorňuje na náboženskou tematiku všech literárních děl Terézy Novákové. Dále se zabývá osobní tragikou hlavního hrdiny prózy. „Celou životní tragedii tohoto muže líčí Nováková v řadě kapitol svého dvoudílného románu po prozkoumání životopisného materiálu způsobem spíše statickým než dynamickým. Není to vlastně román – nejdramatičtější momenty podává Nováková vždy ex post – nýbrž důkladná a při tom zajímavá a svěží studie ze života východočeského maloměsta a vsi v první polovici předešlého století. J. V. Michl Drašar je jen centrem rozsáhlého obrazu, v němž ožívá celé půlstoletí života širokého obvodu, jenž byl doménou Teréze Novákové nejbližší.“¹²⁶

¹²⁶ WINTER, Gustav. Ref. Drašar. In *Akademie* 19, 1914/1915, s. 79.

3. Kritická reflexe vývojových proměn literárních děl Terézy Novákové na pozadí romantických a realistických tendencí

Z analýz dobových statí v předchozí kapitole vyplynulo několik problémových okruhů, kterými se budeme podrobněji zabývat v nadcházející části diplomové práce.

Doboví kritici díla Terézy Novákové se v přístupu k autorčině díle soustředili na několik vybraných jevů, které ve vzájemné shodě pokládali za nejvýznamnější. Zdůrazňovali především národopisnou složku, dokumentaristické popisy jednotlivých lokalit, psychologizaci postav, typizaci postav, tragické ladění jejích próz. Na základě těchto poznatků jsme utvořili čtyři teoretické kategorie, kde se jednotlivým problémovým okruhům budeme věnovat. Tyto kategorie budeme posuzovat z hlediska romantických, realistických a naturalistických tendencí.

3.1. Národopisné aspekty a umělecká reflexe dialektu jako projevy realistické tendence

Teréza Nováková přichází v roce 1876 z Prahy do východních Čech, kde začíná její národopisná činnost. Lidová kultura vyskytující se na tomto území ji poprvé zaujala při pobytu v Budislavi v roce 1886. Od této doby se snažila veškeré projevy národopisu podrobně zmapovat.

Jaroslava Janáčková v *Komentáři* k souboru povídek *Úlomky žuly* píše: „Zatímco romantikové z počátku 19. století putovali po zříceninách hradů a po zbytcích popravišť a lákaly je písně v lidu ještě kolující, pohádky a pověsti ještě tam ústně vyprávěné, novoromantičce Novákové učarovaly zbytky lidových krojů a prvky lidové architektury, mluva lidí odříznutých od kulturních center, a přitom vášnivých čtenářů, mentalita lidu

v kraji, kde po vydání tolerančního patentu bohatě ožilo protestantství a s ním spory o víru, o pravdu.¹²⁷

U Novákové se rýsovala umělecká metoda psaní, jež byla zcela odlišná od jejích sentimentálně laděných předchozích prací, a to realismus, který byl založen na důkladném empirickém pozorování. Počala její práce na *Úlomcích žuly*, jež svým podtitulem *Kresby podle skutečnosti z nejvýchodnějších Čech* odkazovaly na *Kresby z Ještědí* od Karoliny Světlé. Po přečtení povídek *Úlomky žuly* je význam tohoto názvu zcela zřejmý, jelikož žula je nerost, který asociuje neoblomnou tvrdost. Povídky tedy nekončí smírně, ba spíše naopak, jsou místy až tragické.

„Romantický kruh mladých učňovských prací Terézy Novákové se uzavřel. Další dobu pak jejího niterného vývoje zachycují a odrážejí povídky v knize *Úlomky žuly*. Autorka obkresluje v nich téměř skutečnost, etnografka splývá se spisovatelkou. Cesta, kterou nyní jde, je však opět jen přechodem a článkem evolučního řetězu umělkyně, stoupající výše – a pracující zatím spíše o své osobnosti a třídící svůj materiál.“¹²⁸

Teréza Nováková se s velkou pílí věnovala poznání východočeského dialektu. Doboví kritici jejího díla se shodují na tom, že jazyk, jakým postavy v prózách mluví, je nelibozvučný. Tím tedy jazyková stránka ještě více podtrhuje tvrdé podmínky nejvýchodnějších Čech.

Již v první povídce *Úlomků žuly, Drobové polévce*, můžeme reflektovat rozmanitost východočeského dialektu: „Až todě děti dorostou, - bude líp. Nevíš, jaká byla dýda mezi lidem – si mladá – mnoho nepamatuješ – kdepak robotu panskou! Milá holka, to bys teprv poznala! – My s tátou neli jenomejc barák, - šak ho znáš, - narodila ses tam – a vyrostla – a neli sme dvacet šest dní robotu – třináct sme platili – třináct d’áli sami – a ídlo na robotu sme si nosili! Museli sme až do Pernštejnskýho a Oujezdskýho dvora voves vodvádět – jeden štuk příze upříst – byly to, holečku zlatej, těžký časy! Nemeli sme kolikrát co íst; táta chodil do mesta pro přízi a dílo vodvádět – kalčil jako vy tu – všickni sme mu pomáhali – a tam nakoutil čtvrtci krupice neb krupek – bylo nás šest – a my z toho vařili celičkej tejden – ale z vody, holečku zlatej, z vody!“¹²⁹

¹²⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Komentář. In: NOVÁKOVÁ, T. *Úlomky žuly*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. s. 264.

¹²⁸ JURČINOVÁ, Eva. Teréza Nováková. In *Lumír* 55, 1928/1929, s. 213.

¹²⁹ NOVÁKOVÁ, Teréza. Drobová polévka. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 14.

V povídce *Zrána před svatbou* Nováková vypočítává tamní pokrmy, přičemž si můžeme povšimnout, že názvy jednotlivých jídel uvádí, na rozdíl od řeči vypravěče, dle jazykových specifik dané oblasti. „Paňmáma otáčela se u kamen, kde měla již snídani schystáno; dala holce na mísku toufarovou 'zelouky' a k ní horkých bandor, jichž navařila notný hrnec, aby si bylo čeho v poledne brát, až jí doma nebude. Máňa s chutí snědla, co jí matka schystala, byla jak matka o ní říkávala 'jítec' a s obzvláštním povděkem přijala chléb, který na cestu dostala. Paňmáma Blažková, jako téměř všechny hospodyně v horách, kde nejlépe ještě oves se daří, tuze s 'chlebečkem' šetřila; ssedlé mléko, bandory, kyselé zelí a 'zelouka', ovůcka, krupkové a jáhelné 'nadívajny', to byla strava, kterou dávala svým domácím ve všední den, v neděli pak nějaký ten placek nebo slítek jim upekla.“¹³⁰

I východočeské romány Terézy Novákové jsou poznamenány nářečím. V románu *Jan Jílek*, který je zasazen do prostředí českomoravského pomezí, je mluva lidí v některých výrazech odlišná od té, jež se vyskytuje v okolí Budislavi a Litomyšle. „No, že už hde, skorem me vomrzelo tu čučet! Vedu vám zbloudilce, skotáčil pouši, a dyž bylo kvíčerou, bál se jdit dom. Cák tam u vašich stýte – dyť nejni ešče tak dlouho! (...)“¹³¹

Kromě východočeského nářečí, hlavně však z okolí Litomyšle, se Nováková zabývala také výzkumem lidového kroje. Teoretickou práci o krojích na Litomyšlsku napsala v roce 1887 pod názvem *Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku*.¹³²

V povídce *S nůší* Teréza Nováková popisuje velmi důkladně oděv stařenky Loučkové, na čemž ukazuje běžný oděv chudých východočeských žen, se kterým se autorka při svých potulkách po nejvýchodnějších Čechách seznámila. „Nohy její byly v létě bosy, v zimě vězely v punčochách bez chodidel a v dřevácích slamou vycpaných; sukně měla stařena na sobě nejvýše dvě, svrchní, kartonku, do bleďa sepranou, neb chatrnou moldonku; vyzdvihla-li ji, bylo viděti sukni spodní, samou záplatu a d'ovírku. Fěrtoch byl lepší, pruhovaný, ukládávala do něho časem, co se do nůše nevešlo; hrubá košile kolem kostnatého krku byla stažena a jupkou šotyšovou v létě vždy rozepjatou jen zpola přikryta. V zimě ovšem navlékla babička na sebe starou soukednou jupku všecku vyspravenou a zabalila se do šedého vlnáku, ale letního a podzimního času vypadala vždy jako napolo oblečena. Jen hlavu měla vždy dobře

¹³⁰ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Zrána před svatbou*. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 110.

¹³¹ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Jan Jílek*. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 16.

¹³² K této látce se autorka ještě jednou vrátila, když psala studii *O českém kroji* do souborného díla *Národopisná výstava československá v Praze roku 1895*, kde pojednala podrobně o kroji na území východních Čech.

ukrytu šátkem, vzadu na známý uzel horaček zavázaným, tak že ani vlásku jediného nad širokým vrásčitým čelem viděti nebylo.¹³³

Přípravy na svatební veselí na Kamenných Sedlištích u Budislavi nám Nováková přibližuje v povídce *Zrána před svatbou*, přičemž jednotlivé části lidového kroje uvádí v tamní mluvě lidí, čímž dokládá jejich lokální příznačnost. „Pro kytku ‘klíč’ byl pantáta ve městě, přivezl tuze onaký, stojí v prysce malované na komoře. ‘Renčník křížovej’ taky si připravila, aby měla, až budou vybírat na kolíbku, i nastávala jí pouze starost o ústroj svatební. Ze svých tří mezulánek vybrala si sukni barvy temnomodré, ‘máčku’, která je lemovaná pěknou pentlí, jak oheň červenou; punčochy pestře protkávané má nedávno nové, u Kostlana, punčocháře v Proseči koupené, také střevíce s mašlej dosud jsou dobré. Na košili ‘vejložek’ a ‘cacle’ hodně šlichtou naškrobí, aby byly tuhy, a živůtek vezme červený, ‘soukedný’ s puntkem ptáčkovým, fěrtoch ne bílý, týlový, ten spíš pro d’ouky e šikne, nýbrž tmavý, ‘matrapasový’. Granáty s ‘tolarem’ taky má, dostala je od kmoťřičky jako d’ouče... (...) Jako ‘stará swardé’ musí mít plášť na sobě, hlavu v čepci, loubku a šatě zakuklenou, aby bylo znát že je ‘ženou’ - a na plášť se dosud nezmohla a stejně nikdy nezmůže...¹³⁴

I v ostatních autorčiných pracích, konkrétně ve východočeských románech, se setkáváme s popisy místních oděvů. Autorka dokonce poukazuje i na různé regionální odlišnosti, dané nejspíše sociální rozrůzněností obyvatelstva. „U krejčího Marela dávaly si šiti všecky okolní vesnice; lidu selskému bylo právě trochu volněji, i počala se zámožnost jevit i ve strojil. Na panství litomyšlském, ‘zámeckém’, panoval pestrý, bohatě vyšíváný kroj mužský i ženský, lidé na Poličsku, ‘horáci’ či ‘zálesáci’, šatili se střízlivěji. Marel šil obojím, jak kdo chtěl a jak si kdo poručil. Lidem ‘z Čech’ brusleky, lajbíky, životky a pláště pěkně vyšil, mezulánky a kabátky vkusně pentlemi ozdobil a na temný kroj horácký našil tolik lumberáků, knoflíčků a ‘penížků’, že byl dost okatý a blýskavý.“¹³⁵

V románu *Jirí Šmatlán* dokonce Nováková předkládá čtenáři popis oblečení, které nosili zastánci socialismu. „Zcela jiný kroj teď mezi tkalci mladými v oblibu vešel: modré plátěné bluzy, jakých Šmatlán jakživ neviděl, kabátky krátké, kolem krku hedvábné červené stužky s dlouhými konci, klobouk s ohromnou střechou, jak za stara družbové a sedláci

¹³³ NOVÁKOVÁ, Teréza. S nůši. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 42.

¹³⁴ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Zrána před svatbou*. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 106.

¹³⁵ NOVÁKOVÁ, Teréza. Jan Jílek. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jirí Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 21.

furianti nosívali, ale vyšší a tak nějak fortelně na hlavu vsazený. Říkalo se, že tuhle strůj z Brna neb z Prahy lidé přinesli, tam prý se pracující lid takto nosí.¹³⁶

V *Dětech čistého živého* ustupují regionální pojmenování částí oděvu poněkud do pozadí. Názvy jsou tak uváděny téměř ve shodě s řečí vypravěče. „Byla opravdu jako zjev z jiného světa. Na tmavých, uměle spořádaných a zkadeřených vlasech seděl jí klobouk velikých rozměrů, ozdobený několika drahocennými pštrosími péry; stín klobouku zmírňoval poněkud hrubost jejích rysů a drsnost pleti, jež léty počaly se jeviti, a zvyšoval naopak lesk temných, divokých a vyzývavých očí. Černý plyšový kabátek, dlouhá těžká sukně tmavočerné barvy činily její tělnatou a vysokou postavu ještě mohutnější, - malé shrbené panímámy v bábovcích vypadaly podle ní jako drobné vrabčice vedle pyšné pávice.“¹³⁷

Důkladné popisy věnovala Teréza Nováková i příbytkům a hospodářským stavením, přičemž je zde znát sociální stratifikace venkova. „Z hlediska etnografického až minuciézní popis stavení a krojů, důraz na vystižení nádobí a nářadí i snaha podat věrný obraz způsobu obživy u jednotlivých sociálních vrstev na venkově – to jsou rysy prozaické tvorby Novákové, uzavírající oblouk s jejími odbornými studii regionálními a završující přístup umělkyně k regionální látce.“¹³⁸

V povídce *S nůši* vykresluje spisovatelka obraz obydlí chudých lidí: „Koutek ten, sotva dostatečně veliký, aby se v něm dospělý člověk pohodlně otočil, ležel na zad Zemanovy chalupy. Vchod byl ze síně vedle sklepa, proti schodům vedoucím ‘na strop’, a síň ta ještě všeska zastavena byla panímáminými dvěma malovanými almarami. U dveří byl schůdek, a otevřely-li se, bylo viděti nízkou začazenou komůrku, jejíž jednu stranu vyplňovala chatrná, ze starých Svrateckých kachlů slepená kamna, nad nimiž viselo několik pokliček, hrnků a poloprázdný lžičník. Při jedné straně stál postýlek vyplněný slamníkem a starými pytli; dvě podušky a jedna svrchnice byly nacpány peřím slepičím, holubím a koroptvím,“¹³⁹

V jasně viditelném kontrastu pak Nováková popisuje prostředí bohatého statku v románu *Jan Jílek*: „Jizba u Mřeňů vsutku byla starodávné zemanské světnici ne nepodobná. Již přístup byl mohutného stavení důstojný. Veliké dřevěné, vypouklé a věkem zčernalé sruby a silná zeď obklopovaly dvorec směrem k vesnici; k brance ve zdi vedly tři strmé stupně, ve skalnatém svahu vytesané a úlomky žulovými obložené. Nazad ohraničen

¹³⁶ NOVÁKOVÁ, Teréza. Jiří Šmatlán. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librové gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 231.

¹³⁷ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Děti čistého živého*. 4. vydání. Praha: Odeon, 1966, s. 498.

¹³⁸ SVADBOVÁ, Blanka. Teréza Nováková, povídkářka venkova. In *Česká literatura*, 1981, s. 399.

¹³⁹ NOVÁKOVÁ, Teréza. *S nůši*. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 48.

byl dvůr chlěvy a kolnami, prostranné komory nacházely se ve srubech. Po záprsní přícházelo se jednak k síni před seknicí, jednak k malé zdivočelé zahrádce, k níž tulila se chaloupka či výměnek. Sednice byla neobyčejně vysoká a prostranná, měla dvě okénka na sad, dvě na záprseň, podlahu prkennou, strop trámový, lesklý a rovněž takové stěny. Bylať seknice sroubena za silných oblých povalů,...(...) V hlavním rohu světnice stála zčernalá skříň koutnice, pevně na starobylý zámek uzamčená; na ní pak umístěn kahánek. Několik lenůšků tvrdých pěkné podoby, dva tři sedánky obkličovaly stoly a stěny; uprostřed sednice v trámu upevněno bidlo, kolem něhož obyčejně se předlo, jiná tenčí a ozdobnější obklopovala se tři stran ohromnou pec a sloužila ku větrání šatstva a peřin a dosušování prádla. Na kobce bylo několik svazků borových loučí a nůž loučnick; vedle ní při stěně upevněn troudník v podobě malého truhlíku a na zemi stál podstavec ku železnému svícnu. Naproti peci visel od stropu 'palác' sroubený z povalů a latí, černých jako trámy a strop sednice.¹⁴⁰

Často také využívá autorka dokumentačních popisů k tomu, aby podtrhla určitou atmosféru. Takovým případem je i výjev venkovské sednice, v níž umírá Jílkův otec. Bída, nemoc, ponurost a tma evokují pocit přicházející smrti. „Sednice byla nízká, sroubena z trámů, jež, když šlehl na ně plamen z prsku aneb paprsek dohasínajícího slunce, matně se leskly; skuliny mezi nimi vyplněny byly mazanicí. Její dvě okénka ústila na dvorek; kromě stolu v rohu jizby a lavice, jej i pec obtácející, byly tu jen dva lenůšky, černavá police s nádobím a mezi stolem a ohništěm malovaná postel, na níž, jsa v houních napolo zabalen, na slámě odpočíval sténající nemocný muž.“¹⁴¹

Nováková se nevyhýbá ani důkladné charakteristice různých svátků, událostí, pranostik a zvyků kalendářního roku, s nimiž byli naši předci pevně spjati. Popisuje tedy zimní období masopustu, postní čas, červené svátky¹⁴², práce na poli a žně, posvícení, adventní čas. O tom jak důkladně pronikla do těchto tradic svědčí následující dva úryvky.

„Budislavské posvícení připadá na neděli po svatém Bartoloměji, podle kostelíčka na vysokém Mladočově, kam jsou katolíci přifařeni; ale slaví je i evangelíci, také pekou koláče, zvou si posvícenáře, také u nich staví se muzikanti s chlapci a vybírají od domácích děvčat hnětýnky.“¹⁴³

¹⁴⁰ NOVÁKOVÁ, Teréza. Jan Jílek. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntu*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 22.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 11.

¹⁴² Velikonoce.

¹⁴³ NOVÁKOVÁ, Teréza. Halouzky. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 166.

„Koncem února polevily mrazy a na levických cestách počaly se mezi sněhem ukazovati šedavé stružky a jamky; svatý Matěj zase jednou vzal na led sekeru, zastyděl se, že horákům bylo již po tolik let čekati na širočinu svatého Josefa. Pomalounku sníh a led roztával, slunce zvláště v poledních hodinách silně hrálo a větvemi klátil vlahý, příjemný větřík.“¹⁴⁴

3.2. Typizace ženských postav

„To, co povídky z let osmdesátých jen naznačují, rozvíjí spisovatelka plně v prózách z let devadesátých. Charakterizuje a typizuje postavy ne už pouze charakteristikou přímou, nýbrž převážně charakteristikou nepřímou a všímá si u jednotlivých postav více než rysů vnějších charakteristických znaků povahových. Tento posun má dvojí význam: tím, že epičnost příběhu není narušována statickými partiemi, mají povídky dynamičtější spád; zároveň pozornost myšlenkovému a citovému světu postav dodává literárním osobám hlubší věrojatnosti. Stávají se nositeli typických vlastností.“¹⁴⁵

Do popředí povídek v souboru *Úlomky žuly* vystupují ženské postavy. Figurují zde jako postavy hlavní i vedlejší. Vývoj literární osoby ukazuje vypravěč komplexně, ačkoli ji čtenáři představí pouze zkratkovitě. Autorka se snaží o to, aby postavu zachytila ve vývoji. Důraz přitom klade na zobrazení mezilidských vztahů dané osoby. Všechny postavy jsou pevně sociálně zakotveny.

Mužským postavám pak spisovatelka nechává prostor v románové tvorbě, kde ženy vystupují pouze jako postavy vedlejší. „Ženské postavy v povídkách T. Novákové jsou nositelkami stejně silných, nepoddajných charakterů jako jejich mužský románový protějšek. Žena Teréze Novákové jako povídkářce ztělesňuje samu podstatu kraje – svou houževnatostí, pílí, pracovitostí, svým smyslem pro tradici a úsilím o odstranění sociální nespravedlnosti. Žena je spisovatelce nejen uchovatelkou rodu, nýbrž i tradice...(…) Mužští románoví hrdinové se v protikladu k ženským povídkovým postavám pohybují v oblasti myšlenkové – filozofické, etické, národní.“¹⁴⁶

¹⁴⁴ NOVÁKOVÁ, Teréza. Na Librově gruntě. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 387.

¹⁴⁵ SVADBOVÁ, Blanka. Teréza Nováková, povídkářka venkova. In *Česká literatura*, 1981, s. 407.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 409.

„V kontrastním vymezení mužského a ženského principu nebyla Nováková na prahu dvacátého století zdaleka sama, naopak. V poměru k literatuře dekadentní a secesní byla ovšem osobitá tím, že protiklady mužského a ženského přístupu k životu shledávala v lidovém prostředí a svou objektivní kresbou osvětlovala tu jakoby módně prožívanou jinakost jako konstantní a běžnou.“¹⁴⁷

Žena je v souboru *Úlomky žuly* představována jako dívka, manželka, matka, stařenka. Objevuje se zde tedy ve všech stádiích života. Ženy jsou v povídkách postaveny do mezních situací, které musí překonávat.

V manželství byla ženě vykázána privátní sféra rodinného života, kdy bylo jejím úkolem především vytvářet spokojené rodinné prostředí, uspokojovat všechny manželovy potřeby, být dobrou hospodyní. S tímto stereotypem se setkáváme v povídce *Před pohřbem*, kdy Holásková téměř sama připravuje pohřeb své dcery Aničky.

„Ženská, milá babičko, musí bejt jako med a máslo – šemu se musí podat, všady vyhovět, ináč ve světě neobstojí. To už moje maminka říkávala - - tatínek taky leckdy bejval kruťák... Je to v každým stavení stejný - -“¹⁴⁸

Na ženy někteří muži nahlížejí jako na osoby charakterově neustálené, závislé na mužích, hysterické a povahově nevyhraněné. Dcery jsou provdávány bez svého souhlasu. Rozhodující slovo v rodině má otec, přičemž nejdůležitějším bodem v celém svatebním rituálu je sepsání manželské smlouvy. Matka se pak většinou musí podřídit otcově vůli.

„...hospodář ve srozumění s manželkou, - a často i bez něho! – ustanovil o svých dětech, co se mu zdálo vhodné, a dětem bylo vždy se podrobiti, uposlechnouti. A tak bylo asi všude jinde a také na rychtě: otcové se dorozuměli, to stačilo.“¹⁴⁹

V povídce *Na faře* rozhoduje o výběru ženicha pro dceru Milku otec, který se jí snaží co nejdříve provdat, aby nebylo veřejně prozrazeno její těhotenství. Milka si však budoucího manžela bere nerada, trápí se a po několika letech manželství umírá.

„To máte, Jene, jenomej takovou ženskou upejpavost. Dělá drahotu a bere ráda! Dybyste se chtěl vrátit, klekne před váma, abyste í nevopouštěl! Snad znáte ženský plemeno, nejste dnešní, - nebožka istotně taky časem vyváděla furii.“¹⁵⁰

¹⁴⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Komentář. In: NOVÁKOVÁ, T. *Úlomky žuly*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 269.

¹⁴⁸ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Před pohřbem*. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 154.

¹⁴⁹ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Na faře*. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 207.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 218.

Otec je ochoten dát dívce i větší věno, jelikož v žádném případě nechce dopustit, aby hanba padla na celou rodinu. Čest byla totiž v 19 století chápána jako jedna z nejdůležitějších lidských předností. „Dyť to na Budislavi a na Sedlišťích ví každěj, že spustila s kameníkem. Ted'komejc dyž kameník vodešel, zvostala v haňbě, a Melša ženicha zhání, aby í přikryl. Taky tu byl, hory doly sliboval, že dá holce víc nežlivá zvostatním, že í přidá...“¹⁵¹

Jak jsme již uvedli, žena je v *Úlomcích žuly* neustále stavěna do krajních situací, které musí řešit, a s kterými se musí vypořádat. To souvisí i s konflikty v rámci mezilidských vztahů. Objevují se zde konflikty mezi mladší a starší generací, kdy starší generace nechce odejít na výminek a přenechat hospodářství potomkům. Tak je tomu i v povídce *Před pohřbem*, v níž rodiče manžela nemají v lásce svou snachu. S pohřbem dcerky Aničky jí pak musí pomáhat životem zkušená babička Pánovka. „Babička Pánovka mlynářce posloužila, Aničku do rakvičky s ní uložila, sem do krámku přenesla a matku plačící těšila, aby dcerce toho nebička přála, kdyby vyrostla, co by tu třeba měla, ženská že je na tom světě jenom pro trápení!“¹⁵²

Dalším důležitým aspektem, s nímž se v povídkách setkáváme, je vztah matky a dcery. Mezi matkou a dcerou většinou spočívá silné citové pouto, které je narušeno jen v některých případech. Takovým je vztah Helenky k její zesnulé matce Milce v povídce *Na faře*, kdy se Helenka za matku stydí, doplácí za její hříchy, což se jí zdá nespravedlivé.

„Ale Helenka nezapomínala; často ozvala se jí v srdci prudká bolest, že měla býti zamítnuta za vinu, které nespáchala; děsila se, že by opětně mohla býti řeč o minulosti matčině, zamlčívala se, hleděla kolem sebe bázlivě. A nejstrašeněji se dívala, když panímáma její neb tchán začali o dokonalé babičce Neprašové, kterou ona v rodě plně nahrazuje; tu hned ze sednice odcházívala, kdesi v samotě se ukryla a tam dlouho plakávala.“¹⁵³

U Helenky pak obava z vlastního neštěstí přechází až k nenávistným myšlenkám vůči matce, jelikož ona, vzor vší ctnosti, by měla trpět za matčino záletné chování.¹⁵⁴ „Ó, že nebožka maminka dovede klidně spáti na krchově 'v hájku', když dceři své nebohé takto

¹⁵¹ NOVÁKOVÁ, Teréza. Na faře. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 209.

¹⁵² NOVÁKOVÁ, Teréza. Před pohřbem. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 143.

¹⁵³ NOVÁKOVÁ, Teréza. Na faře. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 303.

¹⁵⁴ „Milka Melšova byla si vědoma, že je nejpřednější holkou ve vsi, dávala to na jevo o muzikách, hodech a v kostele svým vystupováním a svou parádou, - ale jinak vedla si jako poběhlice, majíc ve své bujnosti za to, že jest jí vše dovoleno.“ (NOVÁKOVÁ, Teréza. Na faře. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 192)

šťěstí pokazila! Ale maminka o tom neví, - - ó, kéž by ona tam ležela vedle ní a také o ničem, o ničem nevěděla! Ani o své hanbě, ani o Honzíčkově krutosti, ani o zatvrzelosti těch, kteří měli ji chrániti!“¹⁵⁵

Naproti tomu mlynářka Holásková se trápí kvůli smrti své dcerky Aničky. Je však tak vytížena pracovními povinnostmi natolik, že se s ní nemůže ani v klidu rozloučit. Její prvotní povinností je totiž to, aby zajistila běžný chod domácnosti, v neposlední řadě také pohřeb.

„Vzdychla si; dvě, tři hodiny jen bude mít Aničku ve stavení, pak ji odnesou, zahrabou, - a ona nesmí si u dítěte pobýti, musí práci udělati jako jindy, z jednoho do druhého, dřít, jen dřít...Zdali pak si její tvářičku zapamatuje, aby ji poznala, až jedenkrát před boží trůn vstoupí a se s ní shledá?“¹⁵⁶

Muži, kteří se v povídkách vyskytují, jsou většinou postavy negativní. Někteří touží po majetku, což je případ Nepraše v povídce *Na faře*, jenž se třikrát ožení kvůli majetku. Dokonce kvůli svým nevěstám i neustále přechází z evangelictví na katolictví a naopak.

„‘Chudera holka - - ! To‘t, macecha macechou zaostane, - dobrotu to nihdá nedělá; Tenle Nepraš! Nemusel to dětem províst - - Kouska srdce nemá - - Šecko jenomej pro tu mamonu! Eště čtvrtou ženu by si namluvil, dyby tale umřela a třá zasej by evanjelíkem se stal!“¹⁵⁷

Další typy mužských postav mají vysoké ambice, či nedokáží finančně zabezpečit rodinu. Rodiny v povídkách jsou většinou chudé, muži sice pracují, ale výdělek nestačí k uspokojení potřeb celé domácnosti. Tím muži selhávají, protože hlavní funkcí muže bylo hmotně zabezpečit manželku a děti. Z tohoto důvodu ztrácí tito muži své hodnoty a kvality.

Románový prostor Teréza Nováková přenechala mužským postavám. Do popředí jejích románů se dostávají výrazné a originální osobnosti, které jsou začleněny do širokého obrazu lidového života i s folklórními detaily. Portréty nevšedních mužů, kterými Jan Jílek i Jiří Šmatlán skutečně byli, tedy nakonec přesáhly zamýšlený rámec povídky a dostaly románový rozměr. „Mužské románové postavy se pohybují na ‘rozeklané půdě’. Dostávají se na ni tím, jak se oddělují od svého prostředí, od jeho ustáleného myšlení a životních zvyklostí, jak se stávají nespokojenci, hledači, buřiči.“¹⁵⁸ Mužské postavy nikdy nestaví do pozice, kdy

¹⁵⁵ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Na faře*. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 284.

¹⁵⁶ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Před pohřbem*. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 145.

¹⁵⁷ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Na faře*. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 242.

¹⁵⁸ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Mezi dvěma modernami*. In: FORST, Vladimír (red.). *Realismus a modernost: proměny v české próze 19. století*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 136.

sami svět soudí, ale právě naopak, jsou svědci utiskované společnosti, oporami národa a nositeli pravdy.

Ženy v románech vystupují jakožto postavy vedlejší. Nejsou to však postavy „podřadné“, jelikož dotvářejí děj, charaktery mužů a nezřídka i usměrňují jednání hlavní postavy.

Když se zaměříme na román *Jiří Šmatlán*, vyvstává nám před očima poměrně dominantní ženská postava Plíhalové, která se zamiluje do mladého Jiříka, přestože je již vdaná. „Jaký je ten Šmatlánů moudrý a čtení dychtivý, jako nějaký student! Kdyby nebyl tak chud, moh by se stát falářem, pánem. A jak je mrštný a hezký! Takové má blýskavé oči tmavé, nos pěkně ohnutý, zuby čisté a co vlasů hustých, hnědých! Zalíbil se jí hned po prvé, jak se kolem jejich baráku počal míhati. Vzdychla, vzpomenuvši na svého muže, jenž se mu ani trochu nepodobal – jenž vždy tak vážně se kabonil, - a byl také již stár...¹⁵⁹

Plíhalová projevuje vlastnosti a chování, které by se mohlo přirovnat k jednání mužů, když dokonce sama nabídne Jiříkovi sňatek. Tím se stává příčinou pomluv ostatních žen ve vesnici. „...Plíhalka že se bude co nevidět zase vdávat, a že si bude brát jejich Jiříka z pazderky, starého Šmatlána syna! Sama prý mu nabídla, že mu dá polovici chalupy připsat, třebaže on nemá, co by jí postoupil; a Jiřík prý zase se jí zaslíbil, že přestoupí na evangelickou stranu.“¹⁶⁰ Jiří Šmatlán pak vedle své ženy vystupuje navenek jako postava méně dominantní, jelikož jeho žena má veškeré rozhodující pravomoci v rodině. „Vypravovala všude, Šmatlán že to dělá jen pro ženu, která je tvrdohlavá a snad i nebožtíku slíbila, že si katolíka nikdy nevezme. Může si dupnout, když má chalupu, pole a všeho! Není divu, když jí ten chuděra Jiřík je po vůli! Povídala to tak dlouho, až jí celé přátelstvo, ba všichni katolíci v Javorově uvěřili.“¹⁶¹

V románu *Jiří Šmatlán* se setkáváme s prvním popisem milostné scény v autorčině tvorbě. „Plíhalka naléhala vášnivě, vždy blíže a blíže k němu přisedala, pak ruce jeho pustila a lokte svoje rozevřela. Zapomínala, že jsou na zahrádce, že by mohl jít kdosi kolem, zapomínala, že hrobník právě asi rakev mužovu, dobrodincovu, zasypává, vše zapomínala pro horoucí žádost připoutati k sobě tohoto hochu, po němž po léta marně toužila. Cítila jaksí, nepodaří-li se jí to v této chvíli, tužší že bude bude míti podruhé práci. (...) Avšak vášnivá její slova, její úpění a planoucí pohledy neminuly se na Šmatlána účinkem. Po prvé na něho

¹⁵⁹ NOVÁKOVÁ, Teréza. Jiří Šmatlán. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 186.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 197.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 203.

zadýchal horký dech ženiny lásky, na něho, jenž dosud vždy kořil se a miloval mozkiem.“¹⁶² Tato scéna, vlastně celý příběh Jiříka Šmatlána a jeho budoucí ženy, jakoby v mnohém připomínal vztah Antoše Jírovce a rychtářky z prózy *Vesnický román* Karoliny Světlé. Je tedy možné, že se Teréza Nováková nechala tímto románem inspirovat.

Rodinné poměry u Šmatlánů překazí spokojený život dceři Milce, jež se nemůže provdat kvůli povahovým vlastnostem svých rodičů. „Ta jejich Milča je hezká d'ouka, pracovitá, spořádaná – táhne jí pětadvacítka a vdát se nemůže! Kdák by se chtěl k Šmatlánekom do chalupy přiženit? Nejni hoch, aby si troufal jít tam na kalandu, bojí se káždej, že ho Milčin táta přehádá. Ba, vedí to už i přespolní, jakej je táta š'oural a máma držgrešle!“¹⁶³

Šmatlánová nakonec provdá Milku na statek. Tato volba však také není šťastná, jelikož na statek je uvalen interes. Milka se tedy po nevydařeném manželství vrací zpět k matce. „Stará Šmatlánka zářila, vidouc, jak se slušný člověk její Milčou obírá, a když se sousedek a konečně šenkýřky vyptala, kdo to s Milčou tančí, a se dozvěděla, že jest to synek z půlstatku u Teplých, tam z té samoty u Tříště, všecka zpyšněla. Synek z půlstatku – aby si tak jejich holku namluvil! To by v Javorově koukali, kdyby se Šmatlánova dostala na půlstatek, ona, nad kterou hloupé d'ouky nos vyhrnovaly, že se již nevdá!“¹⁶⁴

Román *Na Librově gruntě* zobrazuje osudy dvou mladých lidí, jimž vidinu spokojeného rodinného života málem překazily majetkové poměry na vesnici v 19. století. Jobek Libra se nemůže oženit kvůli sobeckosti svých rodičů, kteří nechtějí odejít na výmink, a také kvůli nedostatku financí na vyplacení věna svým sestrám. Každý „se mu vysmívá, že on, mládenec více než čtyřicetiletý, ani mezi chasu již se nehodí, - nyní ještě doma zkouší! Terka jej tupí, vyčítá mu jeho neženění se, kmoťřička uděluje mu moudré rady – mohla by věděti, jak to u nich, na gruntě dopadá, - a pantáta i panímáma koukají hned jako mrak, když uslyší o jeho ženitbě – a svém výminku.“¹⁶⁵

Jobek se tedy upíná na práci na gruntě a v srdci prožívá hluboký milostný cit k Albínce, jež mu připomíná jeho zesnulou milou, Haničku, kterou si však nemohl vzít. Po revolučním roce 1848 si prosadí konečně svou a uzavírá sňatek s Albi. „Mě práca těší, nebejt

¹⁶² NOVÁKOVÁ, Teréza. Jiří Šmatlán. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 200.

¹⁶³ Tamtéž, s. 230.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 255.

¹⁶⁵ NOVÁKOVÁ, Teréza. Na Librově gruntě. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 296.

jí, nebyl bych třá hudržel našho rodu čest a mládeneckou poctivost. Dost je takovejch, že se neženivou, ale shánijou potěšení leckdes, - a já vám nihdá na grunt nepřived běhnu ňákou a z nepoctivého lůžka děti!''¹⁶⁶

Albínku Hanusovou by její otec raději neprovdal, než by jí našel ženicha chudšího, než je ona. Chce jí provdat jediňě na statek. „Každej s tejsma vdavkami mě trápi – a přecej lidi vijou, že náš pantáta vo ženichoj ani slyšet nechce, - vodbejvá jich porád jednoho po druhým!''¹⁶⁷

V *Dětech čistého živého* vystupuje několik významných ženských postav, mezi které můžeme řadit především Helenu Koutnou či mlynářku Lexovou, s níž je spojen pohnutý příběh její dcery a Jiříka Koutného, který vyústí až v konfliktní situaci, kdy Lexová dceru Růženku ztrácí. „Dívka byla po smrti ostatních dětí po dlouhá léta středem a obsahem jejího života; nedovedla si uvědomiti, že vpravdě již jest bez ní, a svými obšírnými přípravami sama sobě jaksí dokazovala, že dosud pro Růženku pracuje, že na ni nakládá, že ji dosud má.¹⁶⁸

Osud mlynářky Lexové je naznačen již v předstihu tím, že mlynářka, ačkoli mlýn je neodmyslitelně spjat s vodním živlem, má obavy z vody. Tento strach je jakoby předzvěstí budoucí tragické smrti Růženky. „Věřte mi, Faimonko, vod mlada sem živa u tej vody, - ale nemám i ráda; dyž i vidím, jak se pění a hučí, je mi teskno, jako by mi ublížit měla, jako by mi povídala něco přeukrutně smutného...''¹⁶⁹

Růženka, další ženská postava, se stává obětí pomluv, kdy je nařčena z toho, že na abrahamitských 'hodech lásky' tančí nahá. Jiřík Koutný této lži uvěří, načež Růženka utone ve vodním náhonu nedaleko mlýna. Celou situaci dotvářejí barvitě popisy prostředí. Růženka se vlastně utopí v blízkosti domova, v místech, která jí jsou důvěrně známá. Příroda se náhle postavila proti ní. Poslední možnost záchrany, travnatý drn, jehož se dívka zachytila, se utrhne, čímž se symbolicky Růženka odtrhne od světa.

„Spustila ruce se spánků a zarývala si nehty do nahých loktů: je zhanobena, je pošlapána za všecku svou lásku, zdrženlivost a čistotu... (...) Větrík studený, mlhou nasycený počal lomcovati korunami, dívka roztřásla se chladem, třebaže jí tváře stále ještě pálily. Měla by jíti domů, - ale nepůjde, - snad ji tam Jiří Koutný, - nemůže se objeviti před ním, který ji tak hrozně našknul,... (...) Kdyby se teď chtěla skalnatá stráň rozstoupiti a ji pohliti, - jak by

¹⁶⁶ NOVÁKOVÁ, Teréza. Na Librově gruntě. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 397.

¹⁶⁷ Tamtéž, 319.

¹⁶⁸ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Děti čistého živého*. 4. vydání. Praha: Odeon, 1966, s. 366.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 82.

to bylo dobře! (...) Ó, ten mlýn stále klape, přehlušuje její volání, - což nepřestanou mlít, což se po ní neohlédnou? Co jen rodiče myslí, že jí nepohřešují? Zoufale plakala, vzlykala, křičela hlasem již chraptícím, slábnoucím.¹⁷⁰

Členové sekty v románě *Děti čistého živého* mají odlišný pohled na rodinný život. I samotné ženy mají v jejich pojetí jiné postavení a pravomoce, než ženy katolického či evangelického vyznání. „Sami tem schůzkám svejm říkaj hody lásky, - každém si pomyslí, jaká to láska je! Manželstvo mají ve opovržení, můj i Lexa i ti zvoztatní neřekne manželka, řekne pomocnice, hospodyně, sestra, - dyž maj děti ke křtu dát donýst, musí je nutit a vyhrožovat im.“¹⁷¹ I proto jsou od spoluobčanů obviňováni, že na svých setkáních, hodech lásky, provozují nevázané sexuální orgie.

Ženy jsou však i v tomto románě považovány za osoby, jímž náleží primárně působení ve sféře privátní. Do veřejného prostoru se dostávají jen minimálně. Ten je vyhrazen mužům. „Nebývalo zvykem, aby ženské kromě posvícení a ostatků do hospod mezi muže chodily; stěžovaly si zle, že letošní zimy ničeho, praničeho neužijí než trampot, dření a starostí.“¹⁷² Rozhodující pravomoce má v rodině taktéž muž, o čemž svědčí tento výrok Heleny Koutné: „V tomhle pádě ženská ničehož nic nezmůže – muž si poroučet nedá. Dost, dyž sama dokáže nesejdit z praudy... a slouží Nejvyššímu podle vá přikázání jeho.“¹⁷³

Ženy v románě *Drašar* vystupují pouze jako postavy vedlejší. Jsou to především Michlovy milenky, jejichž psychologickému portrétu se autorka příliš nevěnuje. V *Drašarovi* se Teréza Nováková nevyhýbá zobrazení problematiky svobodných matek, nemanželských dětí ani otevřeným erotickým scénám.

„Divoká manželství, děti z nemanželského lože nebyly na Březinách ovšem vzácností; při křtu se nemanželský otec, chtěl-li děvčeti ve slově státi, buď dobrovolně přihlásil, aneb – jak ve většině případů se dělo – vůbec nepřihlásil. Často nevěděla matka dítěte, koho by za otce udala, - a bývaly z toho spory a řeči, pastoru velmi trapné.“¹⁷⁴

Milostné scény jsou v její tvorbě popsány poprvé až právě v románu *Drašar*. Podotýkáme, že Michl byl knězem. Nebyl tedy ženatý, tudíž všechny jeho milostné vztahy byly nemanželské. Touha po ženách ho po celý život silně ovlivňovala. Právě onen morální

¹⁷⁰ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Děti čistého živého*. 4. vydání. Praha: Odeon, 1966, s. 362.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 100.

¹⁷² Tamtéž, s. 265.

¹⁷³ Tamtéž, s. 62.

¹⁷⁴ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek V.: Drašar: Román kněze buditele*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, 253.

úpadek jeho osobnosti je v tomto románu postaven jako otázka. Nováková na osud Drašara nenahlíží s opovržením, neodsuzuje jeho přirozenou potřebu po tělesné lásce.

„Michl vidí sebe, jak před ní se hroučí a hlavu jí klade do klína; cítí ještě, jak pozbývá vší rozvahy, jak lačnými, horkými rty líbá ji, kam dosáhne, na nahé lokty, na nohy v červených punčoškách, jak bezohledně, divoce sklání k sobě dolů její hlavu, aby na rty, na tváře, na čelo přisál se nenasytnými polibky. (...) Rděla se přitom tak líbezně, upírala na něho svoje tmavé oči s takovou tklivou zádumčivostí, že byl jí znovu okouzlen, znovu pokrýval jí polibky. Ale nechoužil se již u jejích nohou; stáhl ji na své lůžko, aby měkce se jí sedělo a usedl vedle ní. (...) Usmívala se naň a rty se jí chvěly i ruce, ona všecka se chvěla v jeho svíravém náručí. Pak již jen sténal: 'Má ženo, má milenko,' ve spalující vášni trhal s ní šat, strhnul ji všecku k sobě, rozpálenou, dychtící...“¹⁷⁵

Oproti Drašarově nekonvenčnosti pak stojí rodina faráře Karafiáta v Telecím. Ten své dcery vychovává přísně a i sám je velice morálně uvědomělý. “Farář Karafiát byl jim otcem přísným, jehož každého slova uvykly si všimati; ale i kdyby jim nebyl zakázal stýkati se blíže s březinským učitelem, nebylo by jim to ani zdaleka připadlo; vždyť o tom panu Michlovi či Drašarovi vypravovaly se v Telecím a v okolí takové divné pověsti, že se ho farářovy dcery až bály!”¹⁷⁶

Nutné je ještě zmínit povrchní vztah Drašarovy poslední ženy, s níž bydlel v Březinách, k samotnému Michlovi. Po Michlově smrti se naplno projeví jednoduchost Annina myšlení, jelikož neprojevuje lítost ze smrti svého partnera. Pláče pouze nad nezajištěnou budoucností sebe a svých dětí. „Umřem hlady! – Kdo na nás vydělá? - Pane Drašar – neměl ste umírat – je zle se mnou – umřu hlady! (...) Kmotříčku, my umřem hlady, - my pudem po prosbě, - pan Drašar nás tu nechal, - ach já nešťastná!”¹⁷⁷

3.3. Pojetí kraje a prostředí

„Mimořádně významnou složku uměleckého díla Terézy Novákové tvoří její pojetí kraje, krajiny a prostředí. Malebného a zároveň drsného vzhledu přírody a charakteru východočeské krajiny využívá spisovatelka jako prostředku typizačního, typizuje tak prostředí, do něhož situuje osudy svých postav. Souběžně jí tento typizační prostředek

¹⁷⁵ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek V.: Drašar: Román kněze buditele*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, s. 234.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 222.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 311.

umožňuje hlouběji zobrazit charakter postavy samé, její psychologickou podstatu a sociální postavení každého jednotlivce.¹⁷⁸

Obrazy, kde Nováková líčí krajinu, symbolizují mentalitu postav, ale také jejich momentální psychický stav. Pocity postavy se pak s krajinným prvkem ztotožňují, konfrontují, či jsou s ním v kontrastu.

„Není sporu o tom, že konkrétní a přímo dokumentaristicky pečlivá lokalizace ve všech tzv. východočeských románech Novákové i její až úzkostlivá práce s nářečím nesouvisí zdaleka jen s autorčinými národopisnými zájmy, ale má hlubší motivaci. Je výrazem její vůle ukázat výjimečné individuum jako člena konkrétního spjatého se zcela určitými místy, s určitou krajinou. Poznání východních Čech tedy není hlavním cílem dokumentaristické lokalizace a stylizace románů Novákové.“¹⁷⁹

V tvorbě Terézy Novákové nabývá krajinný prvek postupně stále větší váhy. Krajinu ve svých románech vystihuje stále obšírněji. Konkrétní líčení krajiny má nejenom funkci popisnou a informativní, ale také prohlubuje psychologický profil postavy.

V souboru povídek *Úlomky žuly* se Teréza Nováková zaměřila na prostředí Budislavi a přilehlých Kamenných Sedlišť. Tuto oblast v povídkách velice důkladně charakterizovala. Čtenář má tedy pocit, jako by daná místa viděl na vlastní oči. Téměř ve všech povídkách se setkáváme s autorčinou tendencí popisovat trasu z jednoho místa do jiného. V povídce *S nůši* obšírně vykreslila každodenní cestu staré Loučkové do Proseče: „Cesta ze vsi Budislavi do nejbližšího městečka Proseče, které zároveň jest poslední poštou podhorské vesnice, jest velmi půvabná. Hned jak chodec při pískovcovém lomu z chalup souvislých vykročí a malý, bídný, ke skále jen přilepený baráček 'Číhárnů' mine, octne se v lesíku 'na hrázi', který obkličuje obsáhlý kdysi, nyní vysušený a na louky a pole proměněný rybník. Bořina ta, vřesem, brusinčím a borůvčím všecka prorostlá, prostoupena jest již velikými balvany pískovcovými pitvorných podob, jakoby věštila blízkost skalních skupin a bludišť v lesích Budislavských a Vranických skrytých, a pojí se k mlází, zvanému pro drobné obyvatelstvo jeho 'Kvíčalnici' stojí při silnici jediná chaloupka v lukách, leč o několik set kroků dále prostírá se v samém již lese celý tlum stavení, nejzápadnější to cíp vesnice, zvaný 'na Borku'. Jest tu asi šest neb sedm chalup, malebně ze stromoví vyhlédajících, a uprostřed vysokých

¹⁷⁸ SVADBOVÁ, Blanka. Teréza Nováková, povídkářka venkova. In: *Česká literatura*, 1981, s. 404.

¹⁷⁹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava: Mezi dvěma modernami. In: FORST, Vladimír (red.). *Realismus a modernost: proměny v české próze 19. století*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 141.

borovic panská myslivna...“¹⁸⁰ Nováková v tomto duchu podrobně popisuje každý detail cesty až do Proseče, z čehož můžeme usuzovat výbornou znalost prostředí, které autorka důkladně zmapovala.

V povídce *Před pohřbem* evokuje zimní smutná krajina smrt, beznaděj a ponurost, čímž koresponduje s tématickou složkou této povídky. „Stromy trčely dosud bezlisté; jen s bříz, vrb, olší a jilmů visely jehnědy a na křovinách srstkových při plotu první ukazovala se zeleň. Jehličnaté stromky, tu tam z trhlín žulového srázu vyrostlé, neosvěžily se dosud novými vrcholky, smutně kývaly se ve větru, a kapky minulého deště i noční rosy s nich padaly. Tam, kde říčka šplouchala přes okraje balvanů, vyrážel nízký svěže zelený mech. Všecka rokle Desinkou protékaná, jindy plná nejrozmanitější zeleně, břehů kvetoucích netykavkou, mátou a ‘volskými vočky’, byla nyní stupnicí šedi a černě všelikých odstínů, v níž odlišoval se jen Holáskův mlýn bílých stěn. I jeho sad, rozkládající se mezi hlavními staveními a chaloupkou, byl dosud holý; ani jediná sedmikráska nevyskytla se ještě v zašlé, nevzkříšené trávě.“¹⁸¹

I v povídce *Zrána před svatbou* je popisována cesta, tentokrát je to výprava Máni ke švadleně. V líčení prostředí autorka kombinuje regionální znalosti s básnickými obrazy. „Kostelíček Mladočovský zmizel za lesnatou strání, Máňa minula poslední domek Poříčský a podél krásně průhledné Desinky, která tuto vysokými břehy se prodírala, došla hospody ‘Cikánky’. Osamělé to stavení tuze pěkně bylo vklínováno mezi úbočí lesa ‘farského’ a holý kopec Jesenský; jeho obílené stěny a šedá střecha mile odlišovala se od ovocného stromoví sadu, který odevšad jsa chráněn, dobře tu prospíval. ...“¹⁸²

Propojenost přírody s osudem člověka můžeme pozorovat v povídce *Halouzky*. V přírodě, kde Anička hledá ochranu, vládne letní horko. Sluneční žár je pojat jako ničivá síla všeho živého. Taková horka jsou mimořádná, což již v úvodu povídky věští neštěstí. Líčení krajiny má tedy nejen funkci dramatickou, ale i psychologickou, či symbolickou. Příroda se Aničce vlastně stává záhubou.

„Anička šla stále údolím, podle říčky, majíc malé domky sedlišťské na svahu po levé ruce; někdy kráčela na pokraji bořinek, někdy proplétala se omšnými balvany, mezi nimiž jen stěží stromky se uchycovaly. Okřívala chladným vzduchem, skoro s rozkoší šlapala, svléknuvši si zase střevice, bosýma nohama po studených kamenech. Ale přece cítila, že se jí

¹⁸⁰ NOVÁKOVÁ, Teréza. S nůši. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 41

¹⁸¹ NOVÁKOVÁ, Teréza. Před pohřbem. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 156.

¹⁸² NOVÁKOVÁ, Teréza. Zrána před svatbou. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 116.

jde tíže než jindy; po těchto pěšinkách hopkovala nesčíslněkráté, balvany přeskakovala, Desinku, kde byla mělčí, přeběhla a u lesa, v Horním revíru bývala za málo minut.“¹⁸³

O několik stran dále můžeme shledat, že Aniččin zdravotní stav se zhoršil. Bylo jí vlastně hůře den ode dne. Jediné, co jí povzbuzovalo, byla myšlenka na Studenou vodu, kde by jí nebylo takové horko. „Dívka zatím šla jako ve snách; pohybovala se stejnoměrně, ale bylo jí jako před polednem v sednici, když ležela hlavou na loktech. Stále jí ta hlava bolela a při každém kroku, zvláště dokud ke Skalce stoupala, ji bušily tepny ve skráních jako kladiva. Když šla mimo krčmu, ani si nevzpomněla na neděli, na vytoženou muziku, jediné vědomí, které se v ní z horečné ztupělosti prodíralo, bylo přání: kéž by nemusila dále, kéž by byla v lese, u Studené vody, ve stínu, ve vlhku a tam směla se z toho hrozného stavu vyspat! Ale šla jako stroj... (...). V hájku počala jí chůze přemáhati; košík s koláči i ubrus více a více tížily, cítila bolest nejen v hlavě, ale i v útrokách...“¹⁸⁴

Atmosféru smutku a zklamání dotváří i scenérie v povídce *Na faře*. Pocity Milky Melšové a Františka Dvořáka z Vejpucku, kterým jsou zmařeny naděje na společný život, se ztotožňují s krajinným motivem. V přírodě právě přichází zima, což je období zániku. „Vše bylo časnými mrazy spáleno, ani jediné barevné skvrnky nezůstalo po květinách v zažloutlé trávě a krásné, žluté divizny, jichž bývalo v Neprašově bořině vždy hojně, sešedlé trčely jako vysoké pruty vedle skal a lehounce ve vánku se klátily. Jen slaměné hvězdice pupavy ze země vyhlédající jevíly poněkud živější odstín a ostře lišily se od skvělé běli včera napadaného sněhu, ve skulinách a hranách balvanů dosud neroztaveného.“¹⁸⁵

V povídce *Na faře* jsou tytéž krajinné reálie popisovány hned dvakrát, pokaždé ve spojitosti s náladou dané situace. Do protikladu je zde postavena smutná zimní krajina, kdy šla na faru k zadání Milka Melšová, která si však svého pozdějšího manžela, Nepraše, nebrala z lásky, nýbrž z donucení, a letní rozkvetlá příroda, níž prochází zamilovaná Helenka Neprašová s Honzíčkem. To, jak Nováková vystihla rozdílnost psychických stavů obou dívek, můžeme shledávat právě v uměleckém líčení krajiny. „Tudy přede dvaceti asi roky ubírala se i Helenčina matka se ženichem a otcem k zadání; leč dnes tu bylo vše jiné. Kde tehdy stěžovaly malé ledové hlati a sníh chůzi, rostlo v bujně a vysoké trávě steré kvítí, jako hvězdice svítily bílé jahodí květy a rudly první jejich plody; na vysokých šípkových keřích, jejichž šarlatové ovoce tehdy jediné oživovalo krajinu bílou a bezbarvou, nyní tlačil se růžový květ ke květu, na nižším hlohu v šípkovou obrubu cesty se mísícím běložluté hvězdičky vydychovaly

¹⁸³ NOVÁKOVÁ, Teréza. Halouzky.. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 180.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 188.

¹⁸⁵ NOVÁKOVÁ, Teréza. Na faře. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 213.

v rozzářeném slunci svoji zvláštní vůni, ptáci, cvrlikající, zpívající vylétali z keřů do blízkých maličkých lesíků, na zelená, zde ještě neposečená luka, na žlutnoucí pole. Všude radost, záře barvy, vůně, kde tehdy byl zánik, smrtelný spánek dočasný; a také v Helenčině srdci bylo jinak než v duši její zemřelé matky: zdálo se jí, že nikdy ještě nebyla tak ráda na světě...¹⁸⁶

V románu *Jan Jílek* již Nováková opustila prostředí Budislavi a svou pozornost upřela na jiná místa východních Čech, na Poličsko a Litomyšlsko. Román je tedy dějově zasazen do Širokého Dolu u Poličky, Lubného a Litomyšle.

„Nad Lubným snesla se jeseň r. 1720; kopce kolem Velikého Plana, tak pěkně zelené, počaly blednouti, buky, břízy a jasaný na nich rostoucí střásaly ponenáhlu žlutavé a červenavé své listy, s modřínů spadávalo vratké jehličí do vadnoucího mechu neb vysoké bělavé trávy a jen smrky a jedle zachovávaly temnou, šťavnatou svoji zeleň. Postranní stezka, vedoucí od konce Lubného podél skalnaté stráně k Širokému Dolu, všeska byla spadáným listím poseta a domky, jednotlivě ve vzdálenostech dosti značných tu zbudované, které jindy kryly se ve stromoví ovocném a ve stínu lesní stráně, zdály se bližšími, jasnějšími, jich dvorky a sady prostrannějšími.“¹⁸⁷

Když se Jan Jílek vrací ze Saska do Čech, vzpomíná na své dětství, které v tomto kraji prožil, na svého otce, jenž je zde pohřben, a uvědomuje si, že domov má člověk jen jeden. „Tam v Sasku nejní lesů a plan, a v Gerlachsheimu taky dokonca ináč to vypadá než u našich pouš, domky sou zánovní, tak náko cizí...Och, škoda, přeškoda, že v tej českéj zemi nejní nýsta pro věrný služebníky Křita Ježíše a pro jeho evanjelium, - byl by to ráj, - ta pravá zeme zaslíbená!“¹⁸⁸ Z jednání Jana Jílka je patrné vlastenectví, což dokazuje i to, že českou krajinu a vesnici hodnotí jako malebnější.

Na druhou stranu, když se Jan Jílek dostává do Litomyšle, města mu cizího a nepřátelského, Gerlachsheim pro něj rázem představuje vlídné útočiště. „Litomyšl zcela nepodobna byla milému, nezapomenutelnému Gerlachsheimu. Vše bylo tu starobylé, hmotné, důkladné, domy těsně k sobě seřaděné, nikde plůtku, stromoví, zahrádky. Na průčelí většiny budov, pod kulatými otvory lomenic, malovány na omítce obrazy svatých,...(...) Více méně nákladné tyto projevy zbožné mysli měšťanstva představovaly po většině svatého Floriána,...(...) ...i připadalo Janu Jílkovi, že tento neobyčejný, celkem ponurý svět na rozdíl

¹⁸⁶ NOVÁKOVÁ, Teréza. Na faře. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 273.

¹⁸⁷ NOVÁKOVÁ, Teréza. Jan Jílek. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 9.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 49.

od milého vlídného útočiště gerlachsheimského jest skutečným, jemu přeosudným vězením.“¹⁸⁹

Ačkoli Nováková situovala děj románu do okolí Litomyšle a Poličky, tedy na Českomoravskou vysočinu, znovu se vrací do prostředí Budislavi. Popisuje její svéráz alespoň při cestě Jana Jílka do Čech z dalekého Gerlachsheimu. „Jarošov jest táhlá vesnice, prostírající se svými roklemi na planince mezi mohutnými lesy jehličnatými; její jeden konec sahá osamělými baráky až málem k maličké osadě Mladočovu, druhý, západní, sklání se blíže vsi Budislavi do divokého údolí potůčkem Voletinou protékaného a ohromnými pískovcovými balvany a hradbami prostoupeného. Stezičky zde všecky vinou se třpytným pískem, jsou bělavé a vedou často kolem srázu skal, jejichž šedočerný povrch zvolna mění se v sypkou světlou tříšť. (...) Na pěšince nad podobnou skupinou polí, lesíků a skal stanuli v májové, pěkné, ale chladné odpoledne roku 1733 dva muži a rozhlíželi se kolem sebe. (...) V pozadí, odkud muži právě přicházeli, rozprostřena do polokruhu na pokraji velikého lesa vesnice Budislav, malými bořinami jsouc všude prostoupena. Polokruh ten uzavíraly nedokonale nečetné domky osady Kamenných Sedlišť, teprve před padesáti lety na půdě 'zámecké' založené. K šedým, většinou dochy a jen tu a tam šindelem krytým těm staveníčkům zablodily znova zraky chodců nad Melšovými skalami stanuvších.“¹⁹⁰

Teréza Nováková se soustředila i na další místa východních Čech, což svědčí o výborné znalosti nejen menších lokalit, ale dokonce celého kraje, neboť autorka popisuje s dokumentární přesností i oblast Železných hor či Vysokomýtska. „Nové Hrady, hrad na kopci nyní pustnoucí, i nový pěkný zámek se dvory a vesnicí při rybnících, zboží náležející hřabatům z Harbuval-Chamaré obklopeno bylo na všecky strany lesy rozsáhlými, téměř neproniknutelnými, o hlubokých údolích, jimiž prodíraly se potoky Roudná, Olšinka i Novohradka, a velikolepých, pitvorných skalách. Na stranu k Litomyšli jen tu a tam při vesnicích byl les vymýtn, k Proseči, Rychmburku, Skutči a Luži táhl se krásný bor skoro nepřetržitě, takže vesnice tu vzniklé téměř ve klín lesa byly vnořeny. Nejsvětlejší jevila se strana severní, Vysokému Mýtu nejbližší, jejíž stupňovité svahy jen háječky menšími byly porostlé.“¹⁹¹

Nováková v *Janu Jílkovi* do detailů popisuje požár města Litomyšle. Zároveň čtenáře obeznamuje s tím, že Litomyšl zažila již mnoho požárů. Jelikož je město vystaveno nejvíce ze dřeva, lehlo téměř vždy celé popelem. „Když z podsíně, poněkud již stinné, vyšel na rynek,

¹⁸⁹ NOVÁKOVÁ, Teréza. Jan Jílek. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 68.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 47.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 140.

setkal se s výjevem zvláštním, velikolepým a spolu dojemným. Protější část náměstí všecka hořela; červenavé plameny vyrážely z otvorů lomenice, z oken a z podjezdů, - krovů na domech některých již nebylo, ani komínů. Plamenná zeď táhla se od brány horní až k hoře Olivetské;...¹⁹² S obrazy města Litomyšl se setkáváme i v pozdějších autorčiných pracích, pokaždé však toto město vykresluje z jiného úhlu pohledu. Záleží vždy na tom, jakým způsobem ho vnímá daná postava.

Ještě před knižním vydáním románu *Jan Jílek* Nováková navštívila saský Gerlachsheim a berlínské předměstí Rixdorf, kde na Českém hřbitově nalezla náhrobní kámen exulanta Jana Jílka.¹⁹³ Přímou v závěru románu autorka líčí i samotné prostředí Berlína: „Tato jihovýchodní část Berlína, skorem vesměs českými exulanty osazená, byla čtvrtí dosti tichou; třebaže teprve se smrákalo a nebylo více než čtyři hodiny s poledne, byly ulice přece velmi osamělé, jen semo tamo některý chodec se kmitl, ale brzy zašel. (...) Jílek jen podle jistých známek poznával cestu dosti hrbolatou, do Rixdorfa vedoucí, nyní všecku zavátou; putoval sem aspoň jednou za týden, - držel se Rixdorfského kostela českého v Berlíně.“¹⁹⁴

Dějštěm románu *Jiří Šmatlán* je Borová. Nováková však v díle tuto vesnici nazývá Javorov. Dále se v próze objevuje prostředí osady Betlému, Luckého vrchu¹⁹⁵ a vesnice Telecí, jež je přejmenována na Tříšť.

„Jiřík vylézal i na Vysoký vrch, za Javorovem na jih se pnoucí; vyšplhal na špičatý balvan, který označoval vrchol, a rozhlížel se: takového pohledu dosud neužil, kopec za kopcem vyrůstal směrem k Moravě, všecky tmavé, lesem porostlé, a mezi nimi čněly tu a tam ohromné holé skály. A tamto, kde vinula se říčka, jen olšovím ji obrůstajícím zřejmá, byla již Morava a na ní zase kopce, zase skály. Jiřík vzpomínal, jaká byla doma již rovina, když se podíval od Voletic, stále se to k Chroustovicům nížilo a nížilo. Zde skorem ani není lze vystihnouti vesnic, jak jsou v hlubokých údolích skryty! – Vzpomínal Chlumečku a jeho nádhery – takový nebude ani chrám v Poličce ve městě, až bude dostavěn, - a javorovský kostelíček – jak byl maličký a jakou měl zčernalou dřevěnou zvonici, jako by všemi horskými větry byla ošlehána a nahýbána!“¹⁹⁶ Jiří Šmatlán se do Javorova přestěhoval ze Střemošic u

¹⁹² NOVÁKOVÁ, Teréza. Jan Jílek. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 134.

¹⁹³ Osudy Jana Jílka zpracovala v roce 1901 pod názvem *Za Janem Jílkem*, kam zařadila i popis své pouti k jeho hrobu.

¹⁹⁴ NOVÁKOVÁ, Teréza. Jan Jílek. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 155.

¹⁹⁵ Lucký vrch je v románu nazván jako Vysoký vrch.

¹⁹⁶ NOVÁKOVÁ, Teréza. Jiří Šmatlán. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 174.

Luže. Tato vesnice je v knize uvedena pod pravým názvem. Prostředí v okolí Luže a krajinu svého nového domova na Českomoravské vysočině Jiřík v prvních letech pobytu v Javorově často konfrontuje.

Nováková nezdokumentovala pouze polohu a podobu jednotlivých vesnic, ale i počasí, rostlinstvo a živočišstvo, či změny rázu krajiny v různých ročních obdobích. O tom, s jakým ozvláštňujícím detailem vylíčila jednotlivé územní celky východních Čech, svědčí tato pasáž z románu *Jiří Šmatlán*: „Nadešel podzim; Javorov počal se přiodívati onou neskonalou nádherou českých horských končin, jichž pozdní jaro bývá nevlídno a chladno, léto pak zachmuřeno častými lijáky a bouřemi. Listí buků zvolna nabývalo odstínů rudých, jasany z čisté jasné zeleně přecházely ve zlatou žlut'; podél cest zrály na jeřábech šarlatové plody, ptactvo hojně k nim přilétalo a na nich usedalo. V bořinách zem pokrývalo lesklé brusinčí, promíšené růžovými hrozníčky i pozdními květy, na lemu lesíků a tam, kde nakupena kamenná tříšť, plazilo se ve fantastických zátočkách svěží ostružiní s dozrávajícími plody.“¹⁹⁷

Román *Na Librově gruntě* se odehrává na Poličsku, konkrétně v Nedvězím, které však nazývá Jevicemi¹⁹⁸, dále pak v Bystrém a samozřejmě v Poličce.

„Na Jevicích všude znáti, že jsou vesnicí již v horách. Silnice jimi probíhající stoupá a za chvíli zase k potoku neb k rybníku se snižuje; stavení levická jen na málo místech pojí se k sobě v souvislý tlum, většina jich je roztroušena jednotlivě a ta, která od silnice jsou poněkud vzdálena, opírají své pozadí o malý lesíček smrkový neb jedlový,... (...) Domky jsou téměř všecky sroubeny, ztemnělé jich trámy strakátí se mazi zabílenou hlínou, jíž jsou mezery ucpány; střechy šindelové, jen málokde dochy prostoupené, zčernaly během doby a vypěstily na sobě mech, lišejník, při komínech netřesk. Lomenice jsou uměle z lišt sestrojeny ve hvězdy, čtverce a obdélníky, vyřezán v nich světlík a nad kuklou nabodnuta makovice.“¹⁹⁹

V předchozích prozaických pracích popisuje Teréza Nováková z měst pouze Litomyšl, v románě *Na Librově gruntě* svou pozornost orientovala na Poličku. Vykreslila jak obraz městského uspořádání, tak i městského koloritu, včetně tradičních jarmarků.

Náměstí „bylo pravidelné, čtyřhranné, v úhlech do něho ústily hlavní ulice, uprostřed stála vysoká radnice, vyzdobená věží, velikým balkonem, hodinami a městským znakem;

¹⁹⁷ NOVÁKOVÁ, Teréza. Jiří Šmatlán. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 180.

¹⁹⁸ Zřejmě podle německého názvu Ewitz.

¹⁹⁹ NOVÁKOVÁ, Teréza. Na Librově gruntě.. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 282.

odevšad se k ní vystupovalo několika širokými schody. Trochu opodál od téže výše vzpínala se socha mariánská...²⁰⁰

Román *Děti čistého živého* Teréza Nováková vsadila do okolí Proseče. Vrátila se tedy do míst, která v několika posledních dílech opustila. Dějišti tohoto románu jsou tak vesnice Otradov (v románu *Zderadov*), Česká Rybná (Dolce), Miřetín (Rovinka), Paseky, Budislav, Kamenná Sedliště, dále pak městečka Proseč a Rychmburk.

„Osady ty, ač založeny před velmi dávnými časy při korytě kamenitého potoka, zjara na divokou bystřinu se rozvodňujícího, byly ještě daleko nepřístupnější a ode všeho světa vzdálenější než mladé, lesům urvané Paseky. Odnikud nebylo je viděti, dokud se k nim chodec velice nepřiblížil a nerozpoznal v kadeřavém tlumu rozložitých stromů pod zelenými korunami lomenice zešedlé, šindelové a dochové; silnice k osadám těm nevedly žádné, z městečka nám známého šlo se polními cestami a stezkami, do městečka druhého, vzdálenějšího, a do hradu, k jehož panství dědiny ty náleživaly, hlubokými lesními údoly, v zimě a zjara skoro neproniknutelnými.“²⁰¹

Nováková v *Dětech čistého živého* kresbu prostředí a krajiny ještě zintenzivnila. Drsné podnebí krajiny tohoto románu utváří, ovlivňuje a doplňuje charaktery hlavních hrdinů. V próze cítíme napětí mezi vnitřními psychickými stavy postav a krajinou. „Větry a vánice jsou domovem v tomto chudém, vysoko položeném koutě. Tvrdý život, jež dává žiti tato půda svému lidu, zoceluje ho v podivné typy. Přísná a tvrdá krása vysoko zavátých vsí, odloučených od Čech a Moravy, kam odchází zdejší člověk skoro jen na žňové práce, vyhranila ho v povahy vzácné hloubky. To je kraj Kvapilů, Kubíků, Pakostů, Lexů, Faimonů, to je říše dětí ducha čistého živého.“²⁰² Postavy v *Dětech čistého živého* buď nevnímají klidnou krajinu vedle sebe, nebo si jí uvědomují jako svůj protiklad. Další možností je to, že krajina a vnější prostředí poskytují člověku uklidnění a rovnováhu.²⁰³

Autorka se v tomto díle opakovaně uchyluje k popisům hřbitovního prostoru, či samotných pohřbů. Symbolické je i to, že pohřbem próza začíná, a pohřbem také končí. Některé scény z tohoto prostředí jsou zaznamenány bez přílišného patosu. Autorka takové

²⁰⁰ NOVÁKOVÁ, Teréza. Na Librově gruntě.. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 326.

²⁰¹ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Děti čistého živého*. 4. vydání. Praha: Odeon, 1966, s. 52.

²⁰² NOVOTNÝ, Jaroslav. *Kraj a dílo Terézy Novákové*. Praha: J. R. Vilímek, 1924, s. 41.

²⁰³ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Mezi dvěma modernami. In: FORST, Vladimír (red.). *Realismus a modernost: proměny v české próze 19. století*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 149.

události ukazuje jako běžnou součást života lidí, do nichž ani příroda nijak významně nezasahuje.

„Zderadovský kostelík čněl na pahorku travnatém, hradišti podobném, na konci vesnice a naproti velikému rybníku, v němž za slunečna a klidu odrážela se jeho zahnědlá, bedněná vížka a žluté, dosti vysoké zdi hřbitova jej obtáčejícího. Sem kladli mrtvá těla kromě Zderadovských i katolíci z Dolců a Rovinky a každou třetí neb čtvrtou neděli choďovali sem věřící na pobožnost, z Rovinky přes pole, z Dolců za pěkného počasí pásmem lesním, které počínalo u Lexových mlýna.“²⁰⁴

Jiné scény jsou však až vypjatě dramatické, působivé a často i hrůzné. Takovou je i výjev večerního pohřbu Kvapila, kdy na celou událost výrazně působí blížící se bouře: „Nastala zatím skorem úplná tma, , i několik vyskočivších hvězd zmizelo za mraky a jakýsi kvílivý větřík lomcoval nad hřbitovem korunami vysokých stromů. Když Jiří rozsvítil s pomocí Honzíčkovou přinesené čtyři pochodně a bratřím je podal, plápolalo a třepetalo se jejich červenavé světlo a brzy zahaloval dusivý kouř muže stojící kolem már a při otevřeném hrobě. Neurčité obrysy pomníků, keřů, hrobů a květinových chomáčů stávaly se v mihotavém plápolání kalných plamenů ještě matnějšími, hrozivějšími; někdy zasvítla blízka pochodeň i do tmavé jámy a světlo její odrazilo se od hlatě žulové skály, jež drala se na povrch sypkou hlinou, aneb zasáhlo bílý uzlíček a kostmi dědovými, jež hrobník již uložil do jednoho koutku.(...) Když vítr zadul silněji, mihotaly se jiskřičky divočeji; pak zasvitly mezi mraky jednotlivé krátké blesky a daleké hřímání je sprovázelo.“²⁰⁵

Tuto scénu můžeme porovnat s výjevem z povídky *S nůši*, kde Nováková pohřeb malé Milky uvádí ve zkratce. Atmosféra celého obřadu je klidná, nedramatická. Sněhová vánice jakoby celý pohřební obřad ještě urychlovala. „V neděli po poledni zapráhl pantáta Zeman krávy a vezl Milku ještě s dvěma jinými rakvičkami dětí též katolických, které v pátek a v sobotu skonaly, na Mladočov....Ač bylo ‘při neděli’, bylo lidí maloučko; skoro každý měl nějakého nemocného ve stavení, kdo neměl, bál se nakažení, a tak každé to děcko sprovázeli tři čtyři lidé.... Na zasněženém hřbitově byl obřad pohřební brzy ukončen. Položili chudé ty tři děti podle sebe, do mělkých rovů, a hrobník ihned jal se rakvičky zahrabávat hlinou, - vánice, která ponenáhlu nad vesničkou se rozpoutala, pomáhala mu jámy plnit sněhem...“²⁰⁶ Na těchto dvou příkladech můžeme pozorovat, jakým způsobem a směrem se vyvíjela tvorba Terézy Novákové.

²⁰⁴ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Děti čistého živého*. 4. vydání. Praha: Odeon, 1966, s. 77.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 459.

²⁰⁶ NOVÁKOVÁ, Teréza. *S nůši*. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 74.

Dějištěm *Drašara* není jen určitá oblast východních Čech. Velká část románu je zasazena na Poličsko, tedy do Březin u Poličky a do samotné Poličky.²⁰⁷ Mezi další lokality, kam se hlavní postava dostává, můžeme zařadit Prahu, Beroun či uherský Budín.

„Na pomezí českomoravském bývalo vždy za jeseň nejkrásněji; skorem ještě líbezněji než v máji, když bílý květ ovocného stromoví, v němž chaloupky se kryly, byl jen jakoby pokračováním sněžného příkrovu právě zmizelé zimy. Před jeseň prchly všechny mraky, které po celé léto visávaly nad zalesněnými stráněmi; čistý vzduch otevíral daleké výhledy a přiblížil ohromná černá temena Šulcových skal či Perniček, ...“²⁰⁸

Autorka líčí krajinu okolí Březin již v úvodu k románu, když vysvětluje, jak se s osobností Josefa Justina Michla seznámila. „V prvních dnech června 1893 stála sem po prvé nad Březinami a rozhlížela se po lesních kopcích, mezi nimiž potok Hlučál do Švarcavy se vlévá. Viděla jsem Světy, Mrhov, Perničky Milovské a hluboce dole, přímo na břehu Svratky v lučinách a pod tmavými stráněmi, prostoupenými skupinkami bříz, nápadně bílý čtverec zdí. Byl mi označen jako hřbitov březinský, a jedna z mých průvodkyň podotkla: 'Je tam pohřben i jeden český spisovatel, pan Drašar, - má tam desku.'“²⁰⁹

Okolí říčky Švarcavy líčí Nováková v románě opakovaně: „Říčka Švarcava, přicházejíc z jihu od České a Moravské Svratky, Českých i Moravských Křižánek, zatočí se náhle k východu; a rovněž zúží se náhle její údolí, lesnaté chlupy s obou stran ji lemující blíže k sobě se posunou, na březích tmavých jejích vod zbude místy sotva malý prah lučiny, ...“²¹⁰

Již v analýze předchozích děl Terézy Novákové jsme se zmínili o tom, že Nováková se stále vrací k popisu města Litomyšle. I v *Drašarovi* je Litomyšl důkladně vykreslena: „Starobylé, místy velmi nízké podsíně litomyšlského náměstí soustředily pod svými klenbami a mezi svými hrubými pilíři takměř všechen veřejný život města; byly nejoblíbenější promenádou, jak v zimě a z jara za dešťů a plískanic, tak v létě, kdy cesty k Nedošínskému háji a jeho rybníku a silnice z Litomyšle, na všechny strany vyběhající a všude květnatými škarpami a lukami lemované, poskytovaly pobyt mnohem vábnější ...“²¹¹

Krajinné prostředí je v *Drašarovi* nezávislé na subjektu. Krajina a příroda se hlavnímu hrdinovi jen výjimečně stávají opěrnou půdou. Jednou z nejzávažnějších funkcí objektivních

²⁰⁷ Dále též do Pustého Rybného, kde se například odehrává svatba u představeného Hegera, jíž se Drašar se svou milenkou Annou Černou účastní.

²⁰⁸ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek V.: Drašar: Román kněze buditele*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, s. 320.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 7.

²¹⁰ Tamtéž, s. 225.

²¹¹ Tamtéž, s. 44.

popisů krajinného prostředí pak je to, že „konkrétní, specifickými a stabilními znaky určená krajina je zde pevným a neproměnným pozadím pro neklidný, bolestiplný, proměnlivý život hledajícího, tápajícího, do dálek zahleděného lidského poutníka.“²¹² Můžeme tedy pozorovat napětí mezi postavou a vnějším světem, tedy mezi subjektem a objektem. Toto napětí se v autorčiných románech stupňuje.

Popis krajiny při Drašarově pohřbu evokuje ponurou náladu. V protikladu autorka uvádí krásnou probouzející se krajinu přicházejícího jara, kdy Michl prožívá nejšťastnější chvíle svého života. Z této ukázky není znatelné napětí člověka s přírodou, nýbrž cítíme zde spíše souznění. „Tmavá ta zeleň ováta byla jako sněhovým popraškem, což v blízkosti nad vodami Švarcavinými vypadalo jako bílé krajkoví; mezi lukami a poli, úplně sněhem pokrytými, vystupovaly lesy viditelněji, silněji... (...) Na tomto místě procházel se kdysi – skoro před jedenácti lety – v probuzeném jaru Josef Justin; tehdy přirovnával sebe k družným vlnám, k slétajícímu se ptactvu, k rašícímu stromoví, když byl v náručí Josefčině dosáhl nejvyšší lidské rozkoše – přirozeného života...“²¹³

Až lyrickým dojmem působí závěrečná pasáž celého románu: “Do divokého lesíka protějščího vrhal se přes balvany a tříšť tmavý Hlučál; zpíval píseň zoufalou a opojivou zároveň o bouřném životě a časném zániku, o přírodě a věčnosti, o těžké cestě překážkami, než nadejde ústí v rozplynutí a míru. V jeho hukot šuměly stromy, cvrlikali ptáci, bzučel hmyz vždy hlasitěji a hlasitěji; až pak nastal veliký klid jesenního večera a jen purpurové zásvity halily les, proud, louky a chaloupku s opuštěným přístěnkem, zbudovanou ve vlhkém a zeleném jejich klíně.“²¹⁴

3.4. Tragické prvky próz

S určitým typem tragické situace se setkáváme v každém námi zkoumaném díle Terézy Novákové. Spolu s tragičnem souvisí i motiv smrti, jehož autorka taktéž hojně využívá. Musíme si však uvědomit, že v 19. století nebyla častá úmrtnost neobvyklá. Patřila do koloritu všedního dne jako neoddělitelná součást života. Nováková tedy pesimistické

²¹² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Mezi dvěma modernami. In: FORST, Vladimír (red.). *Realismus a modernost: proměny v české próze 19. století*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 152.

²¹³ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek V.: Drašar: Román kněze buditele*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, s. 319.

²¹⁴ Tamtéž, s. 326.

ladění svých próz nevytvářela záměrně, nýbrž pouze ztvárnila realitu východočeské vesnice a života jejího lidu v 19. století.

Blanka Svadbová konstatuje, že „stěžejní formální a obsahovou složkou její umělecké metody je volba dramatické, respektive mezní situace a konfliktnost jako střed fabulačního dění vůbec. Je jí východiskem při koncipování životního příběhu a při výstavbě charakteru literární postavy. S volbou určité základní dramatické situace, kterou autorka prohlubuje psychologicky své hrdiny a jejich život ve společnosti a vidění reality venkova (...), souvisí bezprostředně i spisovatelčin princip kontrastu.“²¹⁵

V *Úlomcích žuly* můžeme zaznamenat téměř ve všech povídkách motiv smrti, nejčastěji je to smrt dítěte. V lidových tradicích byl dětský pohřeb koncipován jako svatba. Lidé věřili, že zemřelá dívka se stává nevěstou Pána Boha. Dětské pohřby měly tedy i svou odlišnou symboliku. Jakožto barva smutku zde byla využívána bílá. V celém rituálu pak figurovaly postavy bílé a černé družičky. Po pohřbu následovala hostina, která měla připomínat svatební veselí. Přesto všechno však matky ztrácely své dítě, milovanou bytost, čímž byly ovlivněny po celý život.

„To máte jako svarbu, panímámo, živě hovořila babička. Dáváte i Pánu Bohu, ženichoj nejvznešenějšímu, dáváte mu i čistou, zachovalou – budete mět u něho zásluhu! Věřte, panímámo, to je ta nejradostnější svarba – třá vám připadala jako smutná.“²¹⁶

V povídce *S nůši* ztvárnila autorka motiv nemoci a následné smrti malé Milky. Milčín tragický osud je načrtnut již v předstihu. Ještě předtím, než onemocněla, se čtenář seznamuje s ponurou zimní náladou na vesnici: „Ale malé Milce nebylo souzeno ani šatů těch nosití, ani, až vyroste, v Oujezdě sloužití a se s bajčkou dobře mítí. Na pěkné léto následoval škaredý podzim a zima nijaká, vlhká, vlažná, deštivá, která ráda dává vznikat nemocem. Bylo jich ve meste dosti, ale což teprve v odlehlé vesnici, kde lékařská pomoc přístupna jest jen nejzámožnějším a i tu často přichází pozdě.“²¹⁷

V nejbídnějším domě ve vsi, kde bydlela chromá Holomková s dalšími osobami, se neštovice šířily nejrychleji. „Zde zuřila nemoc rovněž silně jako v 'dolici', lékař v nízkých, dusných, nikdy nevětraných těch děrách, kde o desinfekci, čistotě nemohlo býti ani řeči, byl úplně bezmocný.“²¹⁸

²¹⁵ SVADBOVÁ, Blanka. Teréza Nováková, povídkářka venkova. In *Česká literatura*, 1981, s. 400.

²¹⁶ NOVÁKOVÁ, Teréza. Před pohřbem. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímeck, 1919, s. 153.

²¹⁷ NOVÁKOVÁ, Teréza. S nůši. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímeck, 1919, s. 69.

²¹⁸ Tamtéž, s. 70.

Absurdita celé situace je ještě znásobena tím, že babička Loučková se ani nemůže o vnučku v nemoci starat, neboť musí každý den odcházet za výtěžkem. Dítě tak strádá, což nemálo napomáhá zhoršení onemocnění. „A tak leživalo rozpálené děcko často samotno v šeré komůrce, nikdo mu nepodal napít se, nikdo ho nepřikryl, odkopávalo-li se, v peci vyhaslo a na malé okénko dorážely dešťové kapky neb sněhové vločky, tak že bylo v sekničce ještě temněji....Jen že strach bábin a trápení se Milčino netrvalo dlouho; před 'nedělej' Milča ulehla a ve čtvrtek, aniž se jí neštovice vyrazily, byla na Boží pravdě. Ani již k sobě nepřišla, ani se s 'bajčkou' nerozloučila, - umřela jako kuře...“²¹⁹

V roce 1898 napsala Teréza Nováková črtu *Před pohřbem*, což bylo tři roky po smrti čtrnáctileté dcery Maryčky. Může se zdát tedy pravděpodobné, že bolestnou vzpomínku vložila do této povídky, kdy matce zemřela dcera. Popis pohřbu Aničky Holáskové svědčí o důkladné znalosti tohoto přechodového rituálu – dětského pohřbu.

„Uprostřed bílé kamenné sedničky stál 'lajc' z protějška přinesený a na něm malá, úzká, bledě modře natřená rakvička; v hlavách umístěn drobný 'sedánek', s něhož blikal rozsvětlený knůtek v oleji plovoucí. Víko, polepené velikým křížem ze zlatého papíru, opřeno opodál o zeď. Mdlé, o kulatou skleněnou obrubu se lámající světlo knůtku, spolu s dlouhými, lucernou vrhanými paprsky ozařovaly drobnou, táhlou postavičku v rakvičce. Bílý poloplátěný její rubášek mizel téměř pod barevnými obrázky; modrající ručky otočeny růžencem z černých korálků, plechových řetízků a křížků, bradička již zabořila se v kraječky, v něž byl rubášek u krku sebrán, bezbarvá, šedavá ústka usmívala se v míruplném klidu. Kolem pevně zamknutých oček jevíly se hluboké, černomodré stíny, za to tím zřetelněji a leskleji ve své žlutavé bělobě vystupovalo čelo; rusé vlásky, sčesané poněkud ke spánkům, pokryty na temeni uměle spleteným hustým věnečkem z rozmariny, jehož slabá vůně mísila se v podivnou směs s výpary dohořívajícího oleje a zápachem mrtvého těla, jež počínalo tlítí.“²²⁰

Neznalost a strach lidí z nemocí autorka vypodobnila v povídce *Halouzky*. Lékařská pomoc nebyla v této době chudým lidem přístupná, tudíž jakákoli nákaza pro ně znamenala ohrožení života. To, na jakou chorobu člověk zemřel, se často ani nezjistilo, neboť v úvahu přicházelo vždy jen několik známých onemocnění. „Již v Poříčí varovali ji lidé, s nimiž se setkávala, aby tam nechodila, že děvče zemřelo na nějaký mor, na cholera, proto bylo tak rychle pryč, proto u Kroulíků s pohřbem tak spěchají. Stejně z toho bude pozdvižení,

²¹⁹ NOVÁKOVÁ, Teréza. S nůši. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 71.

²²⁰ NOVÁKOVÁ, Teréza. Před pohřbem. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 141.

posvícení a muzika bude zakázána, páni z města budou to vyšetřovat – zase z toho budou nějaká břemena!²²¹

V této povídce autorka využívá metodu protikladu. Do opozice je postaveno radostné mládí a tragédie zmařeného života. „Kačenka vedla budoucí svou tchyni do komory, kde na prkně ležela Anička. Byla již přistrojena, měla na sobě bleděmodrou mezulánku s růžovou pentlí, červený, vyšíváný životek s puntem, v němž byla přijímána a košilku s vejložkem, která jí za posledních hodin jejího života nadělala tolik starostí. Nikomu již nepřípadlo poslati košilku k Helence, švadlence na hrázi; navlékli ji děvčátku, jak ji našli v komoře.“²²² Až absurdně ve srovnání s tragickou smrtí působí Aniččina „nejdůležitější starost“ – čistá košilka k muzice.

Nezkreslený obraz mrtvé dívky nám Nováková podává v závěru povídky: „Krásné, kvetoucí děvče bylo k nepoznání změněno; nebyl to jen odlesk kalné lampičky, ve hlavách rozžaté, co činilo její tvář tak příšerně žlutou; náhlá a strašná nemoc proměnila v ní všecku krev – tu tam na lících, či, rukou jevíly se již fialové skvrny. Jen tmavé řasy a obočí, pravidelné rysy a černý kolem čela kroužící se vlas ponechala jí smrt.“²²³

Tragické ladění spatřujeme v *Dětech čistého živého* téměř na každé stránce. Autorka v tomto díle směřuje k větší dramatickosti a tragice osudů jednotlivých postav. Můžeme se domnívat, že k tragickému vyznění celého románu přispívá i to, že Nováková nedlouho předtím ztratila svého milovaného syna Theodora.

Již na začátku celé prózy se čtenář dějově ocitá na hřbitově, kde hrobník právě vykopává lidské ostatky z hrobů, aby je uvolnil pro další mrtvé. Tato scéna je pak příznačná pro pojetí celého románu. „Kopal nedlouho, odhodil vedle sebe jen několikrát rýčem drn a hlínu pod ním, travnými stébly promíšenou, a již počala se mu objevovati zpukřelá prkna, bílé do nich vbité hřebíčky, již pod údery se prkna sesunula a stranou do hlíny žluté a lepkavé vysypaly se kosti a lebka. Machata sebral je do ošatky, prkna položil podle sebe,...(...) Spěšně oklepal s prken černý prach mrtvolný, narovnal je na sebe a odnášel do pozadí márnice, kde úhledně na poličkách narovnány byly až do stropu kosti po léta na hřbitůvku vykopávané.“²²⁴

Dramaticky působí smrt jednoho ze členů sekty, Faimona, jehož umírání provází definitivní odřeknutí se katolické víry. „Nemocný Faimon si jí nevšiml; byl asi sklíčen

²²¹ NOVÁKOVÁ, Teréza. Halouzky. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 191.

²²² NOVÁKOVÁ, Teréza. Halouzky. In: *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 193.

²²³ Tamtéž, s. 193.

²²⁴ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Děti čistého živého*. 4. vydání. Praha: Odeon, 1966, s. 12.

značnými bolestmi, tiskl k sobě bezbarvé rty, zavíral oči, vraštl zryhované čelo a zatínal ruce v pěst. Jeho temná, jindy žlutavá tvář byla bolestmi a horečkou do ruda rozpálená a bylo viděti, jak pot smáčí hubená, kostnatá prsa, na nichž hrubá košile nepokojnými pohyby se odhalila²²⁵

Dramatická scéna v světnici, kde Faimon zemřel pak plně odráží způsob jeho života. Vše je neurované, rozházené, čímž je naznačeno, jak těžký život Faimon měl. Taková ho pak potkala i smrt, která s jeho životem plně koresponduje. „Postel byla všeccka rozválena, těžká duchna svezla se na zem blíže dveří a v rozházených poduškách ležel Faimon polonahý a již tuhnoucí. Na zcuchané košili a nohavicích, které odhalovaly hnědé, nyní zvolna promodrávající maso, na rozšklebených, zcela otevřených ústech, z nichž vyčnívaly zbytky předních zubů, na očích v sloup obrácených a víčky nekrytými a na celé jeho zkroucené postavě bylo znáti, jak těžce k smrti pracoval.“²²⁶

Poslední román Terézy Novákové, *Drašar*, vypráví životní tragédii člověka, jemuž se nepodařilo díky dobovým konvencím dosáhnout spokojeného života. Michl se po celý život snaží zajistit si rodinné štěstí. Autorka jeho tužby neodsuzuje, ba spíše naopak, staví se k nim jako k běžným lidským potřebám, které mu byly odepřeny.

Oproti předchozím románům není Drašarova smrt nijak dramaticky a podrobně popsána. Nováková pouze konstatuje Michlovu smrt: „...na mrtvém obličejí spočívá hluboký, úplný klid. Kolem úst, jindy tak bolestně a nepokojně cukajících, nebylo ani oné výčitky, již tak podivně dojmají zemřelí; krásně rýsovaly se dlouhé černé řasy na snědé tváři, která nyní po delší chorobě vypadala skoro bělejší... (...) Zdálo se mu, že rysy obličejí se mění a špičatí, že boltce uší ze své hnědi přecházejí do mrtvolného fialova, že rty, byť pevně staženými, pronikají drobounké bublinky rozkladné pěny, - - prkno, rakev již by tu měla býtí!“²²⁷ Michlova smrt byla tedy klidná, což zřejmě ukazuje na skutečnost, že hlavní hrdina s ní byl smířen. Takovýto způsob smrti Nováková prezentuje poprvé až v *Drašarovi*.

²²⁵ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Děti čistého živého*. 4. vydání. Praha: Odeon, 1966, s. 227.

²²⁶ Tamtéž, s. 239.

²²⁷ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek V.: Drašar: Román kněze buditele*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, s. 312.

3.5. Naturalistické rysy tvorby Terézy Novákové

V úvodu této kapitoly je nejprve nutné vymezit pojem naturalismus. Francouzské slovo „naturalisme“ má svůj prapůvod v latině, přičemž „natura“ v českém překladu znamená příroda. Základním požadavkem naturalistické tvorby je věrnost realitě. Tento směr podléhá zákonitostem přírody, je zde vyloučeno jakékoli subjektivní působení autora. Vše se řídí stejnými zákony jako přírodní vědy. „Umělecké dílo funguje jako experiment, při němž vědomí umělce (tempérament) zastupuje přírodovědnou měřicí aparaturu...“²²⁸

Přírodní zákony jsou v rámci tohoto směru aplikovány na jednání člověka i lidské společnosti jako celku. Postavy jsou zachycovány na pozadí svých biologických instinktů a duševních stavů. „Hrdina literárního díla je chápán jako tvor individuálně fyziologicky determinovaný.“²²⁹

Záměrem autora je zachytit skutečný život člověka. Naturalismus klade velký důraz na podrobné popisy prostředí a situací. Naturalisté neváhají zobrazovat surovost, násilí, umírání, erotické scény či odporné výjevy. Podotýkáme však, že úlohou naturalistů nebylo pobuřovat, ale popsat skutečnou realitu.

Sama Nováková napsala ve své stati *O podmínkách zdárné tvorby umělecké v naší literatuře*²³⁰, že tvorba realistická či naturalistická líčí negativní stránky lidského života proto, že takové skutečnosti se v životě člověka skutečně vyskytují. Myslí si, že naturalismus je stejně tak krajním uměleckým směrem, jako je idealismus.

S naturalistickými výjevy se setkáváme především při zachycení procesů umírání či při obrazech mrtvých lidských těl. Takové scény můžeme zaznamenat již v povídkách v *Úlomcích žuly*.

V povídce *S nůši* vypravěč výstižně popisuje proces stárnutí. Reflektuje také vliv nemoci na stařenčinu fyzickou podobu. „Ve špitále zápasila stařena dlouho s nemocí a blouzněním; konečně se probudila k vědomí, slába jako moucha, zhubenělá na kostru. Její osmahlé a růžové jindy tváře zbělely, vlasy dosti husté, které měla ve zvyku tak pečlivě pod šátek uschovávat, slezly jí skoro nadobro s hlavy...“²³¹

²²⁸ NÜNNING, Ansgar (ed.). *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2006, s. 541.

²²⁹ VLAŠÍN, Štěpán et al. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Orbis, 1977, s. 172.

²³⁰ Srov. NOVÁKOVÁ, Teréza. O podmínkách zdárné tvorby umělecké v naší literatuře. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek VI.: Roztroušené kapitoly*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1961, s. 87 – 99.

²³¹ NOVÁKOVÁ, Teréza. *S nůši. Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímek, 1919, s. 93.

V románu *Jan Jílek* jsou prvky detailního popisu biologických procesů člověka přítomny ještě ve větší míře, než jsme měli možnost pozorovat v *Úlomcích žuly*. Takové pasáže nacházíme především tehdy, když je Jan Jílek vězněn v litomyšlském vězení.

„...avšak neustálá nečinnost, nepřírozené polohy tělesné v kládě neb při špalku, nedostatečná strava a otravný vzduch mučírny způsobily v něm změnu. Zhubl strašlivě, hřbet, na němž dlouho nechtěly se hojiti rány a ještě déle trvaly modřiny, nahrbil se, kolena ohýbala se a klesala; pleť jeho, vždy bledá, stala se téměř přišernou bezbarvými rty a kruhy kolem očí, chmýří kolem úst a na lícních kostech vzrostlo v řídký a plavý vous a husté vlasy stejné barvy spadaly, s vousem se mísíce, až na špičatá, vyhublá ramena hochova. Mírné a neparné vzezření proměnilo se v podobu přímo zdivočilou; kdokoli v plném světle věžeňského dvora jej spatřil, couvl před ním ulekán...“²³² Nováková cíleně stylizuje vzhled Jana Jílka do hrůzných podob, což dodává hrůzným podmínkách věznice ještě větší působnost.

Pocity odporu, hnusu i hrůzy navozuje detailně popsany výjev věžeňské cely. Zde dochází u hlavní postavy až k degradaci vlastní hrdosti, vlastního „já“. Jan Jílek sám sebe přirovnává k červu, či k mrtvole k hrobě. Atmosféra této podzemní kobky opravdu připomíná temný hrob, kde nezvaní tvorové již téměř způsobují rozklad člověka. Nováková v této scéně ukázala svůj velký cit pro detail, jenž má až naturalistické ladění.

„Zasvitlo-li slunce za pozdních hodin odpoledních v okénko a ozářilo-li část stěn, bylo viděti stopy, kudy po nich lezli slimáci; dostaly-li se paprsky až do některého kouta, odkryly hbitého slepýše, nemotornou žabu vodní neb i veliké krysy, které podzemními děrami z věžeňského dvora a od náhonu i od řečiště Loučné sem vnikaly a navzájem před sebou utíkaly a se pronásledovaly. Mezi nimi pobíhali tlusté drobné stonožky a škvoři a podél stěn houpali se pavouci v širokých sítích, od stěny jedné k druhé rozpředených. (...) I sedával po celé dny a často i po část noci v hlubokém vlhkém prachu sklepeníčka a cítil, kterak šeredná ta havěť leze mu po nohách, ba i po trupu, kterak studené tělo žabí ve skoku dotýká se nahé jeho kůže a myši kolem něho pobíhají. (...) ...vskutku jako bídný červ v prachu leží a takřka na zašlápnutí čeká, rozmnožila se lítost jeho a on plakal vždy silněji. S jakýmsi tupým odevzdáním se ani nedbal, když podle sykotu a šustotu seznal, že nezvaná havěť kolem těla jeho a na nohách provádí své rejdy, pravil si, že je jako mrtvola v hrobě, k níž ničující červi plné mají právo...Vzlykal a rozčiloval se tak dlouho, že všecko jeho tělo bylo pokryto

²³² NOVÁKOVÁ, Teréza. Jan Jílek. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 87.

hojným potem; nohy, potřísněny jsou prachem a hlínou, v níž se bořily, pokryly se jakoby hmotným vlhkým obalem.“²³³

S obrazy mrtvých osob jsme se setkali již v souboru *Úlomky žuly* několikrát. Počínaje románem *Jan Jílek* zařazuje autorka do svých próz i scény, kde líčí proces umírání. „Vlas a vous zbělely úplně, zubů v ústech skoro není, oči jsou silně zapáleny, tvář rozryta hlubokými vráskami, zažloutlá a pokryta oním zvláštním šedým odstínem, který objeví se na každé tváři jen jednou, - stínem to smrti. (...) Poslední slova již jen chraptěl – chtěl pozdvihnouti ruce, - ale přišel konec, klesl zpět a zůstal nehybně ležeti se zraky rozevřenými, s bílými vlasy potem k čelu přilepenými. Čelist' se zastavila v pohybu, jazyk ulpěl na rtech, ani dechu již jimi neprošlo.“²³⁴

I v *Drašarovi* jsou přítomné rysy naturalismu. Hlavní hrdina je ovládán svými pudy. Městská společnost, která je k jeho chování značně kritická, ho vlastně determinuje k tomu, aby žil v ústraní a nemohl se naplno věnovat své profesní dráze.

²³³ NOVÁKOVÁ, Teréza. Jan Jílek. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 102.

²³⁴ Tamtéž, s. 160.

4. Závěr: vývojové proměny tvorby Terézy Novákové

Literární tvorbu Terézy Novákové lze rozdělit do několika okruhů podle toho, jakým způsobem autorka k dané látce přistupovala. Nováková se ve své tvorbě vyvíjela až do konce života. Je proto nesnadné zařadit ji do určitého uměleckého směru.

První tvůrčí etapou spisovatelčiny tvorby jsou romanticky pojaté povídky, které mají často vlastenecké téma. Období můžeme ohraničit roky 1876, kdy Nováková napsala svou první čtu, a 1893, kdy autorka vytvořila svou první realistickou povídku *Drobová polévka* Prózy, které Nováková napsala mezi těmito roky, jsou většinou sentimentálně laděné. Právě do tohoto období spadá vznik první rozměrnější skladby Terézy Novákové – *Maloměstského románu*. Je nutné podotknout, že některé konflikty, které později rozvíjejí hrdinové autorčiných románů, jsou již naznačeny v těchto prvotinách. Některé povídky jsou výrazně autobiografické (*Z mého rodného domu*, *Z jarních dob*), jiné jsou črty z měšťanské společnosti (*Klepy z plesů*, *Z naší národní společnosti*), kde místy můžeme vycítit satirický tón. Jednotlivé obrazy skutečnosti jsou poznamenány romantickým patosem a vyumělkovaností. Tyto práce, jimiž se však v naší studii nezabýváme, můžeme označit jako prolog k autorčiným pozdějším prózám.

V roce 1885 Nováková, ovlivněna prázdninovým pobytem v jižních Čechách, píše dvě povídky (*Na saních*, *Železný kříž*), které jsou již plně dějově zasazeny do venkovského prostředí. V nich se již projevují některé realistické prvky, jako je kresba prostředí či psychologie jednotlivých postav. Syžet je však stále romantický. V *Železném kříži* můžeme najít motivy, jež se později objevují ve vyspělé realistické povídce *Halouzky*. Za zmínku zde ještě stojí črta *Lojzicka Hendrychova, dívka z lidu*, v níž Nováková využívá ještě důkladnější vykreslení psychologie hlavní postavy. V tomto příběhu je patrná jakási drsnost, jelikož vypravěč skutečnost nepřikrášluje.

Nováková se v 80. letech postupně stále více seznamovala s východočeským venkovem, k čemuž jí napomohly prázdninové pobyty v Budislavi. Tato vesnice jí doslova nadchla. Stala se dějištěm jejích prvních realistických próz, které zařadila do souboru *Úlomky žuly*. Zde se Nováková neprojevila pouze jako folkloristka znající prostředí Budislavi, ale i jako spisovatelka, která bohatě využívá psychologického i popisného detailu. Vznik *Úlomků žuly* můžeme považovat za druhé autorčino tvůrčí období.

V souboru *Úlomky žuly* se setkáváme s podrobnými popisy dobových krojů, obydlí, obyčejů či rituálů, což odkazuje na realistické zpodobnění světa. Tyto podrobné popisy ustupují postupně v jejích románových pracích do pozadí. Vypravěč Terézy Novákové se již tolik nesoustředí na folklorní detail, jako tomu činil v případě povídek v souboru *Úlomky žuly*.

Jakožto třetí období tvorby Terézy Novákové můžeme uvést dobu, kdy vznikaly autorčiny romány *Jan Jílek*, *Jiří Šmatlán* a *Na Librově gruntě*. Tyto románové skladby napsala autorka v letech 1895 – 1901 v Praze, kam se v roce 1885 vrátila z litomyšlského pobytu. S sebou do Prahy si přivezla náměty na všechny tři romány, které nasbírala za svých studijních cest po Vysokomýtsku, Litomyšlsku a Poličsku. Prózy pak lokalizovala právě do těchto míst.

Můžeme soudit, že všechny tři romány jsou psány v duchu dokumentárního realismu, jelikož předlohou jim byli skuteční lidé, skutečné události a skutečná místa. Nováková také s velkou přesností zaznamenala oděvy, krajinu, lidové zvyky a slavnosti. Musíme si však uvědomit, že metoda dokumentárního realismu není prosté kopírování skutečnosti. Spisovatelka neusilovala o zpracování látky do podoby kroniky, nýbrž cíleně konstruovala uměleckou fikci. V těchto románech nestojí již v popředí folklor, ale spíše jedinec, jenž usiluje o lepší a spravedlivější život. Toto úsilí pramení většinou z náboženské nespokojenosti.

Prózy *Jan Jílek* a *Jiří Šmatlán* jsou zaměřeny výhradně na životní osudy hlavního mužského hrdiny, přičemž můžeme pozorovat, že psychika hlavní postavy je složitá a vnitřně rozpolcená (Šmatlánovo neustálé hledání pravdy). V těchto románech využívá vypravěč často podrobných popisů i k tomu, aby podtrhl určitou atmosféru (obraz světlice, kde umírá Jílkův otec).

Román *Na Librově gruntě* věnuje, na rozdíl od dvou předchozích románů, prostor i vedlejším postavám, což více odpovídá koncepci románového útvaru. Oproti *Janu Jílkovi* a *Jiřímu Šmatlánovi* je zde také patrná vlastenecká tendence.

Čtvrtou etapou tvorby Terézy Novákové je období po roce 1901, kdy zahynul při botanickém průzkumu řeky Labe její syn Theodor. Toto období trvalo až do autorčiny smrti v roce 1912. V průběhu těchto let vytvořila Nováková svá dvě vrcholná díla – *Děti čistého živého* a *Drašara*.

Kritici díla Terézy Novákové autorce vytýkali, že román *Děti čistého živého* je příliš ponurý, což přičítali zármutku nad smrtí syna Theodora. Postavy v románu *Děti čistého živého* procházejí konfliktními situacemi a prožívají tragické životní zvraty. Této koncepci románu podřídila i jazykovou složku, která je založená na nelibozvučnosti.

Nováková se v *Drašarovi* neomezuje pouze na východočeskou oblast, ale děj přenáší i na další místa, což román odlišuje od jejích předchozích prozaických děl. Na základě zmínky o Michlově manifestu k obyvatelům Poličky v románě *Na Librově gruntě* se můžeme domnívat, že se Nováková zabývala Drašarovou osobností již dříve.

Nováková v *Drašarovi* polemicky nahlíží na české národní obrození, přičemž ho nezobrazuje romanticky, ale v celé jeho rozporuplnosti. Michl není pouze obětí dobových poměrů, ale je i obětí svých vlastních omylů, nedostatků a své nerozhodnosti.

Komplexnost vypravěčského hlediska je znatelná i v popisech prostředí a krajiny. Pohled vypravěče na přírodu a také vzájemný vztah postav a krajiny se v průběhu spisovatelčiny tvorby vyvíjely. Na popisy prostředí se zaměřovali i doboví kritici díla Terézy Novákové, kteří vznášeli námitky na jejich přílišnou rozsáhlost.

Sama Nováková napsala ve své stati *O podmínkách zdárné tvorby umělecké v naší literatuře*, že autor, který chce napsat literární dílo, se musí nejprve věnovat studiu a pozorování daného prostředí, kam chce zasadit děj své práce. Nováková tedy vysoce vyzdvihuje pozorovatelský talent spisovatele.²³⁵

V líčení prostředí v *Úlomcích žuly* vypravěč kombinuje regionální znalosti s básnickými obrazy. Obrazy, kde líčí krajinu, symbolizují mentalitu postav, ale také jejich momentální psychický stav. Dochází zde tedy ke ztotožnění pocitů postav s krajinným motivem.

Propojenost přírody s osudem člověka můžeme pozorovat například v povídce *Halouzky*. V přírodě, kde Anička hledá ochranu, vládne letní horko. Sluneční žár je pojat jako ničivá síla všeho živého, je tedy i Aniččinou záhubou. Líčení krajiny má tedy nejen funkci dramatickou, ale i psychologickou či symbolickou.

V tvorbě Terézy Novákové pak nabývá krajinný prvek postupně stále větší váhy. Krajinu ve svých románech vystihuje stále obsírněji. Konkrétní líčení krajiny má nejenom funkci popisnou a informativní, ale také prohlubuje psychologický profil postavy. Pocity postavy se pak s krajinným prvkem ztotožňují, konfrontují, či jsou s ním v kontrastu.

²³⁵ Srov. NOVÁKOVÁ, Teréza. O podmínkách zdárné tvorby umělecké v naší literatuře. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek VI.: Roztroušené kapitoly*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1961, s. 87 – 99.

V románech Terézy Novákové pozorujeme autorčinu znalost i ostatních lokalit východočeského kraje, čímž se samozřejmě její smysl pro krajinné líčení zlepšoval. V románě *Jan Jílek* sledujeme v souvislosti s kresbou krajiny i Jílkovo vlastenectví.

V románových pracích můžeme vnímat napětí mezi postavou a vnějším světem, tedy mezi subjektem a objektem. Toto napětí se v autorčiných románech stupňuje.

Nováková v *Dětech čistého živého* vypravěčskou techniku kresby prostředí a krajiny oproti předchozím prózám ještě více propracovala. Drsné podnebí krajiny tohoto románu utváří, ovlivňuje a doplňuje charaktery hlavních hrdinů. V próze cítíme napětí mezi vnitřními psychickými stavy postav a krajinou.

Krajina v *Dětech čistého živého* je pro člověka jen občas pevnou zemí, které se může přidršet. Ve většině případů je však krajina k člověku netečná. Někdy je dokonce symbolem nestálosti dosavadních jistot člověka (Růženka Lexová). Krajina pro člověka také znamená podnět pro jeho starosti a tísně. Postavy v *Dětech čistého živého* tedy buď nevnímají klidnou krajinu vedle sebe, nebo si jí uvědomují jako svůj protiklad. Další možností je to, že krajina a vnější prostředí poskytují člověku uklidnění a rovnováhu.

Krajinné prostředí v *Drašarovi* je nezávislé na subjektu. Krajina a příroda se hlavnímu hrdinovi jen výjimečně stávají opěrnou půdou. Pokud se to však stane, tak krajina vystupuje jako činitel, který napjatou mysl člověka uklidňuje.

Postavy ženské a mužské autorka vymezuje kontrastně. Počínaje povídkami v *Úlomcích žuly* charakterizuje Teréza Nováková postavy nepřímo a více než v prózách z let osmdesátých se zaměřuje na povahové znaky jednotlivých hrdinů. Již v těchto povídkách sleduje vypravěč vývoj literární postavy komplexně, ačkoli čtenáři se může zdát, že jí představuje pouze zkratkovitě.

V *Úlomcích žuly* představují hlavní postavy ženy, které jsou neustále postavovány do mezních situací. Muži v povídkách jsou často vykresleni jako postavy negativní, toužící po majetku, či nedokázající finančně zajistit rodinu.

V románové tvorbě naopak vystupují jakožto hlavní postavy muži, kteří tvoří protipól ženským postavám. Nejsou to však postavy podřadné, jelikož dotvářejí děj, charakteru mužů a nezřídka i usměrňují jednání hlavní postavy. Muži jsou v románech pojeti jako osoby zabývající se duchovními zájmy, čímž tvoří protiklad k prakticky orientovaným ženám (Jan Jílek, Jiří Šmatlán a Justin Michl). Muži v románech svým způsobem vytyčených cílů dosáhnou (oproti ženám v povídkové tvorbě).

Až v *Dětech čistého živého* vystupuje výrazná ženská postava, kterou můžeme přirovnat k postavám mužským, a to Helena Koutná. Poprvé ve východočeských románech se tedy v *Dětech čistého živého* uplatňuje ženský element vedle elementu mužského. Žena je v tomto díle mužovou pomocnicí, není již pouze nechápavou „přízemní“ postavou. Próza tak nabývá na dramatičnosti i protikladnosti postav.

Vypravěč nepopisuje stejně rozsáhlými úseky životní osudy svých hrdinů, ale zaměřuje se nejvíce na období, které je pro vývoj dané postavy klíčové. Některé úseky života hrdinů tedy jen stručně přechází (*Jiří Šmatlán, Drašar*).

V *Dětech čistého živého* a v *Drašarovi* se objevuje i metoda nepřímé charakteristiky postav.

Je nutné také zmínit vývojové proměny autorčiných próz z hlediska zobrazování milostných citů. Zatímco v *Úlomcích žuly* se s projevy milostné náklonnosti setkáváme jen v rámci promluvových pásem postav (povídka *Na faře*), v *Jiřím Šmatlánovi* již vypravěč v náznacích popisuje milostné sblížení hlavního představitele a Plíhalové, v *Drašarovi* vypravěč neváhá s vykreslením otevřené erotické scény. Otevřenými milostnými scénami se Teréza Nováková může rovnat k autorům modernistické tvorby počátku 20. století.

Vývojové posuny v autorčině komplexním uměleckém rukopisu můžeme nahlédnout i prostřednictvím výskytu určitých jazykových prostředků, především pak využitím nářečních tvarů v prózách. Vycházíme z reflexí kritiků jejího díla, kteří se shodují na tom, že jazyk, jakým postavy v prózách mluví, je nelibozvučný. Usuzujeme však, že nelibozvučností jazykových prostředků je dosaženo toho, že jazyková stránka ještě více podtrhuje tvrdé podmínky nejvýchodnějších Čech.

V jazykových prostředcích, kterých autorka využívá v prózách let osmdesátých, je zřejmá převaha knižních výrazů. Můžeme sledovat, že autorka využívá ve svých prózách z tohoto období mnoho popisných pasáží. Přímá řeč se v nich nachází velmi málo. Autorka s ní většinou oživuje dlouhé vypravěčské partie. Všechny postavy se vyjadřují stejným jazykem. Neexistuje zde jazyková rozrůzněnost postav, jako to můžeme vidět v realistických prózách Terézy Novákové, kdy jazyk postavu zároveň charakterizuje.

Vývojový přelom znamenají pro autorčinu tvorbu 90. léta. Pro prózu z 90. let je charakteristické věrné zachycení východočeského nářečí. Tento dialekt je někdy pro čtenáře

až nesrozumitelný, čehož si zřejmě byla vědoma i autorka, neboť text opatřila velkým množstvím vysvětlivek. Propracovanost zvláštností lidové mluvy v textu svědčí o tom, že Nováková lidovou řeč pečlivě studovala. Příklon k nářečí (chybějící v jejích předchozích prózách) Novákové umožnil celkově zintenzivnit působivost jejího uměleckého výrazu. Autorka si byla vědoma toho, že k nejvýraznějším znakům venkovského lidu patří jeho řeč. Chce-li tedy zdokumentovat život obyvatel východočeského venkova, musí se naučit jejich mluvě.

Mluvený projev postav se však od sebe vzájemně odlišuje. Postavy jsou vlastně prostřednictvím dialektu charakterizovány. Máme na něm možnost také pozorovat sociální příslušnost postav. Nejvíce nářečních prvků používají osoby starší generace, které jsou tak protikladem k postavám mladších lidí, kde jsou některé nářeční zvláštnosti setřeny. Jako příklad si můžeme uvést mluvu stařenky Chlebounky (*Drobová polévka*), která plně využívá prvků dialektu. Prvky dialektu také téměř nevyužívají osoby pocházející z města. I v promluvovém pásmu vypravěče je patrný vliv lidové mluvy (například názvy pokrmů v povídce *Zrána před svatbou*). Děj povídek je nesen především dialogem. Popisné pasáže se objevují pouze na začátku jednotlivých povídek či při změně prostředí.

V románu *Jan Jílek* jsou některé nářeční prvky zcela odlišné od dialektu v okolí Budislavi, jenž jsme měli možnost pozorovat v *Úlomcích žuly*. To svědčí o lokální rozrůzněnosti jazykových prostředků ve východních Čechách.

V pozdějších románech Nováková nahradila některé nesrozumitelné nářeční výrazy obecnou češtinou. V posledních románech se objevují i četné knižní výrazy.

V *Drašarovi* je hojně využito přímé řeči. Prostřednictvím dialogů se dozvídáme charakteristiku jednotlivých postav. Dialog je i dějovým hybatelem. Jazyk prostého lidu, poznamenaný nářečními prvky, se zřetelně odlišuje od jazyka představitelů českého národního obrození. Michl svým vyjadřováním pak stojí na pomezí jazyka venkovanů a občanů města. Celkově však můžeme usuzovat, že spisovatelka užívá dialektu méně než například v *Úlomcích žuly*, přičemž nesrozumitelné nářeční zvláštnosti zcela vymizely.²³⁶

Ve všech námi zkoumaných autorčiných prózách se nějakým způsobem objevuje tragično. Spolu s tragičnem souvisí i motiv smrti, jehož autorka taktéž hojně využívá. Musíme si však uvědomit, že v 19. století nebyla častá úmrtnost neobvyklá. Patřila do koloritu

²³⁶ Analýza jazykové tvářnosti textů Terézy Novákové nebyla prioritou naší práce. Komentujeme jí pouze v souvislosti s nářeční problematikou a charakteristikami literárních postav.

všedního dne jako neoddělitelná součást života. Nováková tedy pesimistické ladění svých próz nevytvářela záměrně, nýbrž pouze ztvárnila realitu východočeské vesnice a života jejího lidu v 19. století.

Tragické ladění spatřujeme v *Dětech čistého živého* téměř na každé stránce. Vypravěč v tomto díle směřuje k větší dramatickosti a tragice osudů jednotlivých postav. Můžeme se domnívat, že k tragickému vyznění celého románu přispívá i to, že Nováková nedlouho předtím ztratila svého milovaného syna Theodora. Výjevy četných pohřbů v *Dětech čistého živého* jsou příznačné pro celé pojetí románu.

Smrt člověka odráží způsob jeho života, což můžeme pozorovat například u Faimona (*Děti čistého živého*). V některých případech je však smrt klidná, což můžeme sledovat u Justina Michla, který byl zřejmě se smrtí smířen.

Autorka prostřednictvím zvolené vypravěčské techniky volí v prózách dramatické a mezní situace, s čímž souvisí i již zmíněný princip kontrastu. V povídkách ze souboru *Úlomky žuly* prožívají životní tragédie ženy, v románech pak trpí převážně muži. Dramatickými situacemi jsou pak postavy ovlivněny do další životní etapy. Další vývoj postav je tedy značně determinován.

Ve svých prózách Teréza Nováková projevuje velký cit pro detail. Ten má v některých scénách až naturalistické ladění. Nováková se nestavěla proti naturalismu, což nám potvrzuje její studie *O podmínkách zdárné tvorby umělecké v naší literatuře*²³⁷, kde autorka sama soudí, že tvorba realistická či naturalistická líčí negativní stránky lidského života proto, že takové skutečnosti se v životě člověka skutečně vyskytují. Myslí si, že naturalismus je stejně tak krajním uměleckým směrem, jako je idealismus.

S naturalistickými výjevy se setkáváme především při zachycení procesů umírání či při obrazech mrtvých lidských těl. Takové scény můžeme zaznamenat již v povídkách v *Úlomcích žuly*.

V románu *Jan Jílek* jsou prvky detailního popisu biologických procesů člověka přítomny ještě ve větší míře, než jsme měli možnost pozorovat v *Úlomcích žuly*. Pocity odporu, hnusu i hrůzy navozuje například detailně popsany výjev cely, kde je *Jan Jílek* vězněn. Zde dochází u hlavní postavy až k degradaci vlastní hrdosti.

²³⁷ Srov. NOVÁKOVÁ, Teréza. O podmínkách zdárné tvorby umělecké v naší literatuře. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek VI.: Roztroušené kapitoly*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1961, s. 87 – 99.

I v *Drašarovi* jsou přítomné rysy naturalismu. Hlavní hrdina je ovládán svými pudy. Městská společnost, která je k jeho chování značně kritická, ho vlastně determinuje k tomu, aby žil v ústraní a nemohl se naplno věnovat své profesní dráze.

Úlomky žuly znamenají vývojový zvrat v autorčině tvorbě. První řadou *Úlomků žuly* se Nováková poprvé projevila jako výrazná tvůrčí osobnost a prokázala, že dokáže své poznatky o východočeském venkově umělecky ztvárnit pomocí realistické metody. Konkrétní obrazy skutečnosti v *Úlomcích žuly* jsou tedy jednoznačně neromantické.

Velkou váhu v próze Terézy Novákové má prostředí obklopující člověka. Postavy nacházejí v přírodě útěchu, ale také jsou jí determinovány. Vykreslení vnějšího světa je objektivní. Z vypravěčského hlediska krajinu pozorujeme jako pevně danou skutečnost, která je na člověku nezávislá. Nemá vliv na jedincovo momentální psychické rozpoložení.

Doboví kritici shledávali rozsáhlé objektivní popisy krajiny, vesnic a přírodních scénérií jako statické a neopodstatnělé. Prostředí, ve kterém se postavy vyskytují, je ustálené, čímž tvoří protiváhu neurovanané mysli člověka. Nováková některými svými popisy prostředí dokáže nepřímo naznačovat další vývoj děje (*Děti čistého živého*).

Popisy vnějšího světa se v prozaické tvorbě Terézy Novákové uplatňovaly stále významněji. Přírodní scénérie próz můžeme označit za významné spolunositele celkové atmosféry určité situace.

Můžeme pozorovat, že Nováková se při zobrazování vnějšího prostředí výrazně odlišila od svých současníků, kteří ve své tvorbě zobrazovali krajinné motivy subjektivně a s dávkou lyrizace (Vilém Mrštík), neboť próza impresionistická pojímala krajinu jako odraz duše člověka. Na základě objektivního zpodobování prostředí ukazuje Nováková osudy postav v jejich reálných souvislostech.

Nováková se v průběhu svého literárního vývoje stále více věnovala psychologickému portrétu postav. Tuto psychologickou analýzu autorka zdokonalovala. Tím překračovala hranice venkovského realismu až k postupům prózy psychologické.

V posledních románových pracích Terézy Novákové se objevují prvky vnitřního monologu, jejichž působivost je ještě znásobena psychologickou charakteristikou postav. Autorka jednotlivé skutečnosti hodnotí z více možných úhlů. Pozoruhodné je i to, že hrdinové

sami kritizují prostředí, kde žijí. Zároveň jsou však svým okolím poměřováni a souzeni. Na první pohled se nám může zdát, že tragické zvraty v osudu člověka jsou předem dané. Osobní tragédie však jsou spíše založené na reálných příčinách, na kterých se postavy samy podílejí.

Ve stati *O podmínkách zdárné tvorby umělecké v naší literatuře*²³⁸ vznáší Nováková mínění, že subjektivita je vytlačena objektivitou, a že realismus vytěsnil romantismus z literatury. Touto teoretickou myšlenkou se sama řídila i v praxi. Vymanila se ze subjektivních líčení (80. léta) a přešla k objektivnímu vidění světa.

Teréza Nováková napsala svá vrcholná díla na přelomu 19. a 20. století. Pomyslně tak stojí na předělu dvou uměleckých etap české literatury. Charakterem a tematikou svých próz jí můžeme přirovnávat k autorům českého venkovského realismu 19. století, ale zároveň se svými díly přiblížila umělecké tvorbě 20. století, což dokazuje vykreslení vnitřního života postav a jejich citů. To předvedla hlavně v jejím posledním románu, *Drašarovi*.

Vývojový posun autorčiných děl je znatelný i v tom, že Nováková přechází od jednoduchých příběhů po kompozičně složitě románové skladby, v nichž konstruuje hluboce realistické obrazy skutečného života. Vzestupnou tendenci má i autorčin jazykový vývoj.

Z Terézy Novákové, dívky z rodiny s měšťanskými kořeny, se v průběhu života stala důvěrná znalkyně českého venkova. K tomu, aby se jí stala, jí napomohl její velmi vytříbený pozorovatelský talent, který přispěl k rozvoji spisovatelčina realistického vidění světa.

Spisovatelku Terézu Novákovou nelze automaticky zařadit do určitého uměleckého směru. Nováková je autorkou jak romantických črt, tak realistických próz s prvky naturalismu. Jednotlivá díla vykazují v určitých fázích její kariéry příslušnost k různým dobovým uměleckým směrům

Pokusili jsme se naznačit hlavní vývojovou linii a slohové tendence děl Terézy Novákové a ukázat složitost celkového autorčina uměleckého vývoje, kdy realistický přístup k životu podstatně mění podobu jejích próz. K tomuto uměleckému směru dospěla Nováková souhrnem námi uvedených prvků, jichž ve svých dílech využila.

²³⁸ Srov. NOVÁKOVÁ, Teréza. O podmínkách zdárné tvorby umělecké v naší literatuře. In: *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek VI.: Roztroušené kapitoly*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1961, s. 87 – 99.

Prameny a literatura

Prameny

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Děti čistého živého*. 4. vydání. Praha: Odeon, 1966. ISBN neuvedeno.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Kamenité stezky*. 1.vydání. Hradec Králové: Kruh, 1978. ISBN neuvedeno.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. ISBN 80 - 7106376-200.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. 2. rozmnožené vydání. Praha: J. R. Vilímeček, 1919. ISBN neuvedeno.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek I.: Drobné prózy*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1957. ISBN neuvedeno.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek II.: Drobné prózy..* 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958. ISBN neuvedeno.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek III.: Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956. ISBN neuvedeno.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek IV: Děti čistého živého*. 1.vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1957. ISBN neuvedeno.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek V.: Drašar: Román kněze buditele*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959. ISBN neuvedeno.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Vybrané spisy Terézy Novákové – Svazek VI.: Roztroušené kapitoly*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1961. ISBN neuvedeno.

Literatura

ČECH, Leander. Nová literární revoluce. In *Literární Listy* 8, 1886 - 1887, s. 1 – 2; 28 – 29; 50 – 52; 65 – 66; 82 – 83; 101 – 102; 118 – 119. ISBN neuvedeno.

ČERVINKA, Vítězslav. Ref. Drašar. In *Zlatá Praha* 32, 1915, č. 10, s. 119 - 120. ISBN neuvedeno.

ČERVINKA, Vítězslav. Ref. Na Librově gruntě. In *Zlatá Praha* 25, 1907/1908, č. 3, s. 34. ISBN neuvedeno.

ČERVINKA, Vítězslav. Ref. S kamenité stezky. In *Zlatá Praha* 26, 1909/1910č. 22, s. 263. ISBN neuvedeno.

DOLEŽEL, Lubomír. *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0735-2.

DURDÍK, Josef. O naturalismu v básnictví. In *Osvěta*, 1891, č. 2, s. 97 – 109; 208 – 221; 294 – 302. ISBN neuvedeno.

DURDÍK, Josef. *Všeobecná aesthetika*. Praha: I. L. Kober, 1875. ISBN neuvedeno.

FER (pseudonym; autor neznámý). Ref. Drašar. In *Zvon* 15, 1914/1915, s. 127. ISBN neuvedeno.

FORST, Vladimír (red.). *Realismus a modernost: proměny v české próze 19. století*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. ISBN neuvedeno.

HOSTINSKÝ, Otakar. *Studie a kritiky*. Praha: Československý spisovatel, 1974. ISBN neuvedeno.

HRBATA, Zdeněk. *Romantismus a Čechy: témata a symboly v literárních a kulturních souvislostech*. 1. vydání. Jinočany: H & H, 1999. ISBN 80-86022-58-7.

HÝSEK, Miloslav. Venkov u Terézy Novákové. In *Věstník Československé akademie zemědělské*, 1933, s. ISBN neuvedeno.

CHALOUPKA, Otakar. *Teréza Nováková a východní Čechy*. Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1963. ISBN neuvedeno.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Hrdina románu Drašar Terézy Novákové. In *Česká literatura*, 1954, s. 310 – 324. ISBN neuvedeno.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Komentář. In: NOVÁKOVÁ, T. *Úlomky žuly*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-376-200.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Román mezi modernami: Studie z historické poetiky*. Praha: Československý spisovatel, 1989. ISBN neuvedeno.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*. 1. vydání. Praha: Československý spisovatel, 1985. ISBN neuvedeno.

JEŘÁBEK, Dušan. *O národní literaturu : z úvah a polemik doby májovců a lumírovců*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1990. ISBN neuvedeno.

JURČINOVÁ, Eva. Teréza Nováková. In *Lumír* 55, 1928/1929, s. 210 – 215; 260 – 266. ISBN neuvedeno.

KLEINSCHNITZOVÁ, Flora. Děti čistého živého: příspěvek k uměleckému tvoření Terézy Novákové. In *Topičův sborník* 8, 1920/1921, s. 542 – 556. ISBN neuvedeno.

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Poesie a pravdivost. In *Květy*, 1891, s. 331 – 339. ISBN neuvedeno.

LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2. doplněné vydání. Praha: NLN, 2006. ISBN 80-7106-308-8.

LENDEROVÁ, M.; RÝDL, K. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Litomyšl: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-647-9.

LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: Žena v minulém století*. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0737-5.

MÁCHAL, Jan. *Boje o nové směry v české literatuře: 1800 – 1900*. 1. vydání. Praha: nákladem Jednoty českých filologů, 1926. ISBN neuvedeno.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození; Naše nynější krise: pád strany staročeské a počátkové směrů nových*. 6. vydání. Praha: Čin, 1948. ISBN neuvedeno.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *O studiu děl básnických*. 2. vydání. Praha: G. Voleský, 1926. ISBN neuvedeno.

MATERNOVÁ, Pavla. Ref. Děti čistého živého. In *Ženský svět*, 1909, s. 187 - 188. ISBN neuvedeno.

MRŠTÍK, Vilém. O realismu v dramatickém umění. In *Česká Thalia* 1, 1887, č. 9, s. 111 – 112; 123 – 125; 135 – 137; 157; 167 – 170. ISBN neuvedeno.

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.

NEJEDLÝ, Zdeněk. *Teréza Nováková*. Praha: Československý spisovatel, 1958. ISBN neuvedeno.

NOVÁK, Arne. J. V. J. Michl a Drašar v díle Terézy Novákové. In *Lumír* 62, 1935/1936, s. 24 – 30; 93 – 96. ISBN neuvedeno.

NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové: Se dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové*. 1. vydání. Česká Třebová: Fr. Lukařský, 1930. ISBN neuvedeno.

NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové: se dvěma neznámými pracemi Terézy Novákové*. Česká Třebová: Fr. Lukavský, 1930. ISBN neuvedeno.

NOVÁK, Arne. *Podobizny žen*. Praha – Brno: Novina, 1940. ISBN neuvedeno.

NOVÁK, Arne. *Zvony domova; Myšlenky a spisovatelé*. Praha – Brno: Novina, 1940. ISBN neuvedeno.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Karolina Světlá, její život a její spisy*. Praha: nákladem Spolku pro vydávání laciných knih českých, 1890. ISBN neuvedeno.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku*. 1. vydání. Olomouc: Tiskem a nákladem Národní knihtiskárny Kramáře a Procházky, 1890. ISBN neuvedeno.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Z nejvýchodnějších Čech: řada cestopisných črt*. Polička: F. Popelka 1898. ISBN neuvedeno.

NOVOTNÝ, Jaroslav. *Kraj a dílo Terézy Novákové*. Praha: J. R. Vilímek, 1924. ISBN neuvedeno.

NÜNNING, Ansgar. *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce - osobnosti - základní pojmy*. 1. vydání. Brno: Host, 2006. ISBN 80-7294-170-4.

POHORSKÝ, Miloš (red.). *Dějiny české literatury. III. díl, Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. 1. vydání. Praha: Československá akademie věd, 1961. ISBN neuvedeno.

PRAŽÁK, Albert. *Velké ženy české. Teréza Nováková*. 1. vydání. Praha: X-gen, Nova, 1997. ISBN 80-7199-020-5.

ROWALSKI, Jean. Ref. Na Librově gruntě. In *Rozhledy* 17, 1906/1907, s. 533 - 534. ISBN neuvedeno.

SEZIMA, Karel. Ref. Děti čistého živého. In *Lumír* 38, 1909/1910, s. 318 - 325. ISBN neuvedeno.

SCHULZ, Ferdinand. Zolovy senzační romány. In *Osvěta*, 1880, č. 10, s. 492 – 508; 571 – 583. ISBN neuvedeno.

SVADBOVÁ, Blanka. Teréza Nováková, povídkářka venkova. In *Česká literatura*, 1981, s. 398. ISBN neuvedeno.

SVATBOVÁ, Blanka. *Z lidské sonáty: Teréza Nováková: Korespondence*. Praha: Odeon, 1988. ISBN neuvedeno.

ŠALDA, František Xaver. *Duše a dílo: podobizny a medailony*. Praha: Melantrich, 1950. ISBN neuvedeno.

ŠIMEK, Otokar. Ref. Děti čistého živého. In *Novina* 3, 1909/1910, s. 25 – 27; 59 - 61. ISBN neuvedeno.

ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. *Teréza Nováková*. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 2008. ISBN 978-80-204-1982-8.

THEER, Otakar. Ref. Děti čistého živého. In *Přehled* 7, 1908/1908, s. 627 - 628. ISBN neuvedeno.

VÍTĚZNÝ, Vítězslav. Ref. Železný kříž. In *Literární listy* 8, 1886/1887, s. 173. ISBN neuvedeno.

VLAŠÍN, Štěpán et al. *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1977. ISBN neuvedeno.

VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. Děti čistého živého. In *Osvěta*, 1909, s. 938 - 942. ISBN neuvedeno.

VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. Drašar. In *Osvěta*, 1915, s. 220 – 222. ISBN neuvedeno.

VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. Jan Jílek. In *Osvěta*, 1905, s. 168 - 171. ISBN neuvedeno.

VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. Jiří Šmatlán. In *Osvěta*, 1906, s. 753 - 756. ISBN neuvedeno.

VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. Na Librově gruntě. In *Osvěta*, 1908, s. 69 - 71. ISBN neuvedeno.

VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. Úlomky žuly. In *Osvěta*, 1903, s. 471 - 472. ISBN neuvedeno.

VYKOUKAL, František Vladimír. Ref. Z kamenité stezky. In *Osvěta*, 1908, s. 1034. ISBN neuvedeno.

WINTER, Gustav. Ref. Drašar. In *Akademie* 19, 1914/1915, s. 79. ISBN neuvedeno.

Resumé

The objective of this thesis titled “Teréza Nováková between Romanticism and Realism” is to reflect the developmental changes in Teréza Nováková’s works of prose and interpret them on the background of romanticist, realistic and naturalistic tendencies.

Teréza Nováková was a Czech author whose literary work is set in East Bohemia, where she moved with her husband after their wedding. Teréza Nováková’s literary talent can be said to have awakened during her stay in Litomyšl. Nováková began to familiarize herself with East Bohemian people, whereupon she wrote her first ethnographic studies, short stories and novels.

The first chapter of this thesis presents Teréza Nováková in a period socio-cultural context. Above all, I pay attention to what may have influenced her thinking and literary production. I concentrate on making a picture of the author’s life and work, with a primary emphasis on her works of prose set in East Bohemia.

The next part of the thesis is divided into two sections. In the first one, I reopen the period discourse on the nature of Czech and European 19th century literature. Based on an analysis of period essays, I characterize the basic positions of the discourse on Romanticism, Realism and Naturalism. The starting point for this chapter is the definition of the nature of the “disputes over Realism”. The other section of the chapter focuses on analyses of period reflections of Teréza Nováková’s work. These analyses are important for the next part of the thesis, where I make a critical reflection of the developmental changes in Teréza Nováková’s literary texts.

The main part of the thesis deals with a detailed analysis of the identified problem areas on the background of romanticist and realistic tendencies. I deduced these problem areas based on my analysis of period essays. I therefore proceed entirely in follow-up on the previous chapter.

In their attitude to the author’s work, period critics of Teréza Nováková’s work focused on several selected aspects that they regarded as most important in common agreement. They primarily highlighted the ethnographic components, the documentarist descriptions of locations, psychology and typology of characters, and the tragic tone of her prose. Based on these findings, four theoretical categories were established in which I discuss the problem area. These thematic wholes are assessed in light of the romanticist, realistic and

naturalistic tendencies. I rely upon specific quotations from the works of prose, on which I demonstrate the influence of the schools of art in question.

The framework of a diploma thesis is not sufficient to examine Teréza Nováková's entire production, which is why I only concentrate on selected works characterized by their East Bohemian setting, namely the anthology of short stories *Úlomky žuly* and the five so-called East Bohemian novels (*Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě, Děti čistého živého, Dražar*).

The final chapter summarizes the findings of the preceding analysis. It refers mostly to the analysis performed that was used for interpretation of the developmental changes in Teréza Nováková's literary works. I also use the interpretation to pinpoint the position of Teréza Nováková's work within Czech literature of the late 19th and early 20th centuries.

The purpose of the thesis is to highlight the influences of Romanticism and Realism on the development of Teréza Nováková's literary texts. Based on an analysis and interpretation of concrete texts, I perform a critical reflection of the developmental changes in the works of prose, implemented within the framework of a period discourse on Romanticism and Realism and with respect to period requirements on the forms of Czech literature. By dealing with the issue of influences of Romanticism and Realism on the development of Teréza Nováková's literary texts, this thesis also discovers new associations concerning the disputes over the nature of Czech national literature. I regard this text as an insight into the issue, which may become the starting point for further research.